

Àngel DUARTE I MONTSERRAT

EL REPUBLICANISME CATALÀ A FINALS DEL
SEGLE XIX (1890-1900)
(Volum I)

Tesi Doctoral dirigida pel
Dr. Pere GABRIEL I SIRVENT

P. Lluís

Departament d'Història Contemporània
Facultat de Lletres
Universitat Autònoma de Barcelona

Setembre 1986

V.C. 1894: un any de transició.

Un any viscut sota greus limitacions a les llibertats públiques, amb l'Estat de guerra proclamat des del desembre del 1893 fins al mateix mes de l'any següent, havia, forçosament, de limitar la capacitat d'actuació del republicanisme català. Aquest viurà una lenta, però irreversible crisi que portarà a la modificació de les organitzacions existents, a l'aparició de noves forces i noves estratègies.

Els partits clàssics -possibilistes, progressistes, centralistes -, d'una altra manera, federalistes- havien deixat de tenir una perspectiva de treball polític, com a mínim si seguien la mateixa línia que portaven. Mentre els federals cercaran en un nou programa, ampli, radical i socialitzant, la solució al seu lent declinar; els progressistes o radicals rebran un nou document de Ruiz Zorrilla, des de l'exili, insistint en la conveniència de mantenir les expectatives insurreccionalistes; els possibilistes intentaran reorganitzar-se com a força inequívocament republicana, al voltant de Miguel Morayta, i els centralistes no acabaran de sortir-se'n en el seu intent de configurar un partit polític hegemònic dins el republicanisme català.

La permanència en el govern dels liberals, l'absència de problemes colonials immediats, la manca d'atemptats greus -si exceptuem el que patí el governador civil de Barcelona- faran que els republicans, al llarg de l'any 1894, s'ocupin essencialment dels seus propis problemes organitzatius i/o programàtics.

El primer document destacat és la carta de Ruiz Zorri-

EL GRITO DEL PUEBLO

PERIÓDICO FEDERAL ILUSTRADO

La correspondencia debe dirigirse al Administrador Don J. A. Vilaredas, Centro Federal, Puertaferri, 16, Barcelona. No de suscripciones de periódicos.

PRECIOS DE SUSCRIPCIÓN		
Un trimestre en toda España.	.	1.50 ptas.
" " en las naciones convenidas	.	4.00 "
Número atrasado 15 cént.		

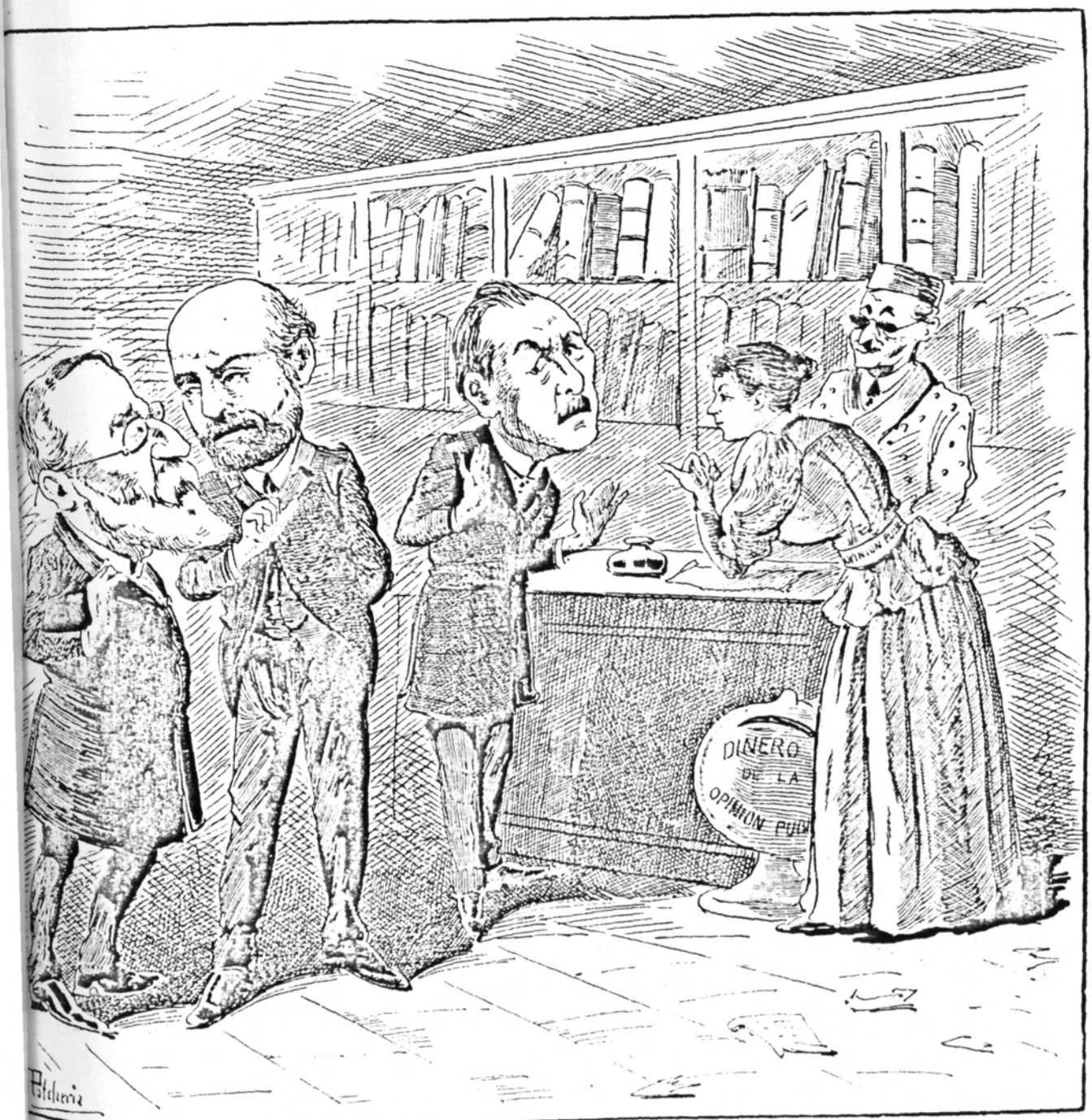
SALDRÁ TODOS LOS SABADOS

PAGO ADELANTADO

Anuncios a precios convencionales

AÑO I. — Domingo 25 de Noviembre de 1894 — NÚM. 3.

LA UNIÓN HACE LA FUERZA

... en esta alcancía van todos mis ahorros, pero no quiero entregártelos á fin de que no los echas á perder sin provecho alguno. Juntate con Paco y Ni-
 ... quedan depositados los fondos necesarios para hacer la cosa. Señor Notario: se servirá Vd. entregar todo el dinero, cuando se lo pidan. ...
 ... A una sola ...

lla al dirigent del progressisme a l'interior de l'Estat, el doctor José María Esquerdo, signada a París el 29 de desembre del 1893. El document tenia la intenció de reafirmar els punts bàsics de l'estratègia progressista basant-se en l'anàlisi dels fets més importants ocorreguts durant l'any 1893. Els fets del Marroc, diu, han avergonyit -per la solució que el govern dinàstic els ha donat- a l'exèrcit i al poble espanyols. Resulta lògic, doncs, renovar les expectatives d'una iniciativa militar tendent a acabar amb la Regència. Si l'exèrcit i el poble s'unissin, les possibilitats d'adveniment de la República serien grans. En aquest text Ruiz Zorrilla s'anticiparà a la posterior anàlisi republicana de la crisi de la Restauració, en els anys 1897 i 1898.

Però, de fet, encara Cánovas estava present en la vida política espanyola amb tota la seva força, i els grans conflictes colonials no havien esclatat. L'afirmació de Ruiz Zorrilla s'originava en el desconeixement de la realitat espanyola en tota la seva complexitat. Com comentarà "La Publicidad", a propòsit de la carta indicada, la fidelitat a uns principis no és suficient per fer avançar el republicanisme. Els mitjans revolucionaris plantejats pel dirigent radical -paper protagonista de l'exèrcit en un aixecament de caràcter progressista- han quedat desfasats. A més, hi ha un factor nou que actua en el mateix sentit de declarar obsoleta l'estratègia zorrillista: la situació creada per les bombes anarquistes, l'espant generat entre àmplies capes de la societat catalana. (59)

Altres veus del republicanisme català reaccionaran davant el document analitzant la possible incidència

d'aquest a la U.R.. Cal indicar que Ruiz Zorrilla anuncia en el document que desitjava la veritable unió republicana, la creació d'un únic partit republicà:

"...si todos los partidos existentes quieren ple-
gar sus banderas, dejar su nombre y disolver sus
Comités para constituir organismos en que todos
quepamos, no surgirá de nuestra parte la menor
dificultad."

Si això no fos possible, anuncia la decisió de con-
tinuar mantenint la coalició en tant que les altres forces
ho vulguin.

Sembla clar que el progressisme català havia perdut
empenta, que durant els anys noranta tota la seva signi-
ficació política havia anat reduint-se, i que tenia de
prendre una actitud subsidiària de les altres forces po-
lítiques.

Es potser per això que la reacció de "La Campana de
Gràcia", no és tan dura amb els plantejaments revolucio-
naris de Ruiz Zorrilla com feia preveure la inequívoca
actitud, en aquest ordre de coses, de Roca i Roca. El mà-
xim argument impugnatori que sostindrà el setmanari es-
mentat serà que abans de parlar de procediments revolu-
cionaris calia assolir la unitat del partit republicà.
Un cop aquesta fita sigui superada, potser sí que caldrà
anar a parar a l'ús d'aquest tipus de procediments. I, el
que sí farà paral·lelament "La Campana" serà denunciar
la duríssima reacció de Castelar contra Ruiz Zorrilla.
Dirà que Castelar no té cap autoritat moral ni d'altre
tipus sobre el dirigent exiliat, després de l'evolució
feta pel dirigent possibilista.⁽⁶⁰⁾

L'altre document bàsic emanat del republicanisme en
aquests mesos fou el programa del Partit republicà demo-

EL GRITO DEL PUEBLO

PERIÓDICO FEDERAL ILUSTRADO

Toda la correspondencia debe dirigirse al Administrador Don J. A. Vilaredas, en el Centro Federal Puertaferri, 18, Barcelona Centro de suscripciones de periódicos.

PRECIOS DE SUSCRIPCION

Un trimestre en toda España. 150 ptas.
" " en las naciones convenidas 400 "
Número atrasado 15 céntos.

SALDRÁ TODOS LOS SABADOS

PAGO ADELANTADO

Anuncios a precios convencionales

AÑO I.

—Sábado 15 de Diciembre de 1894—

NÚM. 6.

BEBE EN MALAS FUENTES

— Amigo Pi, como no persuadas al pueblo de que no es en esta fuente donde ha de encontrar remedio a su mal, está perdido.

— Señora, ved el caso que hace del manifiesto del partido.

cràtic federal, de 22 de juny del 1894. Sens dubte tindrà una més gran transcendència que l'anterior pel que fa a la vida política catalana, i àdhuc de la resta de l'Estat.

Tindrà una divulgació extraordinària i esdevindrà un document bàsic no tan sols per als republicans federals, sinó una eina teòrica per a tota l'esquerra catalana, incloent-hi amplis sectors del moviment llibertari. I, tot això, gràcies a la seva reproducció sistemàtica en moltes publicacions periòdiques i llibres d'aquests àmbits de l'espectre polític fins ben entrat el segle XX. No es tracta d'un document que aportí un contingut radicalment diferent al que tenien anteriors propostes federals, però tenia la virtut d'ésser clar i tan complet com era possible, al mateix temps que oferia -en paraule d'Artola- "un significativo desplazamiento del interés hacia los problemas del proletariado". El seu to avançat no es limitava a la qüestió social; s'observà, també, pel que feia a les qüestions colonials i a l'organització político-territorial de la península.

Alguns republicans intentaran denunciar el nou programa. Diran d'ell que

"No es un programa; es un evangelio, con todas las fantasías, utopías y delirios de los antiguos iluminados, que hablaban y escribían con pretensiones de profetas."

En altres moments el presentaran com quelcom allunyat de la tradició republicana i analitzaran el manifest-programa com el resultat de l'intent federal de recuperar unes masses, que han anat cap al camp del socialisme, reivindicant les solucions d'aquests darrers com a pròpies. Encara que aquesta darrera asseveració oblidava una certa

tradició republicana clarament popular i avançada socialment, el cert és que els mateixos federals s'adonaran aviat de l'esterilitat dels seus esforços per a treure el poble treballador, no tant del socialisme marxista, com del indiferentisme en què es trobava. El setmanari federal "El Grito del Pueblo", pel mes de desembre d'aquell mateix any, obra un dels seus números amb un dibuix prou significatiu pel que fa al desengany que patien dels possibles efectes mobilitzadors del nou manifest-programa. Ja a finals del mateix any 1894 els federals -i, per extensió tots els republicans catalans- hauran comprovat que no s'organitza un fort corrent d'opinió favorable activament a uns determinats projectes polítics, només amb manifestos o programes més o menys complets. Els homes del federalisme espanyol més crítics amb l'evolució socialitzant del partit de Pi i Margall, després d'observar el que creuen perfecta inutilitat a tots els efectes del nou programa, acaben quasi sempre per reafirmar la seva identitat federal inequívoca. És el cas d'individualistes com Sánchez Pérez:

"Pocas ilusiones nos hacemos en cuanto á nuestro triunfo; es una triste de verdad que las masas, en tiempos ardientemente federales, han abandonado el terreno de la política para lanzarse al socialismo puro, rechazando todo socialismo de Estado, como el que consta en el último manifiesto federal.

No por eso, sin embargo, hemos de abdicar nosotros de perseguir el triunfo de nuestras ideas federativas, encarnación de la verdadera democracia." (61)

Pel que fa a la dinàmica interna del republicanisme cal comprendre que aquests dos documents citats, amb totes les diferències pel que fa a la seva transcendència, s'inscriuen dins el marc de tensions creades al voltant de la

Unión Republicana. Aquesta plataforma es convertia en l'eix de les discussions programàtiques. La seva inutilitat, un cop assolit l'èxit electoral del 1893, feia que afloressin opinions condemnant-la al fracàs, i d'altres que la pretenien salvar fent un salt cap endavant i avançant en la construcció d'un únic partit republicà. És en aquest context que sorgeix -o potser millor hauríem de dir que resorgeix- el conflicte entre dos plantejaments que marcaran -esterilitzant-lo encara més- el republicanisme català durant la segona meitat de la dècada. És el conflicte entre dues vies de lluita política: la del retraïment com alternativa revolucionària i la confiança en els fruits que a mig termini podia portar la lluita legal, la participació en les eleccions i en les institucions vigents aleshores.

Si aquesta tendència havia estat representada tradicionalment pels progressistes, ara tenien la possibilitat d'arrossegar altres sectors del republicanisme, encara que només fos conjunturalment. Un periòdic poc sospitós de "zorrillisme" com l'òrgan de la U.R. de Manresa, dirà en els mesos finals de l'any

"Honroso es para el zorrillismo y para el señor Esquerdo haber dado la primera voz en favor del retraimiento, y no parece aventurado creer que responderán á ella los principales elementos de los partidos federal y centralista."

En resum, la manca de garanties constitucionals, l'escassa o nul·la voluntat de respecte a l'opinió pública per part de les autoritats del règim, les dificultats internes de la Unió, són factors que es barregen per explicar la revitalització del que era una vella problemàtica del republicanisme.⁽⁶²⁾

Per la seva banda els possibilistes intentaran, al llarg de l'any, aprofundir en la seva reorganització interna, superant la desfeta que suposà el pas al camp dinàstic del grup liderat per Abarzuza. El comitè de Madrid, encapçalat per Miguel Morayta, actuà amb rapidesa i convocà una assemblea del partit republicà històric, a finals de març. Aquesta assemblea acordà que no calia fer un programa polític nou, car s'assumia la totalitat del que ja havia elaborat el possibilisme republicà al llarg de tota la seva trajectòria. Però sí que calia crear una nova direcció per substituir els ex-dirigents. Hi haurà un català a la nova junta directiva del partit. Serà Eusebi Corominas, qui, un cop més i basant-se en la importància del diari que dirigia, s'encarregarà de l'esforç organitzatiu a Catalunya. Un altre català, Emili Junoy, serà qui assumirà la responsabilitat de defensar a les Corts el caràcter republicà del possibilisme, usant el Parlament com a mitjà d'estendre pel país aquesta idea.⁽⁶³⁾

L'assemblea reorganitzativa serà menyspreada per sectors no gaire allunyats del que havia estat el possibilisme en els anys vuitanta i començament dels noranta. La no assistència de cap senador o diputat, el fet que les sessions haguessin estat presidides per un home com Corominas -que no deixava d'ésser una figura de segona fila en el panorama del republicanisme espanyol-, l'absència de representacions regionals importants -la d'Aragó en concret-, la insistència en autoproclamar-se castelarins, són alguns dels motius adduïts per justificar aquest menyspreu. Un menyspreu que no es limitarà a l'Assemblea, sinó a tota la dinàmica del possibilisme al llarg de l'any, i que es canalitza en afirmacions

com la següent:

"El partido posibilista ha sido uno de los principales obstáculos al triunfo de la República. Ha secundado á los monárquicos en su tarea de considerar á los republicanos como perturbadores eternos, como incapaces de gobernar."(64)

El grup possibilista català intentarà contrarestar aquesta opinió. En articles encapçalats amb títols tan significatius com Vida nueva, sostenen que al partit possibilista se li ha obert una nova etapa. Ara, diuen, ja no se'l podrà acusar de pseudo-monàrquic, car els partidaris de la monarquia ja han entrat al partit liberal i la immensa massa de possibilistes, agrupats al voltant de la direcció sorgida de l'Assemblea, miren endavant, lluiten per la consecució de la república. Conseqüentment, diran, els possibilistes republicans estan més a prop de les altres famílies republicanes que no pas d'un partit liberal dinàstic que no ha tret el país de la bancarrota en la qual es troba.(65)

No voldríem repetir el que ja hem plantejat en un altre capítol del present treball - el I.C.I.-, només recordar que les possibilitats d'apropament al altres corrents republicans són minses pel manteniment possibilista de l'estratègia governamental i el rebuig a l'opció revolucionària, en un moment en què la línia divisòria dins el republicanisme català passava a ser la que hi havia entre el legalisme i el retraïment.

Les discussions internes, pensem que queda prou clar, centraran la vida dels republicans, i quan aquesta mena de discussions es convertien en el centre de la vida republicana apareixien, gairebé sistemàticament, un seguit de temes reiteratius a la premsa republicana. Un

d'ells era l'anticlericalisme que, aquell any 1894, aflo-
rà combinat amb el de la denúncia del carlisme i dels
corrents polítics integristes. Així la pèrdua d'inicia-
tiva política portava els republicans a recórrer a uns
determinats components de la seva visió del món, suscep-
tibles de desviar l'atenció de les pròpies mancances.

La campanya anticlerical s'inicià a les planes de
"La Campana de Gràcia" ja en el mes de febrer. En un pri-
mer moment el motiu és la celebració d'una peregrinació
obrera a Roma. L'objectiu últim de la peregrinació serà
un dels temes més controvertits a la premsa republicana.
El setmanari gracienc denuncia la Companyia Transatlàntica
com a veritable organitzadora de la peregrinació. Insis-
teixen en el fet que no hi han hagut societats obreres
involucrades en la preparació:

"¿Y per qué havien de serhi? A las juntas de ra-
badáns, no hi assisteixen los moltons. Aquests
dehuen limitarse á seguir y bon goig y gracias."

Malgrat això "La Campana" manifesta la seva inquie-
tud pel possible èxit del que considera com una maniobra
política dels homes de la Restauració: els obrers han
d'estar influïts per anarquistes o per catòlics, però
mai pels republicans. Els únics que els podrien conver-
tir en la base social d'un hipotètic canvi de règim po-
lític. (66)

Progressivament aquesta utilització política de la
peregrinació obrera a Roma es va concretant, als ulls
dels republicans: la pelegrinació és un acte polític
muntat pel marquès de Comillas i les autoritats religio-
ses amb una sola idea, complementària de l'anterior:

"La idea manifesta no ha sigut altra qu'embarcar
á Espanya grans convoys de carlistas y tornarlos

á desembarcar convertits en convoys de alfonsins."

Això se'ls ocorreix quan saben el contingut del discurs dirigit per Lleó XIII a la pelegrinació, defensant la pau, lloant la casa reial espanyola i condemnant les guerres civils. Això tot i que abans, insistim, havien dit, tot reproduint idees extrems d'"El Correo Catalán", que l'objectiu era afavorir la incidència dels carlins i neocatòlics en els medis obrers i populars.

Com veiem, es varen fer un petit garbuix en l'apreciació de les intencions promotores de la pelegrinació obrera. Segurament hi havia una subtil combinació d'ambdues raons.

Alguns republicans -Daniel Ortiz, a les planes de "La Publicidad"- donaren un sentit molt positiu a la intervenció de Lleó XIII:

"Desde las columnas de un periódico republicano nosotros saludamos respetuosamente y con ternura, deseándole muchos años de vida para bien de los pueblos, á ese venerable anciano que tiene la más alta jerarquía que pueda existir, y que sabe hacerla valer predicando la paz entre los hombres, y haciendo amar una religión que los fanáticos y sanguinarios habían hecho odiosa."(67)

Però fins i tot aquests sectors no es poden estar d'afegir-se a una campanya de premsa que es pot observar al llarg de la segona meitat d'aquell any 1894. El motiu: Don Jaume, l'hereu continuador de la causa del carlisme, ha viatjat tranquilament per Espanya organitzant actes i assistint a homenatges per bona part del territori peninsular. El govern, que actuà amb duresa sobre els refugiats republicans, deixa actuar lliurement els carlins. Aquesta tolerància governamental juntament amb

"Los terroristas sembrant l'espant entre la gent pusilánime ab los seus procediments inhumans

han favoregut considerablement los progressos del ultramontanisme."

Els republicans catalans analitzen com a fenòmens complementaris aquest ressorgiment de les posicions polítiques carlines i integristes amb l'increment de la influència dels ordres monàstics a la vida religiosa catalana, i amb la bel.ligerant actitud de determinades associacions clericals.⁽⁶⁸⁾

Cal recordar que més que la possible existència d'una veritable campanya de penetració social per part de determinats sectors de l'Església, en relació amb les opcions polítiques esmentades, el que ens interessa posar de manifest és que els republicans catalans es fan ressò d'aquesta influència en el moment en què les seves pròpies crisis internes els fan desviar l'atenció de les seves específiques perspectives d'incidència política. És llavors quan comencen a "obsesionar-se" per aquesta mena d'enemics exteriors que assetgen la democràcia i el progrés.

L'evolució dels fets polítics d'aquell any 1894 els oferí un altre d'aquests agents aliens a combatre: l'anarquisme.

Si bé no amb la intensitat i importància dels atemptats de l'any anterior, el 1894 va portar noves manifestacions de la propaganda pel fet. Enmig de les investigacions pel cas del Liceu, Ramón Murull, obrer, atemptà contra el governador civil Ramón Larroca. Encara que el fet no tingué la transcendència de les accions de l'any anterior, portarà a la premsa republicana a renovar la seva consideració de l'anarquisme -identificant-lo barroerament amb terrorisme- com el símptoma d'una malaltia so-

cial profunda en la qual no deixava de tenir part de responsabilitat l'escepticism polític de la massa obrera; escepticisme originat, entre d'altres motius, per les divisions i la ineficàcia estratègica dels republicans.⁽⁶⁹⁾

Els republicans no observaven només aquest problema com afer intern de l'Estat espanyol. De la mateixa manera que altres forces polítiques i socials, els republicans entenien el terrorisme anarquista com un problema internacional que afectava a totes les societats desenvolupades que havien vist l'aparició del modern proletariat, l'agudització dels conflictes de classe. Així, i per motius obvis, donaran una gran importància a l'atemptat que costà la vida al President de la República Francesa, Sadi Carnot, el 24 de juny. L'atemptat, a càrrec d'un anarquista italià, Sante Caserio, venia a confirmar les seves sospites.

Les posicions republicanes no eren del tot homogènies. La discussió de la llei que s'estava elaborant al Parlament, en contra de l'anarquisme, posarà de manifest que la dreta i l'esquerra també existien dins del republicanisme pel que feia a aquesta qüestió; i la divisió passava exactament pel mateix lloc que en relació a d'altres problemes: el possibilisme contra el republicanisme coaligat.

La minoria republicana al Parlament constituïda pels diputats de la Unió havia intervingut en el sentit de limitar la duresa de la llei, i establir uns mecanismes que garantíssin el respecte a les llibertats constitucionals i als drets dels ciutadans. Sense restar eficàcia a l'acció de l'autoritat contra el terrorisme, però no contra tot tipus d'anarquisme.

Per als possibilistes això eren "bizantinismes". O s'estava amb els anarquistes, que volia dir el mateix que amb els terroristes, o amb els ciutadans honrats que desitjaven restablir la seguretat ciutadana. Era clar on estaven els homes d'Eusebi Corominas -del partit possibilista a Catalunya. (70)

La resta d'esdeveniments polítics passaran sense que els republicans reaccionessin amb decisió davant cap d'ells. Les vagues d'adobadors de Sant Andreu o dels obrers del Ripollès, pel mes de juliol; les campanyes proteccionistes, que de tant en tant treien el cap; o les eleccions a diputats provincials del 9 de setembre, són alguns dels fets que en altres circumstàncies haguessin provocat intervencions animoses dels republicans. Però l'any 1894, només donaran lloc a lleus declaracions favorables a la concòrdia social, en el primer dels casos; a intervencions ensopides contràries al lliurecanvi, i renúncies a la participació electoral i retrets a les manipulacions dels resultats d'aquesta contesa. (71)

El cul de sac en el qual es trobava el republicanisme feia que, a Catalunya, aquest fos un any en el qual s'accentués la tendència a la discussió doctrinal i al localisme que, d'altra banda, és una de les característiques definitòries del moviment republicà per a tot el període estudiat.

V.D. 1895-1896: El republicanisme immers en la seva pròpia crisi.

Aquests dos anys, després de l'ensulsiada de la Unió Republicana de l'any 1893, seran el marc temporal d'un constant fer i desfer dels republicans catalans i espanyols en el seu desesperat intent de trobar les vies més efectives per garantir la presència pròpia en una societat que contemplarà espaiada l'atemptat de Canvis Nous, o que s'exclamarà davant la desfata colonial que s'apropa, tot patint el cost humà de la guerra de Cuba. La frenètica activitat republicana per trobar el desllorador a la pròpia situació, no donarà fruits. La raó d'aquesta incapacitat per trobar una línia d'actuació eficaç ens ve donada pel següent comentari aparegut a la premsa republicana comarcal amb motiu de la celebració de l'11 de febrer del 1895:

"El partido republicano, como los viejos inválidos, vive ya tan solo de recuerdos, después de haber renunciado á todas las esperanzas." (72)

El paper dels antics dirigents, el pes d'una tradició que impedeix trobar nous camins més imaginatius per a l'acció pública, fan que totes les iniciatives siguin aviat ibligades. L'acte celebrat a Madrid el 17 de novembre del 1894 no havia servit per obrir noves expectatives al republicanisme. És més, la seva elemental crida al retraïment, haurà d'ésser recordada, al cap de poc temps, davant els atacs que des dels mateixos rengles republicans se li feien. (73)

Amb un moviment obrer i popular que passava uns moments de manca d'iniciativa, quan no de total absència

dels escenaris de la vida social i política, el republicanisme quedarà reclòs en els seus centres partidaris, casinos i comitès. Les crides dirigides a la ciutadania són cada cop més retòriques. La discussió entre la participació legal o el retraïment serà present de manera obsessiva en l'evolució del republicanisme català.

En aquest context el retorn de l'exili de Francisco Ruiz Zorrilla no fa més que contribuir al trencament irreversible del seu partit, el republicà progressista. El 14 de febrer d'aquell any, el polític exiliat escriu una carta justificant, amb la seva malaltia i propera mort, el retorn a Espanya, i aprofita per aconsellar als republicans dues coses: que s'uneixin i que s'ocupin decididament de la qüestió social.⁽⁷⁴⁾

El retorn del vell dirigent és saludat amb cert escepticisme, no exempt de cortesia, per "La Publicidad", i amb interès per part de "La Campana de Gràcia" la qual comparà d'aquesta significativa manera dues personalitats claus del republicanisme espanyol:

"Ruiz Zorrilla encarna una idea; Castelar una decepció."

Però el que més ens interessa destacar és que el retorn de Ruiz Zorrilla va anar acompanyat per la renúncia a la direcció del partit progressista; direcció que passava a mans del doctor Esquerdo i que obligava a la realització d'una Assemblea Progressista amb unes característiques extraordinàries de redefinició, o ratificació, de la línia política a seguir.⁽⁷⁵⁾

L'assemblea, que començà a Madrid el 22 de març, va plantejar la qüestió del retraïment. Una esmena presentada que sostenia la correcció de la participació en

la lluita electoral -mantenint la possibilitat de recórrer als procediments revolucionaris-, va obtenir 71 vots, però era rebutjada al mateix temps per 63 representants. La profunda divisió que motivava aquest problema estratègic quedava clarament reflexada en aquestes xifres.

Els enfrontaments al llarg de les sessions foren posteriorment relatats pels delegats a l'Assemblea per la província de Barcelona que havien votat els procediments legals, en un sopar d'homenatge. Sol i Ortega, Codina Långlin, Pedret i Borrull són aquests representants barcelonins del que ja es configurava com la dreta progressista. En el sopar comentat, Sol i Ortega, després de rebutjar les "imposiciones de la popularidad y de la populachería" cridà, en el discurs pronunciat en el moment del brindis, a la formació d'un partido republicano nacional. (76)

Les diferències de procediment s'anaven imposant, poc a poc, a les diferències d'origen i de fidelitats personals que, històricament, havien dividit de manera extraordinàriament complicada -i no del tot comprensible- a les forces republicanes. Aquest canvi havia de conduir a una nova composició organitzativa. El futur Partit Republicà Nacional -amb la dreta progressista i els possibilistes-, la nova Unió Revolucionària -amb l'esquerra progressista que es manté com a partit agrupada al voltant d'Esquerdó, i elements del federalisme- ompliren durant uns mesos l'entramat republicà.

Perquè, cal dir que la qüestió del retraïment afectava a tots els partits republicans, potser amb l'única excepció dels possibilistes. I, encara que no estigués justificada -com diria Pi més endavant- per tal com no

hi havia possibilitats de triomf per la via revolucionària, venia a mostrar públicament el gran desencís existent per la participació política legal que mostaven unes bases populars que havien tingut diverses oportunitats de contemplar la ineficàcia no tan sols per aconseguir alguns espais de poder, sinó ni tan sols per resistir la pressió del règim per fer fora del joc polític amplis sectors populars i obrers, republicans o no.⁽⁷⁷⁾

L'ús de les institucions parlamentàries s'havia mostrat més eficaç per a la promoció de la pròpia imatge personal que per a l'efectiva fiscalització de la política governamental o per a la defensa de les llibertats bàsiques. El mateix any 1895 fou testimoni del que diem en relació al discurs que pel març va fer Salmerón sobre l'actitud d'alguns oficials de l'exèrcit que havien protagonitzat assalts contra alguns periòdics madrilenys: la intervenció no va tenir efectes gaire remarcables, si deiem de banda el prestigi de l'orador. Ni tan sols va poder evitar fets com l'empresonament del director de "La Publicidad" com a "presunto reo de ataques injuriosos al ejército español".⁽⁷⁸⁾

Aquesta informació ens posa sobre el paper la qüestió transcendental de la vida política espanyola d'aquest any, i una de les poques coses que aconseguien treure els republicans de les constants reflexions "teòriques" més o menys afortunades; parlem, és clar, de la guerra de Cuba.

El 24 de febrer d'aquest any s'han produït els primers aixecaments a la illa.

El 3 de març "La Publicidad" llançava en els seus titulars la consigna de ¡Sálvese Cuba!. No tornarem a

descriure aquí en detall els components ideològics que portaren els republicans a defensar postures colonials, espanyolistes, racistes i militaristes. Ens interessa esbrinar de quina manera el conflicte colonial obria unes noves expectatives per a la intervenció política general de les forces que integraven el republicanisme català.

En aquest sentit hem de dir que els republicans no sabran desmarcar-se de les propostes que sortiran des dels àmbits polítics oficials. Primer defensaran l'alternativa representada per Martínez Campos -combatre la insurrecció i tirar endavant les reformes polítiques de caire autonomista que ja havien estat anunciades anteriorment a l'esclat de les hostilitats-; després, pel gener del 1896, defensaran el relleu efectuat que ha col·locat Valeriano Weyler com a màxima autoritat a Cuba, al mateix temps que parlen d'ajornar tota mena de reformes polítiques per a després de la victòria militar sobre els insurrectes. En resum, no tindran mai una política pròpia diferenciada de les forces de la Restauració. Fins i tot els federals no parlaran clarament d'"independència" per a Cuba fins ben avançat el conflicte. Si bé és cert que aquest sector republicà mantingué una posició clarament autonomista, no faltaren tampoc declaracions més o menys patriòtiques.⁽⁷⁹⁾

El mateix passà quan esclatà la guerra amb els Estats Units. Un polític republicà, jove federal llavors, ens ha deixat a les seves memòries una reflexió prou encertada. És Claudi Ametlla qui dirà -sobretot referint-se a la gent de "La Publicidad":

"...em costà de comprendre com ells, tan cata-

lans i tan republicans, es deixaven arrossegar a defensar una causa que, com a catalans, no podien estimar, i que, com a republicans, havien d'aprofitar per a destruir la monarquia, l'obstacle tradicional. L'explicació d'aquest fenomen és la supeditació en què vivien, en relació a Madrid i a la mística espanyola, fenomen que veiem repetit sempre que es produeix una crisi a Espanya,(...). En efecte, aquells catalans provincials, republicans espanyols, de fi de centúria, vivien subordinats al pensament general de llurs partits."

D'aquesta manera els republicans no podien aprofitar la desfeta militar i política de l'Estat espanyol, l'any 1898, per posar en perill el sistema polític de la Restauració. Quan haurien pogut construir una opinió pública favorable denunciant el conflicte, varen preferir pujar-se al carro de la retòrica patriòtica. Adhuc renunciaren, per mor de no trencar la unitat en la defensa dels interessos de l'Estat, a la crítica directa al nou govern Cánovas. Que, d'aquesta manera, es trobà amb moltes menys declaracions hostils que en anteriors ocasions; només accions aflades d'elements a mig camí entre l'anarquisme i el republicanisme, com Ramon Sempau o Pere Coromines.

Aquesta afirmació general no vol dir que en un primer moment -quan el dirigent conservador accedeix de nou a la presidència del Consell de ministres, el 23 de març d'aquell any 1895- no s'alcin veus del republicanisme unitari que cridaran a la unitat en base a la consideració que:

"Nunca ocasión como la presente para demostrar los partidos republicanos su previsión, su amor á la patria y á la libertad."(80)

Les forces monàrquiques -diran- estan debilitades i dividides. Però el problema està en que la unitat proposada és en base a una política conservadora i patriòtica que

que podien fer molt millor els mateixos partits dinàstics i que difícilment podria aconseguir entusiasmar a sectors populars amplis. El màxim que podien assolir amb aquestes propostes era mobilitzar els estudiants universitaris, que ja l'any 1893 -quan el conflicte del Marroc- havien sortit al carrer de manera massiva per defensar la "pàtria", i que ara ho tornaran a fer.

Les propostes unitàries portaran al Partit Republicà Nacional que arreplega els possibilistes, els "solistes", i entitats de la U.R. i de la Unió Constitucional Republicana (a Catalunya representada per Fermín Villamil). Les bases de l'organització s'aproven a Madrid el 30 de juny del 1895.

Els altres republicans, els revolucionaris, també s'organitzen, i "La Campana de Gràcia" que no valora gens positivament aquest corrent, constata a desgrat seu que en són molts dins el republicanisme els que opten per aquesta sortida. D'ells dirà el setmanari gracienc:

"Si tot aquest moviment suïcida no sigués fill de la imprevisió y de una bona fe extraviada, 'ls monàrquichs per lo molt que afavoreix los séus designis lo provocarian, encara que tinguessin de comprar-lo. ¿Qué més volen sino que se'ls abandoni 'l camp electoral, sense enemichs que'ls trabin, que'ls hostiguin y que'ls posin a parir indignitats y tupinadas?"(81)

Aquest corrent revolucionari, partidari del retraïment, comportarà algunes modificacions a totes les forces republicanes. Vallès i Ribot, cap del federalisme català i decidit partidari en aquests anys de l'estratègia revolucionària, s'allunyarà de Pi i Margall, qui sostindria la necessitat d'utilitzar tots els mitjans possibles, tant els revolucionaris com els legals. Aquesta ruptura no es resoldrà ni, com veurem, a l'Assemblea Federal de l'any següent.

NUMERO EXTRAORDINARIO

IDE

Preios de suscripción

Un mes (Barcelona) . Pts. 1
Trimestre (Provincias) . 4
Semestre . 7-50
Trimestre (Extranjero) . 9
Año . 15

NUMERO SUELTO 5 CÉNTIMOS

GIL BLAS

DIARIO REPUBLICANO PROGRESISTA

Anuncios

En la 4.ª plana, 5 cént. línea
En la 3.ª . 10 . . .
En la 1.ª . 20 . . .
Reclamos . 50 . . .
Mano de 50 ejemplares 0-75 pts.

NUMERO SUELTO 5 CÉNTIMOS

Lunes 13 Mayo 1895

La Redacción no responde de los trabajos
firmados, ni publica los que no traigan firma.
No se devuelven los originales.

REDACCIÓN Y ADMINISTRACIÓN
Rambla del Centro, núm. 19, 1.ª
TELEFONO 1223

Año II—Núm. 227

Y

EL FEDERALISTA

SE PUBLICA TODOS LOS SABADOS

ÉPOCA SEGUNDA—AÑO II—N.º 20

Redacción y Administración: calle de Casanova, núm. 13, Imprenta.

BARCELONA 13 DE MAYO DE 1895

GRAN MEETING

de unión revolucionaria celebrado en el teatro Circo Barcelonés en la noche del
11 de Mayo de 1895

EL LOCAL

El gran teatro Circo Barcelonés era pequeño para dar cabida a la inmensa masa de republicanos de todos los matices que, cual formidable ola, se agolpaban a sus puertas ávidos de escuchar la elocuente palabra de los ilustres correligionarios que debían tomar parte en el meeting, y desearon de otorgar su aprobación y tributar su aplauso a las bases de unión revolucionaria propuestas por el Consejo Regional Federalista de Cataluña.

Antes de la hora anunciada para dar principio al meeting era ya imposible penetrar en el vasto local, completamente atestado de correligionarios.

En palcos y butacas veíamos muchas señoras que, con su bellera, venían a añadir nuevo esplendor y realce a la fiesta republicana.

El escenario estaba artísticamente adornado con banderas y atributos republicanos, descolgando en el centro un hermoso grupo alegórico de la Revolución y un medallón con los nombres de los caudillos que desde la Restauración han dado su vida por la República.

LAS REPRESENTACIONES

En el escenario había un gran número de individuos del Consejo Regional Federalista que llegaron desde distintos puntos de Cataluña, con el exclusivo objeto de asistir al meeting; representaciones de los comités republicanos progresistas de los cuatro distritos, Comité local federalista, Comisión organizadora del Casino de la izquierda progresista, Junta del Centro Federalista, Liga Federal del distrito del Instituto, Gil Blas, El Fedeasista, y otras representaciones de esta capital. Estaban representados también los partidos Federal y Progresista de los pueblos de las sierras de Barcelona, los republicanos de un gran número de localidades de Cataluña; la Juventud republicana y la Unión revolucionaria formadas por elementos progresistas, centralistas, posibilistas y federales, y El Federal de Valencia; el partido federal de las islas Baleares, el republicano progresista de Huesca, los federales de Madrid, el diario El País y la Comisión ejecutiva de la izquierda de la Asamblea republicana progresista.

LA PRESIDENCIA

Presidió el acto don José M.ª Vallés y Ribot, a cuyos lados tomaron asiento junto a la mesa presidencial don Pedro María Bernadó, presidente de la Comisión eje-

cutora de la izquierda progresista y segundo jefe que fué de la sublevación de Badajoz; don Alejandro Lerroux, director de El País, de Madrid; don Luis Segura, presidente de la Unión revolucionaria de Valencia; don Pedro Niumbro, don Emilio Menéndez Párraga, federales de Madrid y don Pablo Castells, don Miguel Laporta y don Juan Alier, vicepresidente y secretario del Consejo Regional Federalista de Cataluña.

Representó al señor Gobernador civil, el inspector señor Irujo.

Poco después de las nueve y media, el presidente señor Vallés y Ribot abrió la sesión pronunciando breves palabras alusivas al acto y manifestando que el secretario señor Laporta procedería a dar cuenta de las adhesiones recibidas.

Seguidamente el señor Laporta dió cuenta de las siguientes comunicaciones y telegramas:

LAS ADHESIONES

Señor Presidente del Consejo Regional Federalista de Cataluña.

En el alma agradezco, como honor inmenso, la especial invitación que me hace ese Consejo para que asista al gran meeting del día 11. Con muchísimo gusto concurriría a este acto de viril energía, orientación necesaria de grandes fuerzas que parecen dormidas, y anuncio (al mi dase no me engañé) de éxito no lejano y radical. Pero mi voluntad y las aspiraciones de mi espíritu tropiezan con la falta de fuerzas físicas que me han robado los años y los achaques de la vejez.

Desde mi forzado retiro uno mi voto y adhesión a los acuerdos del meeting que serán, no lo dudó, la auténtica confirmación de la fe y el valor de los republicanos de este momento. La casi muerte esperanza de ver solidamente restablecida la República, amor de toda la vida, que me acompañará lo poco que resta todavía.

Lérida, 6 de mayo de 1895.

Miguel FERRER y GARCÉS

Señor don José M.ª Vallés y Ribot

Mi muy querido amigo y compañero: Con saber que desde la entrada de invierno no he podido salir de casa por mi estado permanentemente valdudinario, comprendo V. lo triste de mi vida y la absoluta imposibilidad de corresponder a la honrosa invitación del Consejo y a la carísima de V., asistiendo al meeting de pasado mañana.

Lo siento profundamente por la trascendencia del acto. La situación de los partidos republicanos todos era vergonzosa e insostenible. La iniciativa del Consejo para devolver la vida y la dignidad, sino perdidas, efímeramente conquistadas, representa un gran servicio prestado a la libertad y a la democracia. Por él felicito a V. de todo

corazón, y aplaudo a V. lo haga saber a los compañeros.

De nuestros correligionarios los federales, no dudo que estarán como un solo hombre al lado del Consejo, y de las jefaturas de todas las fracciones republicanas hay que esperar que dejen sus actitudes y se busquen y concierten ante esta vigorosa manifestación del voto público.

Siempre de V. el más afectuoso y con más frecuencia, un afectuoso amigo y compañero.

Miguel FERRER y GARCÉS

Al Consejo Regional Federalista de Cataluña

Este Consejo Regional Federalista, en atenta comunicación de diez del corriente, se ha dignado invitarme para el meeting que tendrá lugar esta noche en el Circo Barcelonés, para acordar la unión revolucionaria de todos los verdaderos republicanos.

Agradezco de verdad la distinción recibida, aunque condiciones actuales de familia no me permitan asistir a dicha reunión.

Pero, si personalmente no me es posible intervenir en acto tan significativo, séame lícito manifestar a los reunidos, por conducto de este respetable Consejo, mi adhesión a las que se persiguen por los republicanos del meeting.

Cuando el país observa un día y otro día que la elección de los cargos populares se por completo dirigida y resulta por exclusiva voluntad de los Poderes públicos cuando se desprecian constantemente las denuncias de las falsificaciones electorales sin resultar condenados los falsarios; cuando las mayorías llamadas legales tienen a mano todo procedimiento para abogar la voz de las minorías; cuando nuestro organismo político conserva, a despecho de toda oposición de libre resistencia a toda reforma radical; cuando, por mayor escarnio y ludibrio, muchos correligionarios háase desbordado al cooperar la obra de la restauración con medios indignos; y cuando tantos años de lucha (también llamada legal) no han mejorado la situación del gran partido republicano (añadió) toda bandera de protesta a la conducta hasta ahora observada, todo deseo de nuevo plan y de sistema, y toda propuesta de unión, contrasta a las faras electorales, ha de ser aceptada por cuantos no quieran verse arrastrados por la corriente de las aguas pútridas que se precipitan desde lo alto hasta el fondo de las valles, por cuantos entiendan que toda oposición de antemano impotente es un sarcasmo, por cuantos crean que los partidos monárquicos sin el acicate republicano van a caer a la inercia, a su mutua destrucción, por cuantos han visto que la actitud de retraimiento ha producido a la caída de los contrarios, a la reforma del sistema imperante, por cuantos, en fin, no quieran permitir en el error de confiar sólo en la evolución de las ideas para el logro de los programas que vienen sonando desde muchos años dentro los oídos que el Estado les ha otorgado por mera conveniencia propia.

Desde mi humilde e aislada esfera, aplaudo el proyecto perseguido de la Unión

y retraimiento en las actuales circunstancias de la vida política española; que el tiempo con su pica demoledora y los hombres de buena voluntad nos traerán la República más pronto que las discusiones oficiales, que siempre acaban como los fuegos artificiales en la oscuridad anterior.

Os manda un abrazo, vuestro correligionario,

Fuente Jover.

Barcelona, 11 mayo de 1895.

Además se recibieron las siguientes comunicaciones:

Un telegrama de la Junta Ejecutiva de Unión Republicana en representación de los millares de correligionarios madrileños congregados en el teatro del Príncipe Alfonso en los días 17 de noviembre y 11 de febrero últimos y de los muchos y valiosos elementos adheridos a este retraimiento pensamiento.

Una comunicación de don José María Sáenz de Larigueria, de Madrid.

Otra comunicación del comité federal de Guadalupe.

Otra comunicación de don Juan Deu, de Olot, individuo del Consejo Regional Federalista de Cataluña.

Adhesiones de Madrid

Los que suscriben, en nombre propio y de gran número de federales del distrito de La Latina, felicitan al Consejo Regional Federalista de Cataluña por sus acuerdos en favor de la Unión revolucionaria y del retraimiento electoral.

Signen las firmas.

Los republicanos del distrito de La Latina se adhieren al pensamiento del Consejo Regional de Cataluña, y desean que se aprueben sus acuerdos referentes a la unión republicana revolucionaria y al retraimiento electoral.

Signen las firmas.

Reciben entusiasta adhesión: como socios del Centro Federal de Madrid, aplaudimos los acuerdos de unión revolucionaria con el partido electoral como consecuencia de aquellos.

Signen las firmas.

Varios federales del distrito de la Inclusa felicitan con entusiasmo a sus correligionarios de Barcelona por su campaña en pro de la unión revolucionaria.

Signen las firmas.

Republicano federal impetuoso y revolucionario por temperamento, saludo a los republicanos en el Circo Barcelonés, deseando que salien la unión revolucionaria para destruir obstáculos tradicionales.—Castelló.

Los republicanos del casino de la Unión Republicana, harío de la plaza de Toros,

saludan a correligionarios congregados en el Circo Barcelonés, deseando que acuerden la unión con procedimiento revolucionario. Signen las firmas.

Madrid
Gran número de federales del distrito del Hospicio felicitan con entusiasmo al Consejo Federal de Cataluña, por sus resoluciones acordadas en favor de la unión revolucionaria, y saludan a todos los republicanos de Cataluña y a los oradores del meeting del Circo Barcelonés, esperando mucho de tan importante acto. Signen las firmas.

Madrid
Un grupo de federales del distrito de la Universidad aplauden acuerdos del Consejo Regional de Cataluña y saludan a los oradores y a todos los republicanos que asisten al meeting del Circo Barcelonés, esperando mucho de tan importante acto. Signen las firmas.

Madrid
Republicanos federales del distrito del Hospital saludan con entusiasmo a sus correligionarios catalanes reunidos en el meeting de unión revolucionaria del Circo Barcelonés, adhiriéndose incondicionalmente a sus acuerdos. Signen las firmas.

Madrid
Los federales del distrito de Buenavista saludan a los republicanos reunidos en el Circo Barcelonés, deseando acordar la unión republicana con procedimiento revolucionario. Signen las firmas.

Madrid
Los federales del distrito del Congreso se adhieren a los acuerdos del meeting del Circo Barcelonés en pro de la unión republicana con procedimiento revolucionario. Signen las firmas.

Madrid
Interpretando las aspiraciones de los federales del Centro, tenemos al honor grandísimo de adherirnos a los acuerdos del meeting de unión revolucionaria con retraimiento. Signen las firmas.

Sonseca (Toledo)
El partido federal de esta localidad se asocia al meeting del Circo Barcelonés, y felicita al Consejo Regional federalista de Cataluña, por sus acuerdos para elevar la unión republicana, con retraimiento y Juntas revolucionarias.—León Martínez.

Valladolid
Completamente conforme con el objeto del meeting del Circo Barcelonés. Por el correo recibirán adhesiones numerosas y detalladas.—Domínguez Martínez.

La Batana (León)
Los literales de esta, votan unánimes por la unión revolucionaria.—Signen las firmas.

Valladolid
Varios republicanos identificados con esa

Per la seva banda el progressisme català fidel a Esquardo es reorganitzà a Catalunya sota la direcció de Mir i Miró i d'Eusebi Jover, i fou un dels components més actius de la Unió Republicana Revolucionària. Per l'estiu d'aquell any editaren un nou periòdic -"La Bandera Progresista"- que va ser també l'òrgan oficial de l'esmentada Unió. En alguns districtes -Manresa, per exemple- la reorganització de l'esquerra progressista hagué d'esperar que els comitès addictes a la dreta, a Sol i Ortega, s'integressin al P.R.N..

La força d'uns i altres tingué l'oportunitat de manifestar-se amb motiu de les eleccions municipals del mes de maig. Foren unes eleccions on uns presentaren candidatures pròpies i d'altres cridaren a abstenir-se. A determinades comarques resultava relativament fàcil cridar a l'abstenció, basant-se en els tripijocs als que s'havien mostrat receptius determinats republicans que ara es presentaven a les llistes dels legalistes per tal d'ésser reelegits.⁽⁸²⁾

Els resultats electorals són acollits favorablement pel sector revolucionari per tal com el vot republicà va ser, segons indiquen els resultats, molt escàs.

Aprofitant l'avinentesa, la Unió Revolucionària farà un acte polític. Organitzat pel Consell Regional Federalista -controlat per Vallès i Ribet-, comptarà amb la presència de l'esquerra progressista, de republicans orgànics i d'algunes individualitats allunyades de la política activa en els darrers temps. Hi hagué representacions de Madrid, València, Aragó i Mallorca. Entre aquests delegats es trobava Alejandro Lerroux. Es defensa una

consigna clara:

"Retraimiento, Revolución, República."

De l'acte dirà "La Campaña de Gràcia" que "s'havia fet á benefici exclusiu de la monarquia".⁽⁸³⁾

La divisió entre els republicans ha tornat a ser profunda i, sembla que insuperable. Fins i tot el Partit Republicà Nacional queda a mig camí del que pretenien els seus promotors; per arribar a una entesa de totes les forces unitàries encara cladrà esperar uns anys a que les condicions siguin més favorables, llavors es constituirà la Fusió Republicana. Però, mentrestant, les diferències són insalvables. La situació la descriu amb encert, des de la perspectiva del possibilisme espanyol, Miguel Morayta des de les planes de "La Publicidad", amagat darrera el pseudònim de "Felipe": Pi i Margall desitja la implantació del pacte federal i d'unes mesures que són qualificades per Morayta de "socialismo colectivista". Pi vol arribar a la unitat republicana prenent com a base el programa federal del 94,

"y los republicanos históricos y los progresistas, y los unionistas republicanos entienden que no pueden hacer suyo el pactismo y el socialismo colectivista del Sr. Pi...

...también los centralistas se encuentran alejados de cuanto pueda conducir á una fusión. Green indispensable la unión con los piistas.."

i, de no poder fer-se, aquests darrers defensen una coalició sense programa.

Qüestions d'organització i de programa dificultaven que la unió anés més enllà dels grups encapçalats a Catalunya per Eusebi Corominas i Joan Sol i Ortega.⁽⁸⁴⁾ Només una agressió exterior provocarà una renovada unitat de caràcter conjuntural en el moviment republicà.

El ministre de Foment, Bosch i Fustagueras, en els primers dies del mes d'octubre, aparta Odón de Buen de la seva càtedra "por darwinista". L'aplicació de l'ordre ministerial, efectuada pel rector Casañas, provocà l'agitació dels elements estudiantils liberals. Com a l'any 1893 aquesta situació transcendeix a l'opinió pública, i en aquest cas de manera molt concreta als republicans per la destacada militància que menava de Buen.

Aquesta solidaritat s'havia expressat amb anterioritat a la sanció ministerial. Ja a finals de setembre -abans que comencessin les classes, que ho feien el 2 d'octubre- alguns medis republicans denunciaren la campanya que el bisbe de Barcelona, Jaume Català, feia contra els tractats de zoologia, geologia i botànica de de Buen:

"La Redacción de LA MONTAÑA une su protesta á la de nuestro querido colega "Las Dominicales" é incita á coaligarse contra la avalancha jesuítica que se nos viene encima, á todos los republicanos y cuantos sienten latir en sus pechos las ideas de justicia y libertad."(85)

Aquestes obres, que prèviament al conflicte havien estat aprovades pel Consejo de Instrucción Pública seran la causa dels problemes. En plantejar problemes entre fe i ciència, són retirades, decisió no acceptada per de Buen, qui, en conseqüència, es veu apartat de la seva càtedra.

Aquest fet provocarà una de les poques reaccions unànims del republicanisme català en aquests anys-1894-1896- de crisi i divisió interna. Des de la premsa progressista i federal a la del nou republicanisme "nacional", tothom es fa ressò negatiu de l'atac a la llibertat de càtedra. Aquesta reacció unànim es veurà afavorida per

una significativa reacció social. Hom ha constatat les repercussions que l'afer va tenir en institucions de gran presència ciutadana, com l'Ateneu Barcelonès.

De Buen recordà la reacció de la societat d'aquesta manera:

"Cuando fuí al siguiente día a dar mi clase, me esperaba ante el edificio universitario una muchedumbre de estudiantes y de obreros que me acompañaron hasta el aula, incapaz de contenerles, y a los gritos de ¡viva la libertad de la cátedra!, ¡viva Odón de Buen!, invadieron las galerías que conducen a la rectoral, echaron por la ventana los muebles del rector..."

I, confirma que fins que es produí la reincorporació a la càtedra, ja pel gener del 1896 i gràcies a la intervenció del que llavors era capità general de Catalunya, Valeriano Weyler, les agitacions a Barcelona eren quasi diàries. (86)

El professor apartat de les seves classes trobarà en els centres republicans -federalista i centralista- unes noves "aules" on donar les seves conferències.

Un manifest dirigit al país serà la màxima expressió de la unitat dels republicans. El signaran sis diputats a Corts per Catalunya, de totes les tendències. Així mateix el signen comitès de totes les forces republicanes i de la seva premsa, sense cap excepció significativa.

"La Montaña", el setmanari manresà que reproduïa el manifest, no podia deixar d'indicar el caràcter excepcional que aquest significava:

"Por primera vez hace muchos años vemos á todos los republicanos sin distinción de matices unidos firmando un manifiesto, sin que haya habido fórmulas de unión ni nada sino el ataque de la reacción á una de las libertades patrias la libertad de cátedra y ante ello solo nos queda esclamar
¡Viva la República!

¡Viva la libertad de la Cátedra."

La qüestió creada al voltant de de Buen es considera paradigmàtica. Del caràcter que tingui la solució del conflicte dependrà la futura evolució de la influència clerical -jesuítica, diran els republicans- en la vida espanyola.⁽⁸⁷⁾

Aquesta fou, repetim-ho un cop més, l'única qüestió que provocà, al llarg del 1895, l'entesa republicana. I, amb ella, una certa presència social a la vida catalana. Ni tan sols algunes crisis ministerials en el govern Cánovas aconseguiren treure dels seus caus als republicans.

Ens sembla significatiu el fet que la major part dels articles polítics de "La Publicidad", que en darrer terme eren generadors i reflexos, a l'ensem, de l'opinió republicana a Catalunya, es dediquessin al llarg d'aquest any a la creació del P.R.N. o a l'anàlisi de la situació a Cuba, més com a qüestió en la qual calia cercar la unanimitat nacional que com a camp on proposar alternatives diferenciades.

I, posats a revisar les planes de "La Publicidad" d'aquest any comprovem també l'escassa per no dir nul·la presència d'una secció que, en els anys 1890 al 1892, havia tingut una importància gran -i que la tornarà a tenir l'any 1899-: la secció de Cuestiones obreras. Esterilitat republicana i manca de vitalitat del moviment obrer se'ns manifesten, un cop més durant l'any 1895, com fenòmens complementaris, dels quals creiem que el segon explicaria bona part del primer.

L'any 1896 pot semblar que trenca amb aquesta dinàmica. L'assemblea dels federals, el procés d'organització del republicanisme nacional, l'assemblea mixta feta

a Madrid, poden donar aquesta impressió. La satisfacció per la separació de Martínez Campos de la màxima responsabilitat a Cuba, i fins i tot l'entusiasme que Weyler despertava en el republicanisme conservador (la seva actuació amb motiu de l'afer de Buen li donà una certa fama de liberal), poden donar a entendre que certa opinió republicana ha recuperat el pols i amb ell un mínim de presència a la vida pública. Però tot plegat no deixa d'ésser una impressió que amb l'atemptat a la processó del Corpus s'esvairà per complet. Davant la repressió generalitzada contra el migrat moviment obrer i contra els republicans, aquests darrers no reaccionaran fins que el procés, amb totes les seves característiques negatives, s'hagi celebrat. La manca d'iniciativa, la incapacitat per crear corrents d'opinió sòlids davant fets com el de Montjuïc, es posarà en relleu tràgicament durant la segona meitat de l'any.

Immediatament abans de l'assemblea dels federals es va celebrar un acte polític que a Catalunya va tenir una certa transcendència, i que no podem oblidar en parlar dels intents de dinamitzar el republicanisme en aquests primers mesos de l'any.

El dia 2 de febrer tenia lloc un míting-conferència convocat per Odón de Buen. El motiu de la convocatòria era col.laborar en els esforços d'apropament entre els diversos sectors republicans. Això era pràcticament impossible, perquè les posicions estaven excessivament allunyades, com ho demostrà el periòdic revolucionari "La Bandera Progresista" en jutjar l'intent de de Buen. Va dir que no es podien apropar els dos bàndols diferenciats, car els legalistes són els diputats, alcaldes i

consellers municipals, mentre que els revolucionaris són la immensa massa de republicans que miren amb preocupació uns dirigents que els han portat a la situació present. Independentment de la correcció de l'anàlisi del periòdic esmentat, el que resultà evident foren les grans diferències existents entre els dos sectors. (88)

De tota manera l'acte se celebrà i de Buen, confiant en la seva popularitat aconseguida amb els recents fets universitaris, proposà la creació d'una Lliga popular republicana que, sense rebutjar cap dels camins que permetessin arribar al poder, intentés la incorporació de la classe obrera a la lluita política. De Buen afirmà que si gràcia a la Lliga s'assolís la república, ell abandonaria el terreny polític per lluitar per les reivindicacions socials de les classes populars.

La proposta serà interpretada pels dos sectors com a propera als propis plantejaments i, alhora, com un element més aviat de distorsió, que d'efectiva capacitat d'acabar amb la dispersió republicana. (89)

Enmig d'aquesta lleu polèmica iniciava els seus treballs, el 7 de febrer, la IV Assemblea Federal. Al llarg del mes el conflicte estarà en un punt àlgid. Ja hem descrit en una altre capítol el triomf problemàtic de les tesis "revolucionàries" avalades per Vallès i Ribot i el Consell Federal de Catalunya.

Cal dir que la posició revolucionària adoptada per Vallès i Ribot li portarà bastants maldecaps i desqualificacions. Però ha de quedar clar que Vallès i Ribot no pretenia el trencament amb Pi. (90)

El que pretenia era donar un gir a les tàctiques federals. I, en tot cas, el que sí resulta evident és la

distància que en aquells moments, separava el federalisme català -impulsor dels acords de l'assemblea- de la direcció del partit federal. A Catalunya les posicions de Vallès són sòlides. L'única personalitat que s'oposa a Vallès és Llosta. I, aquest federal moderat que seguia a Pi i Margall, d'una popularitat menor a la de l'advocat, no podia esdevenir la seva alternativa al front del Consell Regional. En tot cas la seva mort, l'octubre d'aquell mateix any, impedí qualsevol temptativa en aquest sentit.⁽⁹¹⁾

Pel que fa a l'Assemblea Mixta d'Unió Republicana, de finals de març, mostra, un cop més, la complicada problemàtica republicana. Resultarà que hi prenen part -nominalment- el partit centralista (que havia quedat marginat en la polèmica entre legalistes i revolucionaris), federal (els seguidors de Vallès, no els de Pi), progressista (els organitzats al voltant d'Esquerdó) i els nacionals (encara que a Barcelona "La Publicidad" critiqui els acords als quals s'arribaren). En definitiva, es tracta d'una estranya barreja que se sobreposa a la polèmica mantinguda durant els darrers mesos. Es tracta d'una unitat que respecta l'existència dels partits i que es compromet a mantenir-se fins a l'adveniment de la república.

La tan debatuda qüestió de la participació electoral queda resolta dient que, essent tan properes les eleccions legislatives, i no donant temps a articular correctament la unió, "no tomarán parte en las próximas elecciones de diputados á Cortes y senadores".

L'acord, s'afirma, és circumstancial. La junta directiva de la unió acordarà en cada cas el que cal fer: bé sigui presentar-se o bé abstenir-se de participar.⁽⁹²⁾

El fruit més clar d'aquesta assemblea serà, efectiva-

ment, la no presentació de candidatures republicanes a les properes eleccions legislatives. Però no passarà d'aquí.

De fet les repercussions que té en els medis republicans catalans són evidents. Encara que oficialment el directori del P.R.N. "de esta provincia" s'adhereix a les bases d'unió republicana aprovades a l'Assemblea mixta, tant Corominas com Roca i Roca exposen la seva posició -que no podem considerar només personal- contrària a aquestes bases. Diran: l'assemblea no ha tingut valor per afrontar el present i s'ha limitat a "concertar el futuro", per això ha aprovat el retraïment. Quan hi ha pendants els problemes de Cuba i l'amenaça de guerra amb els Estats Units és suficient per optar pel retraïment. Afirmaran, per acabar, que aquesta estratègia política és encara menys comprensible perquè "realmente vivimos, á pesar de los abusos de poder, en estado de derecho democrático".

Si aquests eren bàsicament els arguments de Corominas, Roca i Roca criticarà tant l'estratègia triada com el fet que s'opti per una aliança de tipus tradicional, de la qual ja es té experiència del que pot donar, i no per una unió orgànica de les diverses forces presents.⁽⁹³⁾

Per la seva banda els de la unió revolucionària presentaran l'assemblea com una victòria en tota regla de les seves tesis; el que, al marge de no ser cert, obria encara més les diferències, les reticències, els temors dels legalistes. Presentaven el retraïment no com un acord conjuntural -que segons les bases d'unió és el que era-, sinó com l'única tàctica per portaria a través de la

revolució al triomf de la República, i, a més, com una línia d'acció imposada per les bases als dirigents:

"Decíamos anteayer, al comentar unas preguntas del Heraldo de Madrid, que el retraimiento, que es el alma de la Unión Republicana, tiene inmensa importancia, porque ni Muro ni Vallés ni Morayta ni Salmerón ni Azcárate ni ninguno de los que votaron y suscribieron los acuerdos de la Asamblea Mixta, hizo otra cosa que obrar conforme á la opinión del pueblo republicano que, desde mucho tiempo há, fatigado de las corrompidas y corruptoras luchas parlamentarias, empuja á sus jefes al retraimiento y los empujará á la revolución; pues todos sabemos por acá los frutos que dá el sufragio universal, arma que un tiempo nos pareció irresistible para nuestros enemigos y con la que no hemos logrado más que herirnos al querer herir...

Todas las heridas del gran partido republicano fuéronle abiertas por el sufragio universal. Cierta género de presiones empujaron al campo socialista á los más exaltados; dentro de nuestro campo cundió el excepticismo..."(94)

Per a nosaltres resulta molt clar que aquesta "renovada" activitat del republicanisme que semblen significar aquestes discussions, no deixa de representar el mateix paper que l'apatia de l'any anterior. No se surt de la polèmica programàtica, de la lluita de comitès. Encara que pot semblar que s'hagin obert noves expectatives de treball que haurien de permetre l'inseriment efectiu dels republicans en la vida política catalana de finals de segle, no és cert. Àdhuc el que podien significar les participacions en les eleccions en aquest sentit, s'havia perdut. Els republicans per ells mateixos, sense una renovada agitació en l'estructura social, acabaven per ensorrar-se davant la primera dificultat i no acabaven mai de fer arrencar els seus projectes. Aquest any 1896 serà l'any en què l'atemptat de Canvis Nous posarà de manifest el que acabem de dir.

El 7 de juny del 1896 una bomba esclatà al carrer

de Canvis Nous cantonada carrer d'Arenes de Canvi, al pas de la processó de Corpus que havia sortit de Santa Maria del Mar. La gravetat del fet i -com recordà Amadeu Hurtado, l'advocat de Pere Coromines- la freqüència amb que se succeïen els atemptats terroristes tingueren com a conseqüència que "tota mesura de repressió semblava justificada per irreflexiva que fos".⁽⁹⁵⁾

Els sectors més representatius del republicanisme català, en els primers moments, no escaparen a aquesta actitud col·lectiva. Bé que cal afirmar que no foren tots, i que moltes vegades no podien fer cap altre cosa que seguir aquest estat d'ànim de tota la societat catalana.

"La Publicidad" demanarà, en el dies immediatament posteriors a l'atemptat, un increment dels efectius policials i una millora en la seva preparació i organització. No creu que el vigent sistema polític pugui afrontar les causes primeres de la violència terrorista -la qüestió social-, però tampoc creu que amb projectes de llei contra l'anarquisme o amb estats d'excepció -encara que necessaris- se solucioni cap cosa més que les inquietuds desvetllades entre l'opinió pública per l'atemptat. Donat que una cosa no es pot esperar dels governs de la Restauració, i l'altra no fa res més que disminuir la tensió pública de manera temporal, el que convindria és aquesta ampliació i professionalització dels cossos policials:

"Pero con esa policía á la madrileña, sin antecedentes, sin instrucción, que ejerce el cargo por no morirse de hambre, que no constituye un cuerpo más que de nombre, con el temor de recibir la cesantía en el correo más próximo ¿quién ha de vivir tranquilo y confiado? ¿quién la ha de tomar en serio?"

Coherentment amb la idea expressada, no hi hauran crítiques a l'actuació policial per descobrir els culpables basant-se en la duresa, sinó en l'arbitrarietat deguda a la seva ineficàcia, a la seva mala organització:

"Parece que las pesquisas se realizan sin plan preconcebido y aun con arreglo al plan que á su capricho se forja cualquiera agente que tiene subordinados á sus órdenes y facultades para registrar domicilios y detener ciudadanos."(96)

Aquesta moderadíssima crítica a l'acció governamental no es contradeia amb les anàlisis fetes sobre els efectes de l'acció terrorista. Aquests mateixos republicans que comprenien que s'actués amb energia davant fets com l'atemptat de Canvis Nous sabien que la bomba que es llançà contra la processó -i les que abans s'havien llançat contra Martínez Campos i al Liceu-, provocava un avenç generalitzat de la reacció. Sabien que l'Església se'n beneficiava en la seva lluita contra el lliurepensament -que apareixia com el deteriorador de les consciències que causava el terrorisme. Sabien que se'n beneficiaven els explotadors de la classe obrera: ningú no s'atrevia a alçar la veu en favor de la redempció social o de millores concretes per a la classe obrera en els mesos posteriors a l'atemptat.

I, tot i saber-ho no poden fer res més -en alguns casos és evident que tampoc volen- que incorporar-se a la dinàmica de legitimació de la repressió que tingué com a resultat els fets de Montjuïc. Si no ho feien així corrien el risc d'ésser identificats, per l'opinió pública, amb els autors dels actes terroristes.⁽⁹⁷⁾

Convé indicar aquí que en la defensa d'aquestes posicions, els republicans utilitzaren les manifestacions que en el mateix sentit efectuaren alguns corrents del movi-

ment obrer que també desitjaven distanciar-se de l'anarquisme d'acció. Els republicans no volgueren aparèixer de manera aïllada i és per això que reproduïren de manera extensa i encomiàstica les protestes per l'atemptat de la Federació de les Tres Classes de Vapor d'Espanya, o el manifest signat per distintes societats obreres de resistència barcelonines contra l'atemptat i contra l'anarquisme.

Tampoc el moviment obrer fou capaç de generar una posició alternativa, clarament diferenciada de la que dominava en general a l'opinió pública. D'aquesta manera uns i altres contribuïren indirectament a l'aïllament, a l'arraconament al qual el sistema els estava menant.⁽⁹⁸⁾

Enmig d'aquesta situació els republicans catalans semblen no ser conscients de la rapidesa amb que se succeeixen els fets. L'única reflexió teòrica d'una certa consistència -encara que un cop més mancada de tota originalitat- té lloc en aquests mesos finals de la primavera i començament de l'estiu del 1896, a Corçà.

Eusebi Corominas, sense trencar amb la tradició d'un llarg estiuieg, i des de la distància que dels fets li procura l'estada a l'Empordà, es permet la reflexió teòrica en unes col.laboracions publicades a "La Publicidad". En tots aquests escrits només hi ha una idea central: els republicans han de mirar d'apropar-se a les classe mitges, a la "masa neutra" que tradicionalment ha viscut allunyada de l'acció política. Per aconseguir aquest objectiu cal una política de moderació formal i de continguts. Els republicans han d'aparèixer com la veritable força d'ordre que faci entendre a aquesta "masa neutra" que la de-

mocratització política de l'Estat no portarà greus trasbalsaments ni modificacions substancials en l'estructura social; sinó que, ben al contrari, crearà un grau d'estabilitat socio-política mai viscuda fins aleshores.

Res de nou; i el que resulta més greu, escassa relació entre aquestes reflexions i les modificacions que la realitat social catalana havia tingut en els darrers mesos. (99)

Dos fets faran que el propi Corominas mostri un grau de preocupació més concreta per la realitat immediata, començant a veure-la com amenaçadora per als interessos republicans: la detenció massiva de republicans durant la segona quinzena d'agost i els atacs a la maçoneria així que començà el conflicte filipí. Només llavors farà un article -aquest cop des de la platja de Llafranc- amb el títol ben diferent de A defenderse, republicanos. (100)

Les detencions generalitzades de republicans a Barcelona tenen a veure més amb l'ambient enrarit provocat per l'evolució del conflicte colonial que no pas a les investigacions per l'atemptat de Canvis Nous. Encara que la detenció paral·lela de Pere Coromines pogués contribuir a crear una certa confusió inicial respecte del motiu de les detencions.

A finals de juliol ja s'havien produït diversos aixecaments i manifestacions contra l'anunci, fet pel govern, de la tramesa de 40.000 homes més cap a Cuba durant el mes de setembre i de 20.000 pel mes de novembre. Els republicans conservadors i legalistes rebutjaren aquestes manifestacions i acusaran els "filibusters" -gent que treballava per la independència de Cuba- d'estar-hi al darrera. El cert és que a Saragossa el moviment tingué

una certa importància. Pi ho recull així:

"De la mayor importancia por su elocuente significación, fué lo ocurrido el 1º de Agosto en Zaragoza. Una comisión de mujeres pidió permiso al gobernador para celebrar una manifestación pública contra los acuerdos del Gobierno, relativos al envío de nuevas fuerzas á Cuba."

No sabem si, com diu Pi, l'opinió de les dones de Saragossa era la de totes les mares espanyoles; però sí tenim clar que l'efecte en l'estat d'opinió fou important. (101)

I, potser per aquest motiu els republicans semblen voler intentar un cop de força amb motiu de l'embarcament de tropes a Barcelona. Pedro Closas, federal de sempre, va a París aquell estiu a contactar amb Estévanez i altres revolucionaris exiliats. Quan torna a Barcelona sembla fer-ho amb el propòsit d'evitar l'embarcament de tropes al port barceloní i provocar una sublevació per aconseguir que es proclamés l'autonomia cubana.

El dia 17 d'agost detenen a Mataró a Nicolás Estévanez quan es dirigia a Barcelona després d'haver atravesat la frontera. I la nit del 18 detenen a Vallès i Ribot, Lostau, Ardid, el Xic de les Barraquetes, Gaban, Borràs, el mateix Closas "y muchos otros". Tots ells són tancats a les Drassanes. Alguns d'ells emmalaltiran -Lostau, Closas,...- i alguns per darrera vegada.

A les detencions massives degueren contribuir, i no poc, l'aparició de dues partides republicanes a l'Horta de València. I també l'agitació a València contrària als anuncis de nous embarcaments de tropes. De la manifestació de València -el 22 d'agost- repercussió clara de la de les mares de Saragossa, dirà Pi que fou nombrosíssima.

Les detencions no tan sols es fan a Barcelona ciutat.

Mataró i Martorell són també l'escenari d'algunes detencions. El dirigent mataroní Antoni Franquesa i Sivilla anirà a parar també a les Drassanes. (102)

El 23 d'agost al Cercle Republicà Nacional es reuneixen, per tal de canviar impressions i decidir alguna actuació en favor dels republicans empresonats, els principals dirigents que no han estat engarjolats. Participen Pau Alsina (qui com a ex-senador presideix l'encontre), i els ex-diputats Josep Sempere i Miquel, Francesc de Paula Roqué, Frederic Rusca, Tiberio Ávila, Joan Sol i Ortega, Josep Rubaudonadeu, Emili Junoy i Eusebi Corominas. Demanen la llibertat dels detinguts a les Drassanes al president del Consell de ministres, o bé el seu lliurament als tribunals de justícia. No és pas fútil que remarquin els detinguts a les Drassanes, car hi havia també algun republicà detingut a Montjuïc, en mans del "Sr. Marzo" i això va fer que els dirigents republicans consideressin que el seu cas era a part. És la situació de Pere Coromines, que es trobarà al bell mig del procés de Montjuïc, i no es pot dir que s'hi trobi amb el suport decidit de les famílies republicanes. (103)

L'arbitrari empresonament dels republicans continuarà durant tot un mes. El 3 de setembre "La Publicidad" torna a demanar la llibertat dels republicans presos. Dirà que l'embarcament de tropes ja s'ha efectuat amb normalitat i que si aquesta era la causa adduïda per a les detencions, no tenien raó de ser un cop les tropes havien sortit. D'aquesta manera queda clar que, implícitament, tothom reconeixia l'existència d'un "pla" destinat a utilitzar la sortida dels soldats cap a Cuba per a provocar alguna mena d'important agitació política. (104)

La bomba de Canvis Nous i les detencions de republicans han trencat el missatge de la recuperació de la iniciativa política.

Les crítiques al govern per permetre -fins i tot s'afirma que per potenciar- els atacs a Weyler i Blanco, els caps militars a Cuba i les Filipines; la defensa de la maçoneria i l'atac al paper jugat pels frares a les Filipines; les prudents informacions sobre el procés de Montjuïc; l'entusiasme per la mort del revolucionari cubà Antonio Maceo, són alguns aspectes que permeten copsar la presència -migrada- republicana en el que queda d'any.⁽¹⁰⁾

Tan migrada era que havien de dedicar més d'un esforç publicitari a rebatre les informacions aparegudes a la premsa negant l'existència de republicans a Espanya. Han d'afirmar el contrari, tot admetent que no se'ls veu gaire.

L'any acaba amb l'inici d'un viatge de propaganda política de Nicolás Salmerón, que de nou ve a Catalunya per intentar revitalitzar el seu propi paper. Està clar que el P.R.N. no ha estat cap solució i que s'havia d'anar cap alguna força unitària més àmplia i sòlida al mateix temps. Que s'havia d'anar cap a la Fusió si es volia sortir de l'atzucac.

Les crides en aquesta direcció es renoven i les veus demanant l'aparició de nous dirigents al front del republicanisme espanyol agafen més força.⁽¹⁰⁶⁾

V.E. 1897-1900: el republicanisme enfront de la crisi de finals de segle. Les portes obertes al lerrouxisme.

Els darrers anys de la dècada i del segle són anys especialment transcendents pel que fa a la configuració posterior dels moviments populars catalans i del republicanisme molt especialment.

Fins l'any 1897 podem assegurar que les condicions objectives en les quals es desenvolupava la vida de les classes populars no havien patit modificacions essencials en els darrers deu anys, i que el sistema polític -que no oblidem era el marc de joc d'interessos aliens a aquests sectors populars- s'havia encarregat, amb relativa facilitat, de mantenir aquests sectors socials ben lluny de qualsevol possibilitat d'intervenir, d'incidir de forma significativa -per minsa que fos-, en les decisions operatives.

Les lluites obreres per la jornada de vuit hores havien estat un problema que havia anat perdent intensitat des de l'any 1893. La victòria republicana d'aquest mateix any fou clarament conjuntural i directament relacionada amb l'agitació obrera esmentada. L'any 1894 les disputes internes i l'esterilitat de la seva actuació pública tornaven a caracteritzar el republicanisme català i espanyol. Com si res no hagués passat. Adhuc el terrorisme d'arrel llibertària no havia estat més que un accident -especialment dolorós i molt negatiu políticament per als republicans- per al sistema creat per Cánovas del Castillo.

Les coses comencen a canviar radicalment durant l'any 1897. És per això que hem escollit aquest any com el primer del període final, del del canvi viscut en el tram

final del segle passat.

La pujada de nou dels liberal al govern, el 4 d'octubre del 1897, ajudarà a que els republicans puguin renovar la seva activitat, que agafi una nova dinàmica tot coincidint amb un reguitzell de fets de gran transcendència

Aquests fets als que fem referència són: la pèrdua de les colònies i la derrota militar davant els Estats Units, el moviment regeneracionista, la presència creixent del catalanisme i la vaga de contribuents, la campanya per la revisió del procés de Montjuïc i el relleu de l'activitat de les societats obreres. Tot això inscrit en un ràpid procés de pèrdua de prestigi i de possibilitats de funcionament del sistema de la Restauració a Catalunya. La manca d'operativitat dels líders dinàstics catalans s'agreuja ara -segons l'encertada anàlisi de Borja de Riquer- amb l'emergència de les classes neutres. Aquests nous elements varen obligar el republicanisme català i espanyol a replantejar-se novament la seva estratègia i les seves estructures organitzatives.⁽¹⁰⁷⁾ Fou bàsicament el republicanisme unitari el que, a l'abric d'aquesta nova conjuntura, intentà donar un pas definitiu en el camí de la seva unitat: la Fusió republicana.

En començar l'any 1897 varen donar-se els primers passos cap a la unitat. I no pas des dels partits llavors existents -el nacional, el centralista o el progressista- sinó des de personalitats independents i prestigioses. Encara que puguin semblar buides i reiteratives, les idees i afirmacions que Josep Palet -el veterà i popular republicà de Rubí- exposà en una carta a la directora del diari republicà independent de Barcelona, "El Progreso", tenien una notable importància perquè atacaven frontalment

les personalitats capdavanteres del republicanisme hispànic per la seva ineficàcia, pel seu esperit sectari i mesquí en les relacions amb els altres corrents republicans:

"¡Oprobio y baldón eternos para los actuales jefes del republicanismo español, si, merced á un común esfuerzo, no ponen pronto al pueblo en posesión de su plena soberanía, detentada hoy por el más repugnante y cínico caciquismo. Tremole V. (li deia a Àngels López de Ayala) la bandera de la unió, que, si así lo hace, no dude que se agolparán á su alrededor todos aquellos que sienten latir en sus nobles pechos el verdadero patriotismo, que consiste hoy en traer cuanto antes la República, única manera de acabar con tanta ignorancia y con tanto desastre."

Els dirigents del republicanisme unitari són emplaçats a forçar la unitat en aquestes setmanes inicials del gener de 1897. I són emplaçats en nom de les bases del republicanisme; d'unes bases, d'una opinió pública fidel, que és l'autèntica força del republicanisme català i que, sistemàticament han restat oblidades pels dirigents en el decurs de les seves maniobres al llarg de la dècada. El popular setmanari "La Campana de Gràcia" ho deia així en el seu primer número de l'any:

"La verdadera fuerza del partido republicano no radica pas en aquest joch de casinos y de comités batejats ab cent denominacions distintas y organizats generalmente al istil de las camarillas monárquicas o pantorrillescas; no radica, no, en tots aquests grupets gelosos de conservar sa personalitat propia, que tant prompte s'aproximan com se separan, sense may confon-dres, segons siguin las necessitats ó las petitas ambicions del moment. La verdadera fuerza republicana se troba en lo poble, en los ciutadans desinteressats, en los que no aspirant á cap ventatja de caràcter personal, fá temps qu'esperan un cor que esbategui ab los séu, una inteligencia que'ls compregui y una veu que'ls guihi."(108)

Aquestes afirmacions semblen les de sempre i, certament, s'escriuen amb motiu d'una circumstància que ja altres

vegades havia originat reflexions d'un caire similar: la vinguda a Catalunya amb finalitats propagandístiques d'un destacat dirigent del republicanisme espanyol. En aquest cas es tracta de la presència de Salmerón.

Però, malgrat tot, les circumstàncies aquest cop no eren exactament les mateixes. El viatge de Salmerón -que ha inclòs actes de propaganda a Girona, Tarragona, València, Alacant i Elx- serà valorat posteriorment com a molt positiu per tal d'avançar en el camí de la unitat. Convé recordar que el partit centralista que encapçalava Salmerón era l'organització del republicanisme unitari català amb més força, si més no amb més prestigi, que havia quedat fora de l'esforç unitari fet poc abans: el republicanisme "nacional".(109)

Ara Salmerón sembla molt més receptiu a tot el que signifiqui unitat. Les coses a Cuba comencen a posar-se compromeses en prendre volada la rebel·lió patriòtica, a Barcelona s'ha celebrat el procés de Montjuïc. El centralisme s'esmorteeix i la pressió de l'opinió pública republicana sembla fer-se més clara en la mesura que se li manifesta la impotència de la seva força en aquells moments sembla que transcendentals.

No és estrany, doncs, que el primer pas cap a la Fusió Republicana es doni a Catalunya. A finals de febrer va tenir lloc a Reus una assemblea republicana que si per els sectors independents s'analitza com un nou desengany, el cert és que a les forces republicanes pre-existents les compromet en un procés més ampli d'unitat que s'ha de traslladar a la resta de l'Estat. La comissió executiva sortida de l'Assemblea de Reus és considerada com un nucli "sols català y demás será espanyol". Per tal que

aquest "demà" arribi, s'obre un període força ampli de propaganda republicana amb la finalitat d'escalfar els ànims i assegurar l'èxit de la posterior assemblea de Madrid.

En aquest camí s'utilitzaran mitjans molt diferents, des de la reconversió de l'11 de febrer d'aquell any en una mena de plebiscit a favor de la unitat republicana fins al reforçament orgànic dels partits ja existents. Per exemple, el P.R.N., que es trobava encara en el procés de configuració propi, crida a inscriure's en els censos del partit i a realitzar eleccions per a la creació de comitès. Aquests darrers aspectes tenien com a raó de fons l'intent d'aparèixer a l'assemblea unitària amb força suficient com per fer valdre els propis punts de vista sobre les més diverses qüestions a debatre. Però també per tal de facilitar a la previsible nova formació uns elements humans cohesionats i mínimament importants. (110)

La unitat aconseguida a l'assemblea de Madrid, que començà les seves sessions el diumenge 30 de maig per la nit, no inclourà, tanmateix, totes i cadascuna de les fraccions republicanes. D'una banda ens trobem amb els grups més decididament radicals, els partidaris dels procediments revolucionaris, que restaran al marge. En alguns moments en el decurs d'aquests anys el diari "El Diluvio" es convertirà en una mena de portantveu d'aquest corrent que, encara que minoritari, no deixa d'ésser prou significatiu com per que el tinguem en compte. Serà aquest sector el que aconseguirà que el partit progressista o, millor dit, determinats comitès progressistes continuïn duent una vida paral·lela a la de la Fusió. (111)

També romandran al marge els federals, de l'evolució dels quals en parlarem tot seguit.

Abans, però, voldríem aclarir que aquesta nova organització que s'anomenà Fusió Republicana no la podem considerar com un assaig més. De fet trigà a constituir-se (encara trobarem crides dels organismes dirigents del partit recomençant "la constitución definitiva del mismo" pel juny del 1898; i pel novembre del 1899 (!) el comitè provincial de Barcelona exhortava en el mateix sentit a tots els militants), però, a poc a poc, aconseguí articular la major part del centre i tota la dreta republicana sota un programa únic. (112)

Bona part de l'estructura de centres i comitès creats per l'impuls que suposà la fusió, serà la base material i humana sobre la que Alejandro Lerroux començarà a bastir la seva força política, el radicalisme i les fraternitats republicanes, uns anys més tard.

Alguns homes -eterns personatges polèmics com Sol i Ortega-, abandonaran momentàniament la fusió per acabar confluint de nou amb aquesta -des de les plataformes anomenades de concentració democràtica- l'any 1900 i crear llavors la Unió Nacional Republicana.

El federalisme, pel seu cantó, seguia, en uns moments que podien ésser clau, el seu lent però ineluctable procés de decadència. Abandonava, poc a poc i de manera clara, el primer pla dels moviments populars. La comentada Assemblea de Figueres del març del 1898 fou un intent de superar aquesta situació posant en primer pla les propostes socials del partit. Dues intervencions de l'advocat barceloní Odó Martí tractaren la qüestió: una defensa de la classe obrera que s'acompanyà d'atacs argumentals al

republicanisme unitari i una demanda d'anul·lació de la llei que donava per mort als cinquanta anys el contracte de rabassa morta, i exigia la conversió d'aquesta en cens redimible.⁽¹¹³⁾

De l'interès per la qüestió obrera en aquests anys -i de la funció que aquesta podia tenir en la superació de les seves dificultats com a partit- és una mostra l'aparició de premsa federal que s'autoqualificava de "republicana socialista". I, d'alguna manera també ho és que, quan amb posterioritat a l'assemblea de Figueres vulguin certificar la seva renovada "cohesió", facin un manifest conjunt dels comitès federals de Barcelona indicant que pel que feia referència al programa del 22 de juny del 1894 tot hi estaven d'acord.⁽¹¹⁴⁾

Això vindria a reforçar la idea -defensada a Catalunya pels qui s'oposaven a Vallès- que el motiu del distanciament entre aquest i Pi no era programàtic, sinó de conducta. Una conducta diferent que arrenca del fet que uns federals estiguin adherits a les bases de reorganització del partit federal, de 15 de maig de 1897, i d'altres s'hagin afegit als intents de creació d'una Unió revolucionària, amb forces no estrictament federals.

Sigui com sigui, el juny de l'any 1898, la Comissió executiva de l'assemblea federal de Figueres presidida per Bofill convoca a eleccions internes per a compondre els comitès provincials i el regional. "La Autonomía" aviat manifesta la seva desconfiança pel procés endegat. Queda clar que l'assemblea de Figueres no ha aconseguit aproximar els dos sectors.⁽¹¹⁵⁾

I, com ja hem dit en el present treball un dels motius centrals per a la reaparició de les tensions serà

la relació a mantenir amb el catalanisme.

Per tal de posar fre a la reaparició de les dissensions se celebrà una nova reunió regional pel 31 de març del 1900, de la qual sortí com a "símbolo de reconciliación" -segons Artola- un consell regional presidit per Vallès i Ribot, amb la vicepresidència en mans de Pi i Arsuaga. (116)

Creiem que queda clar que els federals no trobaren solucions eficaces a un problema que no arrencava del catalanisme, sinó que havia trobat en aquesta qüestió un punt de suport per manifestar-se amb tota cruesa. El federalisme com a idea havia ja passat a formar part de la visió dels seus projectes alternatius de la que s'anaven dotant, en un procés obert, les classes populars catalanes; però, el partit federal havia fet ja el seu cicle històric i no podia revitalitzar-se per més que des del seu interior s'intentés de manera gairebé desesperada.

I tot això en uns moments claus on com hem vist la crisi real de la Restauració era un fet, tot i que no definitiu.

Hom s'ha manifestat sorprès més d'un cop que les anàlisis lúcides d'un Pi i Margall sobre la qüestió colonial no fossin aprofitades per tal de relançar la força que dirigia, en aquests anys de crisi. Sobretot en comparar les seves reflexions amb les efectuades per la resta de formacions polítiques. Creiem que les ratlles precedents contribueixen a l'explicació més versemblant d'aquest fet.

Ni la fusió ni el federalisme eren forces polítiques amb capacitat de plantejar alternatives viables a un sistema en un moment en què aquest trontollà. Aquesta inesta-

bilitat del sistema política ve donada -en iniciar-se aquest període terminal- pel desenvolupament dels fets a Cuba i les Filipines i pel procés de Montjuïc i les seves repercussions dins la societat catalana.

Els dos elements eren successivament barrejats o destriats per uns sectors populars que, primer d'una manera tímida, i posteriorment d'una forma oberta, passaren a considerar-los com una agressió als seus interessos.

El procés de Montjuïc, iniciat el 14 de desembre del 1896, havia estat precedit d'unes investigacions policials que comportaren l'aplicació de tortures als empresonats i l'atac sistemàtic contra els centres obrers. Tot això dins d'un marc de suspensió de les garanties constitucionals des del mateix moment de l'atemptat a la processó.

Tot i les greus irregularitats comeses al llarg del procés, i de les cinc condemnes a mort que es demanaren, no es pot dir que la mobilització anés, en els primers moments, gaire més llunya que les gestions personals menades per alguns individus influents. Al llarg de l'any 1897 no es pot parlar de que existís cap campanya per a la revisió del procés com la que es desenvolupà i aconseguí mobilitzar tot el republicanisme i el moviment obrer i popular català durant el període 1898-1900.

Això malgrat que un dels homes implicats en el procés -Pere Coromines- manifestava des de la presó, ja el 3 de gener del 1897, en carta al seu germà, que calia endegar a través d'"algún periódico serio de Madrid (...)" la revisión del proceso". (117)

De fet els motius d'aquesta situació són evidents. D'una banda no hi ha unanimitat entre els republicans sobre

el grau de responsabilitat que l'anarquisme i els intel·lectuals radicals han tingut en els fets que es jutgen. Mentre els federals i esquerrans rebutgen la proscripció que s'intentà, en aquell any, dels anarquistes pel sol fet de ser-ho, sectors propers a Fusió Republicana en confirmen la necessitat d'una pràctica repressora sobre el moviment llibertari, amb la idea clara que mentre varen dedicar-se només a les discussions doctrinals ningú no es va ficar amb ells. (118)

També és clar que l'assassinat de Cánovas del Castillo provoca que els sectors potencialment interessats en endegar, a Catalunya, una campanya a favor de la revisió del procés es trobin amb dificultats complementàries per tal que l'opinió pública es manifesti en la mateixa direcció. L'assassinat de Cánovas serà condemnat des de tots els angles de l'opinió republicana. Fins i tot la dreta republicana lloarà el seu patriotisme en els conflictes colonials i la seva conducció de la Restauració, tot evitant que "no fuese sanguinaria". (119)

Tanmateix aquest rebuig explícit i contundent no serveix per crear unes millors condicions davant l'opinió del país envers qualsevol sospitós de connexió amb l'anarquisme. L'atemptat a Cánovas torna a reproduir, en menor escala, la sensació de que l'opinió pública justifica les formes de repressió més agressives.

Per si això no compliqués prou l'afer, el 4 de setembre, un jove radical, periodista connectat per amistat amb el grup de la revista "Ciencia Social" (Jaume Brossa, Pere Coromines,...) va atemptar contra l'home que comandava el grup responsable dels interrogatoris al castell: el tinent de la Guàrdia Civil Narcís Portas. El jove és fill d'un conegut i veterà republicà barceloní, força mo-

derat: Sempau Berenguer.

Aquest cas oferirà una reacció curiosa per part de la societat catalana, car la figura pròxima i particularment odiosa de Portas podia desvetllar molt poque simpaties; i tampoc l'atemptat va tenir un final dramàtic. No es pot dir que Sempau fos condemnat per l'opinió pública. Ans al contrari s'observa una certa comprensió. Es posa en evidència que a l'aparell repressiu de la Restauració -peça clau per al seu manteniment- se li havia escapat la mà durant el procés de Montjuïc. Aquest procés -que inicialment havia d'haver estat dirigit contra els culpables directes i indirectes de l'atemptat- va posar de manifest l'arbitrarietat del poder, no ja contra els anarquistes, sinó contra tots els moviments d'arrel popular, contra la classe obrera i contra el republicanisme. Sempau, amb la seva acció, ho recordà a tothom.

Es potser per això que aleshores, un polític gens radical com era Emili Junoy, gosa publicar a "La Publicidad" un article, signat a França, tot demanant "la rehabilitación sin miedo ni regateos" de les víctimes reals del procés de Montjuïc.

Però en el moment en el qual es decideixen a prendre aquesta iniciativa s'adonen que encara hi ha un obstacle objectiu per a que la campanya pugui prendre volada: la suspensió de les garanties constitucionals, que posava greus limitacions a l'exercici de la llibertat de reunió, de manifestació i d'expressió de les pròpies idees.

Prèviament caldrà fer campanya per l'aixecament de la suspensió. I així es fa amb un acte central, un míting, que reuní a Barcelona -segons "La Publicidad"- a 4.000 persones. La convocatòria de l'acte és totalment unitària,

car al costat de federals com Bau, trobem unitaris de totes les tendències com Ávila, Corominas o Sol i Ortega.

Les conclusions de l'acte es resumeixen en una triple demanda als poders públics: que aixequin la suspensió de les garanties que té vigència des del 9 de juny de l'any anterior; que facin una investigació de l'ús fet pels agents del poder, d'aquesta suspensió; i, que iniciïn una investigació dels processos que s'han dut a terme en aquestes condicions per si calgués procedir a la seva revisió. (120)

La campanya revisionista s'inicia a Barcelona pel febrer del 1898, però s'intensifica fonamentalment durant l'any 1899 i els primers mesos del 1900. A finals del 1897 varen sortir cap a l'exili alguns dels condemnats, en el que es considerava una reducció compensatòria. I la campanya s'inicia pel febrer de l'any següent per tal com es produeix un fet important.

A començaments de mes es comença a parlar de la presència d'una candidatura, a les properes eleccions generals convocades per al 27 de març, que tindria com a objectiu central servir de caixa de ressonància de les propostes revisionistes. La candidatura, que s'anomenarà de Justícia, i que sembla originar-se en ambients obreristes, serà rebuda de manera ben diversa per les organitzacions republicanes. Positivament pels federals: Pi i Arsuaga publicarà un article titulat ¡Bien por los obreros!, on exalta el fet que els obrers surtin de la seva indiferència política i s'alegra que cerquin els seus candidats dins del partit republicà -presentaran els noms de Pi i Margall, Pere Coromines i Salas Anton-. "La Autonomía" -el periòdic que dirigia Pi- facilitarà els seus locals a

la Comissió electoral obrera de la candidatura de Justícia.

En canvi els homes de la Fusió es preguntaran per l'objectiu d'una candidatura com aquesta. Es contestaran ells mateixos afirmant que no té cap sentit en existir, com existien, dues forces prou significatives interessades en la revisió del procés i amb una trajectòria llarga al darrera de servei als interessos del poble: la pròpia Fusió i el partit federal.⁽¹²¹⁾

El cas és que a partir d'aquest nou element que suposa la candidatura, la campanya de revisió s'endegà.

El dia 8 hi ha una reunió a la societat "El Siglo XX" de Barcelona convocada per entitats juvenils republicanes en protesta pels fets de Montjuïc. A l'acte es prohibeix, per part de la policia, l'entrada de dos obrers per suposar-los anarquistes; hi són presents representacions republicanes, federals, obreristes, lliurepensadores, de col·legis laics, espiritistes, i molts polítics -en representació personal- republicans i socialistes.

El dia 12 apareix a "La Publicidad", i a la premsa popular, una crida al poble de Barcelona per tal que es manifesti en relació als successos de Montjuïc; el conglomerat d'entitats signants indica que la unitat de l'ampli ventall d'opcions organitzatives i ideològiques del que anomenem moviment popular s'havia produït.

Per donar cos al moviment es crea una comissió per a la revisió. Com hem vist a l'apartat III.B.3, la unitat revisionista s'extengué per tot Catalunya.⁽¹²²⁾

Les eleccions generals varen tenir lloc el 27 de març i els resultats foren totalment decebedors per als homes que promogueren la candidatura de Justícia. El candidat més votat dels tres que presentaren fou Pi i Margall

que només va obtenir 743 vots -l'1,34% dels vots-. Sortí, però, un candidat republicà a la circumscripció de Barcelona: Sol i Ortega, que ja llavors semblava tenir la seva acta assegurada a través de conxorxes amb els representants més conspicus de la Restauració a Barcelona.

Als Afores Salmerón tornà a triomfar, i res més. Adhuc la candidatura conjunta catalanista-federal del districte de Vilafranca fou derrotada.⁽¹²³⁾

Potser és per això que les activitats menades pels revisionistes semblen aturar-se a partir d'aquest moment fins al començament de l'any vinent. No és que el problema s'oblidi, senzillament queda reclòs a algunes declaracions periodístiques i poca cosa més. Aquest lapsus temporal l'entenem en funció de dues raons. D'una banda la guerra amb els Estats Units centra la major part de l'atenció del republicanisme català durant l'any 1898. Si més no la treva patriòtica sembla funcionar de nou davant la intervenció americana. Per l'altre costat hauríem de parlar d'una important revifalla de l'activitat societatària, de les lluites obreres -fins llavors somortes- a començaments del 1899. Amdós factors -acabament de les hostilitats amb els Estats Units i tractat de París i revitalització del moviment obrer -explicarien el renovament de l'agitació revisionista durant l'any 1899.

Efectivament, quan el 1899 es reprenguin les activitats revisionistes ho faran amb força. Comença amb la posada en llibertat dels condemnats en consell de guerra l'agost del 1897 per la confecció i difusió d'unes proclames relacionades amb la guerra a Cuba i els esdeveniments polítics a la península. La llibertat és gestionada per Sol i Ortega i Junoy, i afecta a Sempau, Bo i Singla

i d'altres. D'ençà d'aquest moment es fan públiques un seguit de cartes obertes d'Emili Junoy al ministre de Gràcia i Justícia i a polítics estatals com Gumersindo de Azcárate amb l'objectiu, totes elles, de manifestar la imperiosa necessitat de revisar el procés de Montjuïc.

Tota aquesta campanya arriba al seu punt culminant a l'estudi d'aquell any. Abans, pocs actes públics s'havien fet. Segurament l'únic destacable és el que es fa a mitjans de maig al Circ Barcelonès i en el qual Emili Junoy, de Buen i López de Ayala varen compartir la tribuna amb dirigents socialistes.

El dia 2 de juliol va tenir lloc el més important míting revisionista vist fins aleshores. Sota la presidència del federal Ysart Bula es varen reunir unes vuit mil persones. Intervingueren dirigents de societats obres al costat de Lerroux i Pablo Iglesias. Amb posterioritat hi hagué una certa agitació, sembla clar que provocada directament per les crides fetes per Lerroux en la seva intervenció a que el poble es manifesti en contra dels seus opressors. El to anticlerical del seu discurs va ser molt efectiu. (124)

Després del míting els grups de gent que circulaven pels carrers observen com alguns frares són atacats. Aquest tipus de fets continuaran els dies següents. "La Publicidad" intentarà sostenir la manca de connexió entre aquests actes i el míting. Assegurarà que en els atacs participa gent molt jove -"chiquillos"-, i posarà de manifest la tolerància policial intentant desviar cap aquí les sospites:

"Nos han asegurado que un individuo que tenía las trazas de ser de la secreta daba voces subversivas." (125)

Tanmateix no podem estar segurs dels motius donats per la premsa republicana. Hem observat com al llarg de l'estiu d'aquell any 1899 es produeix una clara revitalització de l'anticlericalisme popular. Aquesta agitació corre paral·lela a la campanya revisionista i se centrà en referències als xocs que, sobretot a la província de Castelló, estan originats per l'aparició d'inscripcions en llocs públics referides al Sagrat Cor, amb la inscripció "Reinaré!". Una campanya promoguda -segons les fonts republicanes consultades- per jesuïtes i carlins, i que ha provocat respostes agressives per part de la gent liberal. Aquest conflicte arriba a Barcelona a mitjans d'agost amb l'aparició d'alguns Sagrats Cors a una tenda d'"atrezzo" sacerdotal, a la plaça de la Mercè, i en un convent de monges. (126)

Els fets poden semblar anecdòtics, però a nosaltres ens fan pensar en quelcom íntimament relacionat amb la campanya. De la mateixa manera que, hem trobat una relació entre la revitalització de la campanya revisionista i de les lluites obreres. Tot plegat forma part d'un entramat subtil que recorria la vida catalana en els darrers anys del segle passat. El fre a l'acció popular passava per un intent de recuperació i/o imposició de determinats aspectes del culte catòlic.

Retornant a la campanya podem afegir que el mateix dia que es feia el míting a Barcelona, es va fer un altre a Tarragona. I que en els dies següents -fins als primers dies de setembre- Valls, Reus, Ripollet, Palamós, Terrassa, Palafrugell, Mataró, Banyoles i Portbou foren algunes de les localitats catalanes que tingueren els seus respectius actes revisionistes. Deixem constància també

del banquet republicà en honor de Lerroux i Dionisio Pérez -director de "Vida Nueva"-, els dos oradors republicans no catalans del míting del dia 2. Pràcticament tots els actes tindran un caire unitari. L'única excepció remarcable és el de l'acte de Terrassa. L'òrgan de Fusió de la població acusarà als federals de voler convertir el míting en un acte propi de partit, aprofitant-se de la popularitat del tema. Es tracta, però, d'una excepció que contrasta amb el normal desenvolupament de la campanya. (127)

A mitjans del mes de setembre, la campanya sembla entrar de nou en crisi degut a l'existència de diverses posicions en el si de la comissió per a la revisió.

Aquesta comissió estava formada per dones i homes procedents de camps polítics diferents i era lògic que en determinats moments hi haguessin diverses opcions sobre el que calia fer. Els membres de la comissió eren Emili Junoy, Angels Lòpez de Ayala, Josep Puig d'Asprer, Y. Bula, Ramon Sempau, Antoni Ferrando, Josep Giol, P. Guasch, L. Pons, P. Valls, J. López Montenegro, P. López Tomás, M. Aguilar, S. Torner, Ramon Genovart, J. Cascales, Antonio García, J. Matamala, Ramon Fontanals i, l'obrer relacionat amb les Tres Classes de Vapor i militant republicà, Ignasi Escayola.

Doncs bé, seran els dos primers els que intercanviïn en públic opinions si més no contradictòries de l'estratègia a seguir.

Junoy en dir que la revisió ja s'havia fet en la consciència universal -encara que també insisteix en que cal tirar endavant la demanda d'una revisió jurídica- sembla afirmar que el més important ja s'havia assolit. I no

ens dóna només a nosaltres aquesta impressió, sinó que també li va produir a López de Ayala, la qual afirmà en carta oberta a Junoy -3 dies després de l'aparició de les opinions de Junoy- que encara quedava el problema dels cinc homes sense vida, dels vint-i-un innocents que restaven en presó i la impunitat dels torturadors. Acaba dient que qui tingui dubtes sobre els objectius de la campanya que no destorbi:

"Por mi parte, prometo solemnemente, ante el mundo civilizado y por el recuerdo de los mártires, sostener la bandera de la revisión o de la revolución..."

Les darreres paraules ajuden a entendre un conflicte que es produeix per motius polítics -Junoy dins la Fusió aportava per l'acció legal, López de Ayala tradicionalment independent era més propera als plantejaments revolucionaris-, però que centrat en la qüestió de la revisió es manifestava en una certa disposició a cercar sortides oposades.

Malgrat tot no podem dir que Junoy se separés de la campanya perquè, com veurem tot seguit, es mantingué dins de la lluita.

En els mateixos dies que hi havia aquesta polèmica es feia el darrer míting important de l'any relacionat amb la campanya. Fou organitzat per elements federals de Caldes de Montbui. I presenta un cert aire radical que es concreta en les seves quatre propostes: la revisió del procés pel Tribunal Suprem, la separació dels seus càrrecs de les autoritats que haguessin intervingut en el procés, el càstig als culpables de tortures i l'enderrocament del castell de Montjuïc.⁽¹²⁸⁾

La campanya revisionista tindrà un darrer capítol

a la primera meitat de l'any 1900. "La Publicidad" del dia 25 de gener dóna a conèixer que el governador civil de la província de Barcelona ha comunicat al president de la comissió revisionista l'indult dels empresonats a Montjuïc. El diari menysprea l'indult dient que no pot ser substitutiu de la revisió. La comissió, per unanimitat -és a dir, amb Junoy-, protesta al govern per l'indult: o són culpables o són innocents. Si és el primer cas ja estan bé a la presó, però si és el segon cal restablir la veritat. Pel mes de maig, i davant la visita del ministre de la Governació a Barcelona, la comissió redacta un nou manifest on continua reclamant la revisió del procés com una qüestió de dignitat per a la classe obrera. Fins i tot, prèvia a les millores en la legislació social i laboral. Rebutgen, en conseqüència els indults i commutacions de penes per Reial Decret.⁽¹²⁹⁾

Tanmateix, l'indult -combinat amb una nova suspensió de les garanties constitucionals per l'octubre, motivada pels conflictes econòmics -apaivagà el combat revisionista. O millor dit, el reconduí cap a un altre objectiu. La campanya per la revisió del procés havia aglutinat durant mesos l'empenta de llibertaris i socialistes, de republicans i militants del laïcisme, de maçons i obrers societaristes.

L'esforç no es pot trencar tan ràpidament i sense donar altres resultats. Nosaltres voldríem destacar aquí un parell de factors, de diversa importància, que aniran plantejant-se a mida que la campanya perdia l'impuls inicial.

Per exemple, l'activitat que a finals del 1900 s'inicià en favor d'una amnistia:

"una amplia amnistia que abra las puertas de la patria á la numerosa juventud que emigró á raíz de nuestras guerras coloniales."

Una demanda d'amnistia que troba un cert ressò entre la classe obrera catalana, car el major nombre de desertors -d'un total de vint mil segons "La Publicidad"-eren els fills de les famílies d'aquest sector social. Una campanya que s'ajuda de les notícies que feien referència a l'estat llastimós en què es trobaven els soldats repatriats per l'incompliment de les obligacions econòmiques del Govern envers ells, i també d'aquelles que parlaven de la ineficàcia del Govern per rescatar a través de negociacions aquells espanyols que havien quedat presoners dels tagals després de la sortida d'Espanya de les Filipines.

Aquesta campanya a favor dels desertors i pròfugs comptà amb el suport decidit dels republicans espanyols residents a França, país on havien anat a parar la majoria dels desertors. I així trobem que se celebraren actes a París, Lyon, Perpinyà, Beziers i Orà. Per la premsa espanyola que hi pren part podem constatar que existeix una continuïtat entre una i altra campanya: "El País", "El Progreso" (de Barcelona), "El Progreso" (dirigit per A. Lerroux a Madrid), "La Autonomía" (Reus), "El Pueblo" (València), "La Revista Blanca" i "La Publicidad". (130)

Un altre element epigonal de la campanya revisionista fou la creació de grups republicans més compactes de caràcter independent que podien contribuir a l'assentament posterior del fenomen lerrouxista.

Un cas clar del que diem és el grup que es farà càrrec de la redacció del periòdic barceloní "El Progreso".

Dirigit per Y. Bula, el periòdic comptava amb molts

dels protagonistes de la campanya: Litrán, López de Ayala i Sempau, i continuava amb la seva línia independent i "revolucionària". (131)

Al llarg d'aquests anys la campanya revisionista haurà centrat part de l'activitat republicana i, al mateix temps, haurà servit per assolir un grau de protagonisme social nou. Un protagonisme que va ser possible gràcies a la revitalització paral·lela del moviment obrer de la que ja hem parlat i que tot seguit comentem més extensament.

Res no feia preveure en el moviment obrer de l'any 1897 la ràpida evolució que havia de tenir en els dos anys posteriors. Com a mínim pel que feia a la seva dinàmica interna. Amb motiu del primer de maig d'aquell any hom podia constatar que la festa estava en decadència i que la reivindicació de les vuit hores era irresoluble, i els republicans podien intentar treure'n -no cal dir que demagògicament- profit d'aquestes constatacions dient que aquest desastre era motivat per l'abstenció política de la classe obrera. Però el cert és que, al marge de la dinàmica del moviment obrer, ja durant l'any 1897 es podia assegurar que la crisi colonial comportava una significativa recessió econòmica que afectava de manera especialment intensa la classe obrera, i molt concretament la classe obrera dels voltants de Barcelona degut al desplaçament de la producció del pla a la muntanya. A Manresa, a la conca del Llobregat hi ha afirmacions que sostenen que s'hi treballa molt; però, en general presideix la inquietud per la manca de treball:

"Lo treball decau y disminueix de día en día. En lo Plá de Barcelona algunas fábricas han despedido á centenars de treballadors, porque, segons dihen los pedidos escassejan y ja es sabut qu'en aquests casos la corda's romp sempre per la part més flaca."(132)

Aquesta crisi o recessió econòmica tenia més repercussions socials que, de manera inevitable, havien de reforçar la protesta obrera, l'agitació popular. És durant l'any 1898 quan la crisi es fa cada cop més visible en les seves conseqüències. Entre els mesos de maig i juny es comença a parlar en els diaris republicans d'una crisi econòmica generalitzada i s'insisteix, molt particularment, en la de la indústria suro-tapera. Pel juny d'aquell any els republicans donen suport explícit a les iniciatives de comissions d'obrers que, preocupats per

"el afflictivo estado de las clases obreras, por virtud de la crisis traída por las guerras coloniales é internacional..."

veuen la necessitat de que les autoritats i les classes poderoses intervinguin, i en aquest sentit es dirigeixen als Ajuntaments, Govern Civil i, fins i tot, a Capitanía General. (133)

Iniciatives com aquesta seran el preludi del que pròpiament podem considerar renovada agitació obrera. Aquesta tindrà lloc a partir del 1899. Les vagues a la conca del Ter se succeiran durant la primera meitat de l'any. El primer de maig comptarà amb més actes reivindicatius, algun dels quals -el que es féu al Centre Socialista- va obtenir el vist-i-plau dels republicans per la tendència manifestada a exercitar el dret al sufragi com a eina de propaganda i mitjà per a obtenir una representació que defensés les solucions obreres. Només trobaran a faltar que això no s'acompanyi amb la reconciliació amb els

partits republicans.

Però és a partir dels mesos d'agost i setembre quan l'associacionisme obrer s'hi significà més nítidament. D'una banda la creació de societats i federacions, de les quals destacaríem la Federació Tèxtil Espanyola que assolirà en aquests dos anys -1899-1900- un nivell d'implantació elevat a la major part de comarques tèxtils catalanes. De l'altra, l'activitat reivindicativa de les societats prèviament organitzades.

Algun cop els republicans participaran directament en aquestes diverses iniciatives societàries, com quan les societats obreres de Barcelona convoquen un míting als locals del Centre de Fusió Republicana, del passeig del Triomf, per solidaritzar-se amb la vaga d'adobadors, fonedors i torners en fusta. O bé quan als locals del Centre d'Unió Republicana es fa un míting per fomentar la reorganització obrera amb la participació de Fontanals (societari reformista), Reoyo (dirigent del P.S.O.E.) i Porrera (destacat obrer republicà).

Arribats en aquest punt voldríem assenyalar alguns aspectes que, al mateix temps que ens permeten contemplar el creixement de l'agitació obrera, ens il·lustren sobre la repercussió que obtenia aquesta entre els republicans.

1. La importància creixent que té dins la compaginació de l'espai de "La Publicidad" la secció Cuestiones obreras en aquests mesos. Surt de manera sistemàtica a les edicions del matí i, en alguns casos concrets arriba a incloure en un sol dia sis i set notícies importants. Vegi's si més no l'exemplar del dia 10 de novembre: parlarà de les vagues dels obrers del tèxtil de Sant Martí i dels fonedors, de l'organització de la Federació Tèxtil

a Vic, Bonmatí, Banyoles, Girona i d'altres localitats, de l'organització d'una societat per part dels obrers constructors de caixes de cartró i d'una reunió de la societat d'obriers lampistes. Per a un diari d'informació general de l'època no era pas una dedicació escassa al tema. Ben al contrari, revela un destacat interès. (134)

2. Les reflexions de caràcter teòric sobre la qüestió social en els medis republicans es multipliquen. Especialment en els ambients federals. Serà durant aquests mesos quan "La Autonomía" publicarà les sèries Cartas á un obrero, on concretaven les propostes que el federalisme finisecular volia aplicar per resoldre els problemes socials. De manera menys sistemàtica que els federals, i potser amb un cert retard respecte aquest, la Fusió també incidirà en aquest terreny. Quan el gener del 1900 el Centre de Fusió Republicana de Barcelona -entitat central del partit- inauguri un cicle de conferències organitzades per la seva junta directiva, creurà necessari obrir-les amb una xerrada a càrrec d'Emili Junoy amb el títol Necesidad y urgencia de nutrir al programa del partido republicano de un práctico contenido social. Òrgans periodístics de Fusió -com "El Espejo" de Terrassa- faran també les seves sèries d'articles sobre la qüestió social, amb el seu receptari específic de solucions. (135)

3. La posició adoptada per homes públics del republicanisme com a mitjancers en conflictes vaguístics d'aquests mesos. El més conegut és el cas de Salas Anton. Aquest republicà que, poc a poc, ha anat adquirint prestigi entre els nuclis més actius de l'obrerisme català d'aquells anys donarà un pas més en la "utilització" del

polític republicà que podien fer els obrers.

Fins ara els dirigents polítics democràtics es permetien fer interpel·lacions dins de les institucions parlamentàries o actuaven com advocats en defensa d'obriers represàliats. Salas Anton, no obstant, arribà a ficar-se en els mecanismes directes, immediats, del conflicte social: la negociació laboral. Durant el mes de novembre de 1899, la seva casa serà l'escenari de reunions entre delegacions d'obriers fonedors i de patrons serrallers amb la finalitat de cloure la vaga que els primers sostenien. Més d'un cop les reunions fracassaren:

"Se despidieron pues los obreros, de dicho Sr. Salas Anton, agradeciendo mucho la intención que le animaba, en espera de que quizá se logre hacer desistir, en bien de todos, la intranquencia de los patronos."

Però, quan a primers de desembre el conflicte s'hagi solucionat, la premsa republicana podrà dir que una part important de l'èxit ha de recaure en Salas Anton.⁽¹³⁶⁾

L'any 1900 no significarà un canvi en aquesta tendència a l'augment de l'agitació obrera.

Només agafant les sis primeres setmanes de l'any podríem fer un mapa de Catalunya on es podria comprovar que l'organització obrera -seguint els vells motllos de les societats d'oficis- i la conflictivitat laboral progressaven d'una manera sorprenent. Trencant una mica la línia argumental, fem una ràpida ullada a aquestes sis setmanes.

A l'Alt Empordà els obrers constructors de llambordes de la Selva de Mar i de Port de la Selva ingressen a la Federació de Picapedrers d'Espanya; a Figueres es constitueix la federació d'adobaires després de l'exitosa vaga menada per la societat del ram de Barcelona, societat

anomenada Unión Popular.

A l'Anoia també els adobaires s'organitzen. Al Bages l'agitació és gran, entre "lock-outs" que deixen al carrer centenars d'obriers i vagues al tèxtil que duren quinze setmanes en determinades fàbriques. A Manresa se celebren "mitins monstruo" per enfortir l'associació d'oficials fusters, decidint fer vaga on s'ocupin treballadors no associats o esquirols. Els paletes de Sallent exigien les millores ja implantades a Manresa. L'agitació dels diversos sectors porta a la creació de la Federació local de societats obreres. A més es practica àmpliament la solidaritat amb els obrers en vaga de Ripoll, i és un dels llocs claus en el procés d'implantació a Catalunya de la Federació Tèxtil.

Al Baix Empordà la crisi de la indústria suro-tapera provoca la vaga de milers d'obriers entre Sant Feliu de Guixols, Palamós i Bescanó. L'acció partidista del governador civil de Girona serà insistentment denunciada per la premsa republicana. A la primera d'aquestes localitats, els paletes -per reivindicacions pròpies- també es declararan en vaga.

Al Baix Llobregat tota l'activitat es dirigeix cap a fer efectiva la solidaritat amb els vaguistes de Ripoll. Hi ha un fet interessant pel que fa a les relacions obrerisme-republicanisme: durant la celebració de l'11 de febrer a Olesa i Esparraguera participa un tal Capdevila -president de l'Associació de Treballadors d'Esparraguera i voltants- que exhortà als treballadors a unir-se als partits republicans.

Al Baix Penedès són els boters els qui s'organitzen i agiten.

Al Berguedà i a la Garrotxa s'articula una certa soli-

daritat econòmica amb els vaguistes de Ripoll.

Al Gironès es noten els efectes de la crisi suro-ta-pera i els patrons pressionen -acompanyats pels capellans d'alguns pobles- per tal que els obrers deixin l'"associació". A pesar d'aquesta conxorxa es creen o potencien les societats de fonedors de ferro i d'adobaires i es nota la presència dels organitzadors de la Federació Tèxtil.

A La Selva, "La benemérita" serà concentrada a Anglès i Bonmatí degut a les tensions originades per l'esquirolatge d'alguns obrers. Detindrà algunes obreres "por haber cortado el cabello a otra obrera esquirola de la fábrica de Bonmatí"; les detingudes contrauran una enfermetat i la Federació Tèxtil es farà càrrec de totes les despeses que això els hi comporti.

Al Maresme una vega d'obriers asserradors de fusta a Malgrat, en els primers dies de gener, dóna pas a una intensa campanya obrera que culminà en un míting obrer a la localitat amb més de mil participants destacant la presència d'agricultors i de delgats de la F.T.E.. El representant del sindicat tèxtil afirmà que el centre local d'obriers de tots els rams seria la Commune de l'es-devenidor.

Mataró, Alella i Argentona seran altres localitats de la comarca on l'associacionisme obrer i la solidaritat amb la lluita dels treballadors de Ripoll es faran sentir amb força en aquests inicis d'any.

A Osona, Vic, Manlleu i Torelló seran les localitats on l'activitat obrera tindrà una transcendència més gran. Al costat dels conflictes locals, la proximitat de Ripoll determinarà l'obrerisme de la Plana. I, també cal destacar el paper que dirigents obrers de la comarca com Francesc

Abayà i Andreu Costa tingueren en els intents d'anar cap a la constitució de federacions sindicals de caràcter estatal.

La conflictivitat laboral arribà àdhuc a la Ribera d'Ebre, amb una vaga dels obrers de la fàbrica de productes químics -Electroflix- de Flix.

Al Ripollès esclatà el conflicte més important d'aquelles setmanes. Amb un "lock-out" patronal es provocarà un conflicte que durarà setmanes i en el qual les qüestions de principis, de "dignitat", de defensa del dret d'associació obrera, prevaldran sobre qualsevol altra consideració.

Es tracta d'un conflicte en el qual comptar amb el recolzament de l'opinió pública pot voler dir triomfar. En aquest sentit cal dir que els republicans mantindran una actitud d'informació que oscil·là entre la neutralitat i una opció clarament favorable als treballadors. A més, cal recordar que aquest conflicte generarà un ampli moviment de solidaritat arreu de Catalunya, posant de manifest la importància que podia arribar a tenir l'existència de federacions de ram, com intentava ser-ho la Federació Tèxtil.

Al Vallès hi va haver també una àmplia activitat de sectors del món del treball que ja hem citat: picapedrers i fonedors en ferro. Serà Granollers la localitat que es veurà afectada per la vaga més important de tota la comarca.

A Barcelona i la seva comarca l'activitat social és impressionant en aquestes primeres setmanes de l'any i abarcà nombrosos sectors laborals. (137)

No farem una relació exhaustiva per tal com no entra

en el nostre ànim fer una recopilació completa de l'agitació laboral a la Catalunya del gener i febrer del 1900. Només hem volgut deixar clar que, tota l'opinió pública catalana, i els republicans, es veu situada davant un autèntic esclat de l'agitació i l'organització obrera. Ja en els dos anys anteriors s'havia observat un increment, però el que passà en aquests dies del 1900 superà de bon tros tot el que s'havia vist en temps de la Restauració a Catalunya, per la seva profunditat i per la seva extensió. Les mobilitzacions obreres, les vagues, se succeeixen i els republicans catalans ho observen amb simpatia:

"...nos limitaremos á consignar el hecho que queda apuntado, y á significar nuestras simpatías por el movimiento y solidaridad obreros que se exteriorizan."

Sembla com si davant un sistema en plena crisi la classe obrera hagués pres la iniciativa.

Josep Roca i Roca ho comentava d'aquesta manera:

"Crida molt l'atenció 'l moviment obrer que s'està notant á Catalunya y en el resto d'Espanya. Per tot arreu s'organisan associacions de resistencia, y allá ahont menos s'espera esclata una huelga."

Aquesta revitalització esdevé una llum d'esperança per a molts republicans, i no només per als federals o els més esquerrans. Potser -dirà Roca i Roca- gràcies a la qüestió social "vindrà la tan ansiada regeneració d'Espanya".

L'origen de tota aquesta agitació el veuen els republicans en la falta de treball provocat per l'encongiment del consum i per la competència laboral dels ordes religiosos. Tanmateix era una crisi ja anunciada l'any 1898:

"La veyam venir, quan á consequéncia de las guerras colonials y del vergonyós tractat de París perdía Espanya las sevas colonias consumidoras de una gran massa de productes peninsulars, y sentíam que l'empenyía (...) el fet que el govern continués amb els seus "despilfarros".
(138)

Aquesta reflexió del director de "La Campana" ens permet recordar -en endinsar-nos en l'agitació revisionista i societària podia semblar que ens havíem oblidat- que en darrera instància hi ha un factor d'una extraordinària gravetat que està succeint en aquests anys: la liquidació de l'imperi colonial i les crisis subsegüents que provocà en un sistema que semblava trontollar greument.

A Cuba i a les Filipines s'arribava al desenllaç d'una llarga agonia. L'enfrontament i ràpida derrota davant els Estats Units crearà una situació a l'interior de l'Estat que sembla -als republicans d'aquells anys- podrà transformar les estructures polítiques dominants.

La situació a Cuba s'havia anat agreujant durant l'any 1897. No tant perquè els revolucionaris cubans haguessin obtingut victòries destacades com perquè cap de les iniciatives que havien pres els poders espanyols podia trencar l'existència mateixa de la insurrecció. Després del fracàs de la via conciliadora i diplomàtica seguida per Martínez Campos, serà la línia dura representada per Weyler la que demostrà ser inútil per acabar amb l'aixecament patriòtic. I, a més havia provocat una greu crisi dins l'Estat espanyol; crisi que es reflexà en els mateixos republicans.

L'autonomia que a finals del 1897 pretenia donar el govern Sagasta fou un nou motiu de divisió política a l'interior del país, i entre els republicans. Des del qui la consideraven necessària fins als qui la jutjaven com

un cop propagandístic que poc tenia a veure amb la solució real del conflicte, passant pels que sostenien la seva inaplicabilitat en temps de guerra.

Amb l'arribada de l'any 1898 un element que sempre havia planat al darrera del conflicte colonial -els interessos dels Estats Units- se situarà ara al capdavant del problema. També en això els republicans catalans hauran de fer un ràpid viratge en les seves tesis polítiques. De demanar l'entesa, el pacte, el respecte als interessos comercials dels nord-americans a la zona, tot denegant qualsevol impuls imperialista d'aquests -" ¡Felices los americanos que no codician colonias!"-, passaran a rebre amb "alegría" la guerra després de que l'Estat espanyol s'hagués vist humiliat de forma freqüent per la diplomàcia i els òrgans legislatius dels Estats Units. Un altre cop el sentit patriòtic de la dreta i el centre republicans no els deixa les mans lliures per actuar dins d'Espanya, amb resolució en contra del sistema polític, últim responsable del curs que prenien els esdeveniments.⁽¹³⁹⁾

I això que l'any 1897 fins i tot Castelar ja tenia clar que un dels problemes claus que s'inferia de la manera com s'estava desenvolupant el conflicte, i del possible desenllaç al que estava abocat, era la mateixa configuració del sistema polític de la Restauració.

I diem "fins i tot" Castelar perquè en les seves declaracions públiques, endut per la necessitat de mostrar-se com a gran patriota per damunt de la seva condició de republicà, arribarà a fer declaracions públiques -encara pel juliol del 1898(!)- que començaven dient:

"Como somos la nación de mayor voluntad que hay en el planeta, queremos vencer en Cuba y en Filipinas, y venceremos."

I, acabaven amb les paraules següents:

"Tengamos confianza en el auxilio de nuestro Dios y en la voluntad de nuestra España."(140)

Doncs bé, l'home que feia aquestes declaracions públiques, en la seva correspondència privada reconeixia que els curs dels esdeveniments era negatiu per als interessos espanyols i feia arribar al seu corresponsal Adolfo Calzado la seva preocupació per les diferents alternatives que podien arribar a presentar-se:

"Yo me temo que la guerra de Cuba dé al traste con la Monarquía como la guerra carlista dió al traste con la República. Yo me temo que, así como para concluir la guerra carlista hubo necesidad de una media monarquía con D. Alfonso, para concluir la guerra cubana sería necesaria una media República con cualquier general. En lo que no puede pensarse ya es en nuestra república, parlamentaria, democrática, liberal: ésta fué derrotada el día en que la guerra de Melilla derrotó el presupuesto de la paz. De la guerra cubana sale hoy el Ejército como clase predominante sobre la Nación: el Ejército sólo."

Aquesta visió pessimista de la crisi, que portaria ineluctablement una dictadura de caràcter militar però no la república liberal, no és compartida per les forces republicanes catalanes. Com a mínim no ho serà amb el dramatisme que tenia l'afirmació castelarina. Tampoc sembla ser la posició adoptada per un altre dels il·lustres dirigents republicans espanyols: Salmerón. Si no, no s'entendria que intervingués de manera tan contundent en el Parlament espanyol arran del desastre de Cavite. La seva intervenció -involucrant a la Regent en les responsabilitats del desastre- només és comprensible des d'una evident voluntat de desestabilització del règim que no té res a veure amb la prudència per evitar un hipotètic ascens de l'Exèrcit a la direcció de la vida política.

Aquesta és una altra perspectiva del problema. Però en queda una altra. A Catalunya i a Espanya hi haurà republicans que, al marge de les possibilitats d'èxit que preveuen, continuen posant bona part de les seves esperances -i en algun cas totes- en una intervenció militar que portés la República. És el cas dels seguidors de l'antic zorrillisme ara agrupats al voltant de la figura del Dr. Esquerdo, i a Catalunya els republicans encapçalats per Jover i Mir i Miró.

Els federals, ben al contrari, rebutjaren més d'un cop aquelles veus republicanes que demanaven una dictadura militar com a pas previ a la instauració de la República. (141)

Quan el desastre es consuma la premsa republicana, emmordassada per la censura, només deixava traslluir-se una intensa sensació de frustració. La derrota és sentida com a pròpia. Els acords de París acabaran d'enfonsar la moral patriòtica dels republicans catalans i permetran l'aparició de textos com el que segueix:

"Con lágrimas en los ojos, ira en el corazón y la vergüenza en el rostro escribimos estas líneas, conteniendo el huracán que ruje en nuestro pecho, poniendo frenos á la voluntad, que, impulsada por el honor y el decoro, pugna por saltar en estallidos de protesta contra la infame, vil conducta de los norteamericanos, y de rabiosa censura contra el apocamiento de este pueblo, que se entera de lo que sucede, sin sentir las sacudidas de la más fiera indignación." (142)

Aquesta darrera afirmació del text que hem transcrit a les ratlles precedents és la demostració que la crisi ha posat els republicans davant una realitat molt dura.

D'una manera o altra tots havien acabat per creure en una mena de paral·lelisme entre el desenllaç del problema colonial i el de la Restauració. Tant és així que

àdhuc la Fusió republicana, en una demostració d'iniciativa i originalitat polítiques havia reclamat la presència de Castelar, de nou, en la vida política per garantir un ràpid i tranquil pas a la república.

Els federals també havien participat de la creença que les successives derrotes espanyoles portarien la crisi de govern i de sistema. (143)

Al mateix temps que mantenien aquesta esperança, uns i altres feien tots els esforços possibles per tal d'aclarir davant l'opinió pública catalana que els republicans rebutjaven la tesi de la "responsabilitat col·lectiva" que els medis polítics dinàstics pretenien estendre, i que intentaven cercar sortides plausibles -com la que venia a suposar el retorn de Castelar-; els republicans confiaven en la repulsa del poble a la conducció del conflicte per a que afavorís aquesta substitució del sistema polític.

Cal dir que no feien gaire cosa més per tal de mobilitzar les classes populars. En una situació que, novament, oferia greus limitacions a l'acció política pública, els republicans semblen esperar algun senyal que, provinent del poble, els faci entendre que han estat cridats per aquest a exercir el poder. (144)

Però aquesta senyal no tan sols no es produirà, sinó que el poble al que apel·lava el republicanisme, viu amb relativa indiferència política els fets. Els republicans diran que:

"La restauración lo ha pervertido todo en este país. Hasta que resurjan los ideales que movieron durante este siglo al pueblo español, no descenderá del cielo el alma nacional, que huyó de esta tierra avergonzado y triste, por el espectáculo de tantas traiciones, ruindades y desastres."

Més endavant s'enfadaran perquè en moments greus del conflicte el poble es distreu anant a curses de braus mentre la pàtria s'ensorra. Arribaran a publicar textos com el que reproduïm tot seguit, malgrat la seva extensió, perquè considerem que il·lustra amb detall la profunditat del desengany republicà:

"No es justo decir que sólo los ricos gozan y se divierten. Anteayer el pueblo, lo que se llama genuinamente el pueblo, aparecía á la altura de las clases pudientes, tachadas de corrompidas y egoístas.

En el fondo las mismas ansias del goce insano; indiferencia y apatía, brutalidad: las características de una raza decadente que se acaba sin gloria.

(...)

El pueblo se divierte, el pueblo ha inoculado en sus entrañas el virus corruptor de esos elementos que sólo prostituyéndolo pueden tiranizarle; el pueblo se presenta con los mismos defectos de que arriba se hace impúdico alarde; al pueblo no le importa nada vivir con garantías constitucionales ó sin garantías constitucionales; la palabra libertad no penetra en sus oídos, ni hace vibrar nada de su ser habituado al látigo."

L'amargor del text manifesta com els republicans se sentien aflats, mancats de suport popular, incapaços de trencar amb el sentiment fatalista que arrossegaven les classes populars, disposades a acceptar resignadament allò que els vingués al damunt. O això era almenys el que ells els hi recriminaven. (145)

Malgrat totes les recriminacions que vulguessin fer per justificar-se, el cert és que els republicans catalans i d'arreu de l'Estat, no reaccionaren a temps i amb propostes clares. I això que les alternatives polítiques a la crisi sortien de tots els racons. Des d'algunes mobilitzacions carlines fins a les assemblees de cambres agrícoles i de comerç, des de la mobilització del catalanisme fins a l'aparició en l'escena política estatal de la

Unión Nacional.

Són exemples ben diferents tant per la seva importància com per la seva orientació, però ens serveixen per comprovar que el republicanisme s'haurà vist sobrepassats per unes circumstàncies que a d'altres sectors de la vida catalana els hauran servit com a revulsiu. I que no és estrany que el trencament del republicanisme amb la petita burgesia catalana fos a partir d'aquells anys important com mai no havia estat.

Veiem amb una mica més de detall alguns dels aspectes de la vida política que acabem d'esmentar relacionant-los amb les respostes a la crisi, i la reacció que motivaren en els nuclis republicans.

Entre els mesos de setembre, octubre i novembre del 1898 tenen lloc dos fets paral·lels d'especial transcendència: el moviment de les corporacions i el manifest del general Camilo García Polavieja.

Amb la presentació, el 14 de novembre de 1898, d'un missatge a la Regent en demanda d'un concert econòmic i de la descentralització de l'Estat, culminà el procés d'agitació de les corporacions econòmiques catalanes posterior a l'armistici amb els Estats Units. El caràcter de les entitats que impulsaren el missatge -Foment del Treball Nacional, Institut Agrícola Català de Sant Isidre, Lliga de defensa industrial i comercial i Societat Econòmica d'Amics del país- dona a aquest moviment un contingut de classe molt clar. Si a això afegim el fet que entre les sol·licituds fetes a la Regent constava la del sufragi corporatiu per a les eleccions dels ajuntaments, diputacions i Senat, tenim configurat un moviment que no podia entusiasmar excessivament els republicans. El seu

caràcter conservador i en alguns extrems marcadament reaccionaris preocupava uns republicans que contemplaven com, a pesar d'aquesta caracterització, el moviment agafava una força imprevista.

Una mica abans, el 14 de setembre, sortia publicat als diaris un manifest signat pel general Polavieja, que atacava el funcionament del sistema polític i s'inseria dins les perspectives regeneracionistes que, no els sectors populars, sinó la burgesia catalana estaven creant.⁽¹⁴⁶⁾

En el cas del manifest polaviejista la reacció republicana fou immediata. El mateix 14 de setembre "La Publicidad" deia:

"La circular político-cristiana que el general Polavieja ha dirigido á la masa neutra de España no ha producido el efecto que su autor esperaba."

Segons aquests medis Polavieja no aconseguiria arrossar gent nova, sinó descontents del fusionisme, silvestres impacients, conservadors desorientats,...

"y luego unas cuantas docenas de integristas capitaneados por Nocedal, el gran jaleador de los frailes y los jesuitas."

I si aconseguís sortir-se'n el poble veuria com amb ell i Nocedal

"se desataría sobre el país la más negra y tremenda de las reacciones."⁽¹⁴⁷⁾

La sortida a la llum pública de noves dades polítiques que compliquen el panorama afegint-hi veus al clam regeneracionista esvera força els republicans. D'una banda veuran en aquest moviment un signe de vitalitat d'un país que no es resigna al desastre i a la crisi, però d'un altre observaran que les seves pròpies propostes tenien

una escassa o nul·la incidència en el moviment, que adopta uns principis polítics allunyats, i a vegades clarament antidemocràtics.

Els republicans no es cansaran de denunciar un doble perill en el caràcter de l'agitació revisionista: el clericalisme i el militarisme.

En el manifest i posterior activitat de Polavieja creuran veure un retorn dels militars a la vida política. Reconeixen implícitament que la Restauració va aconseguir apartar els militars d'aquesta parcel·la de la vida de l'Estat i temen ara que es renovin "los tiempos de Espartero y Narváez".

La comparació l'estableixen amb Silvela i Weyler, el qual, també des del seu retorn polèmic des de Cuba, havia fet importants declaracions a la península responsabilitzant els polítics del sistema del fracàs a les colònies.⁽¹⁴⁸⁾

En les darreres setmanes del 1898 i primeres del 1899 tindran lloc fets que aportaran nous elements a la situació política arreu de l'Estat.

El novembre i a Saragossa es reunirà una assemblea que prolongarà els seus treballs fins a la crisi de l'any següent i que agruparà diferents nuclis d'agricultors i comerciants atrets per la convocatòria feta per la Cambra de Comerç de Saragossa, inspirada per Joaquín Costa.

El fet que la reunió defensés el sistema representatiu i faci un rebuig evident de la política i dels principis democràtics, desqualifica el moviment endegat davant els ulls dels republicans. Només Don Carlos i els regionalistes -diran els republicans- havien defensat abans el sistema representatiu.

Però la confusió que patien els republicans cata-

lans davant un moviment que sorgia amb força, que s'oposava a l'estat de coses vigent en la vida política, i que no es declarava republicà, era tan gran que provocà contradiccions profundes. Com quan des de les mateixes planes d'un dels diaris que atacà pel seu apoliticisme a l'assemblea, es passarà a denunciar posteriorment el fet que representants de la indústria i del comerç -excloent explícitament representants de formacions polítiques- s'hagin ficat en terrenys polítics que no són els que els hi corresponen.

El manifest publicat posteriorment per la Cambra Agrícola de l'Alt Aragó serà comentat i analitzat com a fruit directe de l'Assemblea. Es comparteixen moltes de les inquietuds que s'hi expressen. Hi ha una mateixa voluntat de regeneració. Però els republicans veuen molt clar que fer propostes de creació de noves forces polítiques no és un pas positiu:

"A nuestro juicio se pierde el tiempo en convocar Asambleas. Los males son hondos y exigen pronto remedio. No es hora de hablar, sino de obrar; hay ya sobrados puntos concretos para llevar la Nación á un nuevo régimen. Está todo el mundo de acuerdo en que para la reforma de la sociedad hacen falta la instrucción y el trabajo, y para la del Estado reducirlo á sus naturales funciones, á los intereses verdaderamente nacionales."

Doncs si això és així no hi ha perquè crear noves forces polítiques. El republicanisme ja representa aquests ideals. (149)

A l'assemblea de Saragossa li segueix, sense solució de continuïtat, la crisi del govern Sagasta. Una crisi que tothom reconeix s'havia d'haver plantejat en el mateix moment que s'acabaren les hostilitats a les antigues colònies.

Pels mateixos dies que la crisi s'anuncia prendrà possessió de la presidència del Cercle Conservador de Madrid -que vol dir ocupar de fet la presidència del partit- Francisco Silvela. Aquest nomenament, en substitució de Fidal, li obria les portes per a encapçalar un futur govern conservador.

Silvela, eterna veu dissident dins del partit havia sabut esperar la mort de Cánovas del Castillo per fer-se càrrec del partit, mantenint una certa imatge d'honestetat sense necessitat de perdre contacte amb la força política que el podia empènyer a la presidència del Consell de Ministres.

En el discurs inaugural Silvela va fer abundants afirmacions descentralitzadores que podien interpretar-se com a regionalistes. Cosa que, evidentment, faran els republicans catalans amb una extraordinària lleugeresa. Cal tenir present que contemplaven preocupats, pels mateixos dies, com aquí hi havia una onada de regionalisme que, deien, no era res més que una altra de les cares de la reacció. El 29 de gener havia tingut lloc un míting a La Bisbal -on el republicanisme havia estat fort tradicionalment- amb més de vuit-centes persones entre el públic i amb la presència d'oradors destacats com Permanyer.

Les cròniques de l'acte són molt crítiques; la de "La Publicidad" acabava dient:

"Los oradores han dicho muchas vulgaridades, han repetido cien veces los mismos conceptos, no han sabido demostrar la ventaja de la autonomía catalana; en fin, han demostrado que peor que estamos estaríamos si esos insulsos oradores gárrulos llegaran á gobernarnos. Que no deseaban en realidad otra cosa."

Els primers dies de març de 1899 la crisi de govern es consuma i l'alternativa Silvela es confirma. Els temors

dels republicans es disparen. Sobretot perquè ja havia aparegut un manifest conjunt Silvela-Polavieja que feia t  mer per un augment de la reacció que els republicans, per altres signes, ja havien previst i denunci  t.

Aquesta reacció es canalitza a través del regionalisme i obté el seu primer triomf significatiu amb la constitució del govern Silvela-Polavieja. (150)

El nou govern serà objecte de l'atac immediat del republicanisme, en bona mesura per tal com temien que funcion  s el que Riquer ha considerat el darrer intent de retenir les "classes neutres" dins del marc polític de la Restauració. I, de confirmar-se aquesta possibilitat, les perspectives transformadores que la crisi havia obert, s'esvairien.

A nivell d'Estat, Salmerón atacar  , a les Corts, a Silvela pel cantó del seu suposat regionalisme:

"Yo entiendo que debe ser lo primero lo que at  ne    la vida particular de las provincias   O es que el Sr. Silvela pretende que haya Cortes catalanas y Cortes de Aragón y Cortes de Castilla, como en tiempos medievales?".

Des de Catalunya se l'atacar   bàsicament pel seu reaccionarisme:

"Silvela es un González Bravo y Polavieja un Narváez. Hay que ir contra ellos hasta hacerles pasar la frontera." (151)

Resulta evident que el govern no es va veure gens afectat per les altisonants declaracions republicanes en la seva contra. En constituir-se sembla que comptava amb els suports dels sectors dirigents de la societat catalana, que confiaven en aquest darrer intent de reforma del sistema. Inicialment, amplis sectors de la burgesia catalana, més o menys catalanistes, accediren a llocs de res-

ponsabilitat política. Amb les eleccions generals d'aquell any semblaven confirmar-se els indicis favorables per a una entesa entre el govern Silvela i les corporacions catalanes.

Si això hagués estat així, els republicans haguessin tingut greus dificultats per intentar construir un moviment regeneracionista alternatiu que passés pel trenca-ment del sistema polític vigent.

L'estabilitat de l'entesa, però, es trencà amb el projecte de pressupostos elaborat pel ministre d'Hisenda del nou govern: Raimundo Fernández Villaverde. Uns pressupostos amb un caire progressiu que són rebutjats per la burgesia industrial i comercial catalana.⁽¹⁵²⁾

Els republicans catalans no es preocuparen pas gaire d'analitzar les reformes hisendístiques que havien estat la causa del renovament de les hostilitats entre la burgesia catalana i el sistema polític. És així com passaran a defensar postures clarament reaccionàries però que tenen, al seu entendre, el mèrit de contribuir a la profundització de les contradiccions del règim.

El tancament de caixes s'inicia el 3 de juliol i a mesura que s'anava radicalitzant l'enfrontament amb el govern Silvela, anirà comptant amb el suport més directe dels republicans.

El 17 de setembre en un acte unitari a Terrassa, amb la presència de personalitats de diversos camps polítics i socials -i organitzat per les Cambres de Comerç- intervindrà Sol i Ortega, en aquells moments diputat a Corts. La premsa federal, més distant del conflicte, no s'estarà de comentar sarcàsticament el discurs de Paraíso ja que les seves propostes econòmiques no afecten ni al privile-

gis de l'Església ni a l'exèrcit.

Quan el 12 d'octubre el doctor Robert dimití com alcalde de Barcelona, per tal de no executar les ordres d'embargament, "La Publicidad" reaccionarà en la seva edició de nit, posant-se inequívocament al costat d'un alcalde que abans havia criticat amb duresa pel fet d'haver estat anomenat de Reial Ordre. Havia de complir la voluntat del govern, però

"anteponiendo su amor á Barcelona al agradecimiento del nombramiento y confianza real, se ha enajenado esas simpatías ministeriales y reales defendiendo los intereses del comercio que el Gobierno quiere arruinar con premeditación y alevosía."(153)

Els incidents se succeeixen a partir d'aquesta data amb certa gravetat. Les detencions i els aldarulls s'incrementen i els republicans adopten una actitud de suport. Fins i tot davant la premsa avançada de Madrid que feia referències al moviment de tancament de caixes com una manifestació d'egoisme més o menys separatista.

La conseqüència lògica dels aldarulls durant la Restauració era la suspensió de les garanties constitucionals. I, també va ser així amb motiu del conflicte econòmic. El 24 d'octubre això era ja un fet.

Això significava que la protesta quedava limitada a determinades formes d'expressió que alteraven molt menys l'ordre públic.

Tot i així, en el que queda d'any 1899 hi haurà signes evidents del suport que els republicans donaren al moviment de protesta. La seva premsa recollirà els textos de rebuig de les cambres de comerç a les intervencions del ministre d'Hisensa en el Congrés de diputats.

Donarà també àmplia informació sobre els empresonaments que es fan a Barcelona.

Per la seva banda els representants republicans a les Corts per les circumscripcions catalanes faran sentir la seva veu al Parlament en defensa dels interessos del comerç barceloní i català. Sol i Ortega i Salmerón seran aquestes veus parlamentàries. La premsa ens parlarà d'un rebement a Salmerón amb motiu de la seva arribada a Barcelona, després d'una d'aquestes intervencions, amb la participació d'unes 30.000 persones.

Independentment de l'exactitud de la xifra, queda clar que la contundència de les intervencions republicanes va permetre una certa connexió d'aquests amb l'opinió pública majoritària a Catalunya.⁽¹⁵⁴⁾

Els republicans, convençuts de la importància que el moviment econòmic podia tenir en els moments que vivia l'Estat, varen intentar ser presents a tots els llocs en els quals es produís quelcom relacionat amb el tema. Per exemple, la Diputació provincial -entitat que havia estat molt poc considerada per uns polítics republicans que havien denunciat diverses vegades el seu caràcter d'esglaó important en l'entramat del caciquisme- servirà també d'escenari del conflicte gràcies a la intervenció del diputat Pau Barbé, federal.

A començaments del 1900 es discutia en aquest òrgans les Bases generales para el establecimiento de un concierto económico entre el Estado y la Diputación provincial de Barcelona que la Comisión de Hacienda de ésta somete á la deliberación y acuerdo del Cuerpo provincial.

En aquestes bases de concert econòmic s'establí el cobrament de les contribucions directes per part de la Di-

putació. Barbé farà una esmena. La més dura. Començà amb uns prolegòmens molt polititzats, en els quals s'atacava la centralització i el caciquisme, i s'acabava manifestant contra la monarquia. Afirma Barbé que els tributs que s'hagin d'imposar haurien d'ésser establerts per una Assemblée provincial on tinguessin cabuda: la Diputació provincial i els municipis de la província; la propietat territorial, rústica i urbana; el comerç i la indústria, i la classe obrera. (155)

Evidentment l'esmena és rebutjada. I no es pot dir que els republicans facin per això gaires escarafalls.

En realitat existia la idea que la lluita s'havia acabat. Que, com a mínim, s'havia clos una fase de l'enfrontament amb el sistema. I que, si algú havia vist incrementar-se les seves forces com a conseqüència de les mobilitzacions dels darrers mesos del 1899, aquest havia estat el catalanisme. En cas de reprendre's el conflicte els republicans podien quedar desplaçats:

"Ha cesado en Barcelona la lucha, aunque con otros ofrecimientos. pero amenaza otra más grave. El catalanismo ha crecido; las ansias de autonomía son allí cada vez más vehementes. No satisface el concierto económico; se pretende que Cataluña se rija por sí en todo lo que corresponde á su vida interior y no se deje al Estado sino los intereses nacionales y los internacionales."

El regeneracionisme estatal tampoc és analitzat gaire més positivament pels republicans. En aquest cas es comentarà la seva pèrdua de perillositat, per al règim:

"Las Asambleas de Zaragoza, la de las Cámaras de Comercio y la de la Liga nacional de contribuyentes, aún hoy que están refundidas en una, son mucho menos temibles(...)"(156)

Tanmateix el regeneracionisme estatal assolirà una

nova fita en aquells dies amb la celebració de l'Assemblea de Valladolid. D'ella diran els republicans:

"En el día de hoy todavía son una esperanza los reunidos en Valladolid; que no sean mañana un desengaño más."

D'allí sorgirà una nova força, amb voluntat política, que sembla voler respondre a la proposta, formulada per Joaquín Costa al Cercle mercantil, de renovar urgentment el personal de la política espanyola. Proposta que recollirà la premsa republicana barcelonina amb tons positius.

De la mateixa manera que acollirà en un primer moment la Unión Nacional, que és el nom que adoptarà l'organització nascuda a Valladolid.

En els primers mesos de l'any les esperances republicanes es dispositen en aquesta organització. És contemplada com l'organisme que pot permetre la incorporació a la vida política de la gent del món del treball. Es faran crides a incorporar-se com a republicans a les tasques de la Unión Nacional:

"Secundém á la Unió Nacional en sa empenta contra el present; nudrínla de sava republicana será el pervindre."

Arriben a fer-se paral·lelismes curiosos sorgits de desitjos irrealis:

"Secundemos todos al Comité de las Cámaras de Comercio, que puede transformarse en Comité de Salud Pública".(157)

La consigna de secundar les tasques de la Unió Nacional i del moviment regeneracionista sovintreja. Hi ha l'esperança que a nivell d'Estat aquest moviment adopti un caràcter republicanitzant que permeti iniciar una nova

dinàmica política. En realitat els mateixos republicans estaven íntimament convençuts del caràcter obsolet de les seves organitzacions. Sabien que no podien engrescar una opinió pública que estava majoritàriament distanciada de les tasques polítiques que es feien. D'aquí aquesta confiança en un fenomen exterior com és el de les cambres de comerç. Encara que, aclarim-ho, en realitat no es traduï més que en la reproducció a la premsa republicana dels comunicats i circulars publicats per la U.N.. Afegim-hi que també respecte de la Unió Nacional els federals sentien una atracció molt menor; tot sovint la criticaven per no preocupar-se de la qüestió social ni prometre la llibertat religiosa.⁽¹⁵⁸⁾

Durant el segon semestre de l'any, l'interès per la Unió Nacional minva. Altre cop passaran a parlar de la reestructuració interna del republicanisme com a únic camí per construir una força alternativa. Les expectatives creades entre els republicans per la Unión decreixen per tal com aquesta organització no acaba de rutllar "por carecer de punto donde afirmarse"; l'objecció de sempre:

"No siendo ni republicano ni monárquico no se va á ninguna parte..."⁽¹⁵⁹⁾

Pel que fa a l'agitació a Catalunya aquesta es rependrà el mes de maig amb motiu de la visita d'Eduardo Dato a Barcelona. La visita del ministre de la Governació s'interpreta -com bé ha dit Riquer- com una provocació a la ciutat que més hostil es manifestava a la política del govern, sobretot en tant que Dato era el responsable dels empresonaments fets durant el tancament de caixes.

Aquesta circumstància revitalitzarà l'acció pública de destacats segments de l'oposició catalana. Però no es

pot dir que el moviment popular entès com a obrerisme i com a republicanisme tingués un paper destacat. La classe obrera no participà en l'agitació. I el republicanisme observà amb una certa simpatia el moviment, però no prendrà iniciatives de participació col·lectiva, encara que sembla assegurada la participació de ciutadans republicans a les "pites" i aldarulls.

L'única iniciativa de la qual seran principals responsables serà l'elaboració d'un manifest per part de la comissió revisionista del procés de Montjuïc, que ja hem comentat unes pàgines abans. (160)

Queda clar que els republicans han perdut la iniciativa social. No vol dir que no hagin viscut amb expectació la crisi. És un bon exemple en aquest sentit la celebració de l'11 de febrer de l'any 1900. Feia anys que no es veia una activitat tan important, com si realment s'esperés que d'un moment a l'altre poguessin haver canvis significatius:

"Desde hace muchos años no habíamos presenciado semejante espectáculo, que nos alienta para seguir en nuestra empresa que ha de producir indefectiblemente el triunfo de la redentora República." (161)

Però aquesta renovació d'esperances dins el moviment republicà no significava que la seva incidència en el conjunt de la societat catalana es manifestés de forma diferent a com ho havia estat fent en els anys anteriors. Ben al contrari es trobaran amb el fet que una part important del que havia estat la seva base social -les classes mitges- seguien uns plantejaments que apareixien des d'altres angles de la vida política.

Hem començat aquest darrer apartat del treball, referit als últims anys del segle XIX, intentant veure l'evolució de les forces republicanes unitàries i federals des del punt de vista organitzatiu.

Per acabar, i després d'haver posat l'accent en els dos fets -crisi colonial i procés de Montjuïc- que crec varen obligar, malgrat tot, a un més gran esforç de connexió amb la realitat que els envoltava per part dels republicans, retornem ara a l'evolució "interna" del republicanisme català d'aquest final de segle.

Hem deixat aquesta línia de desenvolupament del treball parlant de l'existència de la Fusió Republicana, d'un partit federal dividit entre els partidaris del retraïment i els de l'acció legal i d'uns nuclis progressistes defensors de la tradició revolucionària que resten al marge de la Fusió.

El panorama no variarà substancialment fins a l'any 1900. Quines són doncs les informacions que podem facilitar per aquest curt període?

A. En primer lloc convé destacar que tant durant el període del govern Sagasta com en el del govern Silvela, l'activitat parlamentària dels republicans fou intensa. Salmerón destacà sobre la resta d'oradors republicans pel nombre d'intervencions i per la contundència d'alguna d'elles. També intervingué de forma destacada en moments d'especial transcendència per la situació a Catalunya. Labra i Sol i Ortega varen ser alguns altres oradors destacats.

Resulta evident que varen utilitzar el parlament amb una intenció: contribuir al descrèdit de les institucions de la Restauració. Començant per la pròpia Regent.⁽¹⁶²⁾

Aquesta activitat es complementà amb viatges periòdics a Barcelona i Catalunya, amb idèntic objectiu.

B. En segon lloc convé dir que la solució obtinguda amb la Fusió aviat es manifestarà estèril. I sorgiran noves iniciatives.

Bé, algunes no tan noves. Vegis si no les crides, que ja hem citat, a Castelar per l'abril del 1898 i pel maig del 1899 per tal que retornés a la vida política encapçalant el republicanisme i conduint-lo a la victòria. La renovada crida a Castelar es basava en les expectatives creades per un article seu en el qual s'atacava la Regent -ell que sempre havia guardat una escrupulosa delicadesa respecte a la figura femenina que personalitzava la institució monàrquica--considerant-la responsable del Desastre.

El vell dirigent republicà renunciava a retornar a la vida política encara que es permet donar consells en favor d'una concentració democràtica del caràcter més ampli possible. Continuava amb la seva idea de construir un bloc democràtic governamental i conservador que, donades les característiques de la crisi de fi de segle, pogués portar un nou règim marcat per la moderació i que pogués comptar amb unes bases socials on s'incloguessin els nuclis dirigents de la vida social, econòmica i cultural del país:

"Desechad toda idea de fundar una República con los republicanos solos y para los republicanos solos; es la República como el sol para todos los españoles, forma suprema de la libertad y del derecho." (163)

La mort de Castelar farà que s'abandonin definitivament aquests projectes. Pel que fa a Castelar, tots els

republicans catalans, amb motiu de la seva mort, s'oblidaran de les seves debilitats, de la seva capacitat de conxorxa amb els liberals, i se'l passarà a recordar com una figura política clau, assumible, en major o menor grau, pel republicanisme.

La segona iniciativa tendent a superar la situació creada amb l'estancament de les perspectives de creixement de la Fusió, sorgirà durant l'any 1900. Es crearà llavors la Unió Nacional Republicana. Intentarà agrupar la Fusió, els progressistes dirigits a Catalunya per Jover, el nucli de seguidors de Sol i Ortega -després d'haver participat en la creació de la Fusió, aquest polític s'havia separat per formar la Concentració democràtico-republicana-, i els nuclis de republicans independents favorables a la unitat orgànica -per exemple, el grup sorgit del míting que el 29 de setembre de 1899 va tenir lloc al Circ Colom de Madrid, i que era "dirigit" per García Ladevese.

Això es feia amb la intenció d'agrupar sectors que, en la dinàmica de successives unions, acostumaven a quedar despenjats, i forçar els progressistes a acceptar una unitat que anés més enllà d'una coalició amb una direcció compartida per les diverses forces que l'integraven.⁽¹⁶⁴⁾

C. Els republicans catalans participaren a les eleccions que se celebraren en aquest final de segle arrossegant un pes important: les diferències internes sobre la necessitat o no de participar a les eleccions.

A Catalunya hi haurà amplis sectors del republicanisme que optin pel retraïment entenent-lo com una alternativa revolucionària. És lògic que aquesta actitud tingués seguidors. A la sensació de que el règim estava en una crisi que podia obrir-se a canvis si hi havia una actitud

revolucionària, se li afegia la idea que les eleccions només havien servit per a que determinats polítics aconseguissin una situació personal privilegiada. Fins i tot sectors propers als plantejaments legalistes no podien estar-se de fer denúncies de l'actuació fraudulenta que havien fet càrrecs electes en representació dels republicans.

Que significatius dirigents republicans s'havien acomodat bastant bé al funcionament del sistema electoral és un fet. Que això -convenientment usat en el moment oportú- reforcés l'abstencionisme electoral de les classes populars resulta més que evident.⁽¹⁶⁵⁾

Els processos electorals d'aquests anys foren les eleccions de municipals de maig del 1897, les de diputats provincials del setembre del 1898 i les de diputats a Corts de març del 98 i l'abril del 99.

Les principals característiques de la participació electoral republicana d'aquests anys són el fracàs de les candidatures aparegudes al marge dels partits pre-existents, el continu retrocés global de la presència electoral des del 1893, i les polèmiques que origina l'encaïllament de Joan Sol i Ortega.

Certament els republicans no assoliran una representació parlamentària destacada en aquests anys. Els resultats no trenquen la dinàmica negativa, el retrocés. Només hi ha un home que de manera sistemàtica i irregular obté la seva acta de diputat: Sol. Tanmateix la inexistent representativitat denunciada per molt medis republicans, Sol l'aconseguirà amb posterioritat gràcies a les seves intervencions al Parlament de Madrid en defensa dels interessos socials catalans, concretament durant el tancament

de caixes.

Uns processos electorals on s'usaven els procediments que la mateixa Restauració havia creat no podien fer res més que influir negativament en la concòrdia existent entre els diferents grups republicans. No és estrany, doncs, que tot just després de cada elecció es repetissin les crides a la reorganització, al "estrechar filas", a unir-se i disciplinar-se.

"Pasadas las agitaciones consiguientes al período electoral, es menester que la concordia se restituya rápidamente en el campo republicano."(166)

D. En darrer lloc hem de recordar que els republicans catalans se sentien agredits per l'avenç de la reacció clerical.

Se sentien agredits per l'ascens al govern de Silvela, que era una de les vessants d'aquesta mateixa reacció clerical.

Se sentien agredits, en darrer terme, pel catalanisme; un catalanisme que els hi restava protagonisme social, que era una amenaça àdhuc per a la seva hegemonia política en el si de les classes populars.

Afers com l'empresonament del diputat per La Bisbal, Josep Lletget i Sardà, acusat d'una estafa d'un milió de pessetes en relació a unes obres en la línia del ferrocarril d'Olot, els acabaven de donar aquesta impressió de trobar-se acorralat. (167)

De tots aquests "perills" el del catalanisme serà bàsic. Es prolongarà en les primeres dècades del segle XX, i el republicanisme haurà d'estructurar les seves estratègies futures tenint en compte aquest component.

El suposat avenç clerical rebrotarà també en dates claus de la història política de la Catalunya del segle XX.

VI. A tall de conclusió.

No es pot dir que els darrers anys del segle passat haguessin estat gaire engrescadors per als republicans catalans. A pesar de tots els esforços no varen trobar el desllorigador per a una situació que continuava essent -si parlem del republicanisme globalment- de marginalització respecte dels instruments establerts per garantir una certa incidència política.

Tanmateix hi ha alguns trets que voldríem indicar com a més característics i, que en darrera instància, permetrien entendre fenòmens posteriors.

El republicanisme continuava essent l'opció política que la classe obrera tenia com a punt de referència més proper.

No creiem que aquesta afirmació resulti exagerada després de les aportacions fetes en defensa d'aquesta tesi al llarg del present treball.

Vàries raons explicarien aquesta continuïtat. D'una banda tradicions comunes que caldria reconèixer en molts casos en el liberalisme més o menys esquerrà. La Revolució Francesa és el símbol comú més característic.

També hi compta el fet que les experiències quotidianes no estaven tan allunyades i que, malgrat tot, les noves estructures industrials avancen a Catalunya sense trencar de cop -ho faran de manera lenta i gradual- amb les velles tradicions populars de resistència i acció social. Només cal aquí recordar la permanència de les societats obreres de resistència estructurades segons antigues referències d'ofici, gremials. No havia nascut encara el sindicalisme modern que es prolongà fins els anys tren-

ta del nostre segle.

La classe obrera i el republicanisme havien recomposat una certa unitat sota els efectes de la Restauració. Això, encara que el republicanisme de finals del XIX, a diferència del que suposarà el lerrouxisme, tenia un tracte distanciador amb la classe obrera. És a dir, es presenten més com a protectors que com a companys de lluita en pla d'igualtat. Només existeixen petits nuclis amb una sensibilitat diferent: grupets de l'esquerra federal i alguns nuclis de republicans radicals; separats de les formacions clàssiques que adopten un to molt més proper i directe en relació als treballadors.

En darrer terme la classe obrera havia pogut comprendre durant el Sexenni que els republicans no representaven en tota la seva complexitat els seus interessos com a grup social. Però també havien observat, a través de l'experiència més pròxima dels anys de la Restauració, que aquesta havia nascut amb una finalitat: reconduir els processos polítics necessaris per a crear un marc en el qual el desenvolupament de la societat burgesa fos possible, de tal manera que restessin marginats els sectors populars, la classe obrera i el republicanisme. Aquest darrer pel que havia significat en donar als treballadors una iniciativa superior a la desitjada pels sectors socioeconòmics superiors, i segurament molt superior a la desitjada pel republicanisme mateix. La classe obrera sabia que les agressions rebudes per ella, eren paral·leles a d'altres patides pels republicans.

Les suspensions de les garanties constitucionals, els estats de guerra i el procés de Montjuïc il·lustren aquest paral·lelisme (tot i que la repressió sobre

el republicanisme fos més subtil i menys sagnant).

En cap moment, i malgrat que s'expressaren temors de que podia ser així, els republicans no es veieren afectats per l'hipotètic creixement d'una força política obrera autònoma.

El socialisme català fracassà en els mateixos moments que estem estudiant.

Això demostrarà que tampoc la cohesió i el treball organitzat -virtuts que els republicans catalans reconeixien en l'organització socialista a Catalunya i a Espanya- eren garanties d'èxit si no es comptava amb una estratègia i unes tàctiques polítiques que engresquessin les classes populars; amb uns valors que conectessin amb els que ja portava al damunt la classe obrera.

Aquí insistim un cop més en el pes de la tradició organitzativa i ideològia entre els treballadors catalans.

El partit federal perdrà progressivament el paper d'opció republicana més valorada pels obrers.

En uns moments en els quals el catalanisme farà la seva aparició com a opció política fonamental, el federalisme patirà una greu i irreversible crisi. Millor seria dir que la crisi és del Partit Republicà Democràtic Federal i no del federalisme. Car aquesta idea, desvinculant-se progressivament de l'organització que la va representar durant algunes dècades, va passar a formar part de la concepció de la lluita política i dels projectes de transformació social d'un ampli espectre -majoritari- de la classe obrera catalana.

Però el que queda clar és el decaïment general del federalisme organitzat. I no ha estat endebades que, unes ratlles més amunt ho hagi relacionat amb l'aparició del

catalanisme polític.

En els anys 1890 s'observa una progressiva pèrdua d'influència d'aquells projectes periodístics, culturals, sindicals,..., que tinguessin quelcom a veure amb les manifestacions del catalanisme, dins la classe obrera a Catalunya. De fet, també el republicanisme, majoritàriament, mostrarà hostilitat envers un catalanisme que neix amb connotacions clericals i reaccionàries.

Es produeix una lenta apropiació de la reivindicació política catalanista per sectors concrets -no tots- del món dels negocis i de la indústria catalana. Aquests sectors aconseguiran arrossegar importants grups socials -menestralia, classes mitges- que, fins aleshores, havien tingut uns comportament polítics que els apropaven als dels altres nuclis humans dels sectors populars.

Aquest trencament porta al declinar irreversible del partit federal. Incapaç d'aconseguir retenir la classe obrera -malgrat el programa elaborat l'any 1894-, sense capacitat per donar respostes a unes classes mitges que s'orienten cap un catalanisme decididament burgès -a pesar de l'esforç propagandístic i la voluntat d'entesa de Vallès i Ribot-, el partit federal té els seus dies comptats com a primera força política popular catalana.

Pel que fa a l'evolució posterior del republicanisme això ens ajudaria a comprendre l'aparició del lerrouxisme. Recordem que, en el marc del procés de descomposició del partit federal seran molts els militants que, l'any 1897, s'havien incorporat a la Fusió Republicana o bé havien passat a definir-se més com a republicans revolucionaris que no pas exclusivament com a federals.

El republicanisme -que de sempre havia donat una gran importància a les personalitats que se situaven al seu davant- es trobava sense direcció clara. I, en estreta relació amb això, podem dir que durant la dècada dels noranta, a Catalunya, no va constituir en cap moment un entramat organitzatiu clar i dotat de continuïtat.

Tal com va dir Romero Maura a la seva obra, els republicans catalans del canvi de segle eren com un ramat sense pastor. Era un potencial humà important que es trobava sense organització sòlida i sense personalitats àgils al capdavant.

Ruiz Zorrilla i Castelar moriran en aquests anys del canvi de segle. Pi i Margall restarà encara un temps com a figura emblemàtica, però absolutament deslligada de les lluites més concretes que menaran les classes populars.

Només Salmerón jugarà un paper, cada cop més honorífic, fins a l'època de la Solidaritat Catalana. Però no comptava amb l'energia necessària com per dur el republicanisme català per un camí diferenciats del de les altres forces polítiques del moment i capaç de donar respostes als interessos dels treballadors i del conjunt dels sectors populars.

Els dirigents autòctons -Corominas, Jover, Junoy, Sol, Vallès,...- no arribaren mai a constituir-se en autèntics líders carismàtics.

El camí resta obert. Alejandro Lerroux ho aprofitarà per bastir una nova força, amb uns nous tipus d'organització que significava l'incorporació de les masses a la vida política, però recollint moltes de les tradicions més vives del republicanisme català dels anys precedents.

Es a dir, creiem que alguns elements ideològics del republicanisme radical de la primera dècada del segle es troben presents entre els partits de finals del XIX.

Tradicionalment s'ha considerat que l'espanyolisme -relativitzat a la tesi de Culla i Clarà-, que la militància anticatalanista del republicanisme lerrouxista és el fruit de l'intel.ligent i demagògic ús fet pel llavors jove dirigent de les contradiccions aparegudes amb una burgesia que dirigia el projecte catalanista, havent tret aquest de les mans del moviment popular.

Al llarg del treball hem intentat demostrar que ja en els anys noranta havia elements de rebuig al catalanisme des del republicanisme:

Els estudiants liberals hauran demostrat ser, amb motiu dels conflictes al Marroc i a Cuba, els més ardits defensors de la "causa d'Espanya". És a dir, ja havien mostrat la seva combativitat en defensa d'uns valors contradictoris amb el catalanisme. Els sectors obreristes del federalisme havien rebutjat -en els primers anys noranta- les influències catalanistes que patia el federalisme. Posició que, recordem-ho, es va fer extensiva al rebuig de la llengua catalana com a oficial dins el partit.

No cal dir que l'anticlericalisme també s'expressà amb anterioritat al segle XX, i amb manifesta contundència.

Pel que fa a l'adaptació del republicanisme al sistema legal de la Restauració, és molt imperfecta.

A banda dels casos evidents d'encasellament -Junoy, Sol i Ortega, Vidal i Valenciano-, i de la tasca menada l'any 1893, els republicans preferien tancar-se en els

seus centres.

Una de les característiques del present treball-en s'oc conscient- és que sovint la dinàmica interna del republicanisme, les seves elaboracions teòriques són presentades com si estiguessin al marge del desenvolupament de la vida social, política, cultural i econòmica que tenia lloc a l'Estat espanyol sota el règim de la Restauració.

De fet això obeeix a una característica del republicanisme finisecular: un cop -en els anys vuitanta- se superan els processos de definició del que havia de ser l'alternativa operativa a Cánovas, totes les forces republicanes passen a donar -en general- una importància menor a la "política menuda" que tenia lloc al seu voltant.

La consciència clara de la manca d'operativitat de les seves propostes alternatives feien que aquestes adoptessin un aire globalitzador. No calia respondre amb arguments propis als canvis ministerials, o als problemes econòmics derivats d'uns determinats pressupostos. Resultava inútil fer-ho.

La discussió doctrinal, la lluita interna a la recerca del major grau possible de puresa ideològica, substitueix la tasca de configuració d'estratègies alternatives a la política vigent.

En aquest sentit s'entendria la força que adquiriren les posicions favorables al retraïment entre els republicans més esquerrans i obreristes.

Creiem que el republicanisme va caure en el parany que els havia posat el mateix sistema. Aquest, hi hem insistit diversos cops, tindrà un objectiu pel que feia referència als amplis i heterogenis sectors socials que

agrupem sota la denominació de classes populars: apartar-los de la vida política, allunyar-los dels centres de poder.

El republicanisme català, que constituïa una part essencial i indestruïble de les manifestacions socials, polítiques i cultural de les classes populars catalanes a finals del segle XIX; que comparteixen amb elles valors i esperances, treballs i desil·lusions, no serà capaç d'articular respostes operatives favorables a aquests sectors socials.

La veritat és que no estem segurs que els hi demanessin.

Més aviat demanaven uns punts de referència mínims, una retòrica inflada que continués representant unes esperances comunes en una època de retrocés de les posicions populars. I això, amb unes poques commemoracions a l'any -l'11 de febrer, el 14 de juliol,...-; amb unes quantes sessions sociològiques o amb unes vetllades literàries; amb algunes campanyes de solidaritat amb empresonats o represaliats; amb la publicació d'alguns periòdics i de les seves respectives biblioteques farcides de fulletons, que constituïen les referències culturals d'aquests sectors socials; amb l'existència mateixa dels reduïts centres i casinos; amb tot això, deiem, els republicans ja complien el mínim que se'ls demanava, però, no podien esperar grans mobilitzacions de cap mena.

Lerroux sabrà oferir quelcom més. La utilització d'uns ressorts municipals, una identificació més gran amb la classe obrera, o amb el poble, un lideratge clar i segur que sabia recollir els components ideològics de la tradició republicana donant-los un grau d'eficàcia política

major.

Li ajudarà, no tenim cap dubte, la progressiva independència que les bases del republicanisme català havien anat adquirint respecte dels vells partits decimonònics, respecte de les velles etiquetes polítiques.

Notes

0. Introducció: L'ensulsiada republicana i popular en els primers anys de la Restauració.
1. Vid. Enrique Vera González, Pi y Margall y la política contemporánea, (Barcelona 1886) p.947 i 1004 del 2º volum, capítol VIII.
2. Vid. Borja de Riquer, El conservadorisme polític català: del fracàs del moderantisme al desencís de la Restauració, (Recerques 11, pp.29-80) (Barna, Curial, 1981), p.67. Vid. del mateix autor, Burguesos, polítics i cacs a la Catalunya de la Restauració, dins L'Avenç (IX.1985), ps. 16 i ss.
Coincideixo amb la idea expressada al respecte, en una línia argumental similar pel professor Pere Gabriel en diversos treballs; vid. La Restauración y la Dictadura en Cataluña (1875-1930), pp. 325-348, dins el segon volum de la Historia de los Pueblos de España, (Barcelona, Argos, 1984), i també l'article El marginament del republicanisme i l'obrerisme, dins el mateix número de "L'Avenç" (pp.34-38), on apareix l'article de Riquer. Ambdós articles formen part del dossier que porta el títol de La Restauración de 1875, una reacció conservadora.
3. Vid. A. Sánchez Pérez, Glorias republicanas de España y América, (vol.III) (Barcelona, 1893-1894)p.908 i ss. Vid. també les referències indicades de Vera González.
Vid. Álvaro de Albornoz, El partido republicano, (Madrid, Política Nueva, 1917); l'autor afirma que per l'agost del 1876, Castelar plantejà l'alternativa de la Constitució de 1869. Per al progrma del partit reformista, vid, Ibid., p.138.
4. J. Giné i Partagàs i l'Ateneu Lliure a E. Navarro, Historia crítica de los hombres del republicanismo catalán en la última década (1905-1914), (Barcelona, Ortega&Artís, 1915)pp. 260-262. Vid. també Jordi Casasas i Ymbert, L'Ateneu Barcelonès. Dels seus orígens als nostres dies, (Barcelona, La Magrana, 1986): per a l'Ateneu Lliure les pàgines 47 i 48; per a l'acció presidencial de Joan Sol i Ortega, les pàgines 52 i 54. Vid. El Libro del Ciudadano escrito por Francisco Pi y Margall, Valentín Almirall,...(Barcelona, Lib. de Víctor Pérez, 1877).
5. Vid. "La Colonie", Barcelona, 24.IV.1881, p.2, En Espagne. Vid. Valentí Almirall, España tal como es, (Estudio preliminar y notas críticas a cargo de Antoni Jutglar), (Barcelona, Anthropos, 1983), p.100-101.
Vid. A. de Albornoz, op.cit., p.110-111, pel que fa al distanciament de Castelar.
6. Antonio Pirala, España y la Regencia (1885-1902), (tomo 1º) (Madrid-La Habana, 1903, 3 vols.), p.63.

I. L'evolució organitzativa.

1. Vid. E. Rodríguez Solís, Historia del partido republicano español (De sus protagonistas...)? (Madrid, Imp. de Cao Val, 1892-1893), vol.I, p.755.
Vid. "El Diluvio", 7.I.1891, p.179, Crónica diaria
Vid. "La Publicidad", 31.XII, 1891, p.3, Los orgánicos.
2. L'únic exemplar que es conserva de "La República" a l'Hemeroteca de l'Institut Municipal d'Història, està incomplet i correspon al 2 de desembre del 1893. "El Centro", a l'Arxiu Historic de la Ciutat, Manresa.
Vid. "El Radical", 27.IV.1890 i 1.V.1890.
3. Per a la presència de Pere Coromines en el moviment republicà, vid. A. Duarte, Pere Coromines: del republicanisme als cercles llibertaris (1889-1896); (Tesi de llicenciatura inèdita) UAB.1981. Vid. Odón de Buen a E. Navarro, op.cit., p.175-176.
4. Tiberio Ávila, a E. Navarro, op.cit., p.153-155. Cal advertir que per configurar aquestes breus caracteritzacions hem fet servir tota la informació que donem al llarg del present treball. Vid. "El Diluvio", 10.III.1893, p.2121.
5. Salas Anton, a E. Navarro, op.cit., p.423.
6. Serraclara, a Ibid., pp.435-437.
7. Horta, a ibid., p.276.
8. Vid. Carlos Dardé Morales, Los republicanos; dins Historia general de España y América (T.XVI-2), Revolución y Restauración 1868-1931, (Madrid, Rialp, 1981), p.138.
9. Vid. a la relació d'entitats que figura als apèndixs, el Consell Regional Federalista de Catalunya.
10. Vid. l'apartat, I.E.3. Vid. "El Federal", Sabadell, 2.X.1892. Vid. Lluís Bertrán i Pijoan, Prensa de Catalunya, (Ajuntament de Barcelona, 1931).
11. "La Montaña", Manresa, 16.VII.1893, p.2, La Cobardía.
Ibid., 6.VIII.1893, p.3.
12. Vid. "El Grito del Pueblo", 15.XII.1894, p.3.
13. Vid. E. Navarro, op.cit., pp.471-475; per a Vallès i Ribot. Vid. també (J.M. Madrenas), Un político fin de siglo. Notas biográficas sobre el personaje Don José María Vallés y Ribot federal, jesuita y masón; (Parna, Est.Tip. de T. Susany, 1893)
14. Lostau, vid. la necrològica que li dedicà "La Campana de Gràcia", 17.X.1896, p.2.
15. Per a Lluhi, E. Navarro, op.cit., p.321. Per a Pi i Suñer, ibid., pp.382-385. Per a Roig Armengol, ibid., pp.413-416. Per Ardid, ibid., p.151. Per a Closas, ibid., pp.203-204. Per a Francesc Sunyer Capdevila, la necrològica de "La Campana de Gràcia", 20.VIII.1898, p.2. Per a aquells dirigents del federalisme gironí i empordanès, vid. Josep Clara, El federalisme a les comarques gironines (1868-1874); (Diputació de Girona, IV.1986).
16. Arxiu del Govern Civil de Barcelona. Llibre del Registre d'Associacions, tomo 1 i 2. Iniciat el I.1880.

17. "La Publicidad", 26.V.1891, p.2. Ibid., 9.V.1893,p.2.
18. Ibid., 26.IV.1893, p.2.
19. M.Pereña, vid. E.Navarro, op.cit., pp.379-382. També Conxita Mir, Lleida (1890-1936): Caciquisme polític i lluita electoral; (Pub. Abadía Montserrat, 1985),p.90.
20. Fius, vid. E.Navarro, op.cit.,pp.250-251. Vid. També el dossier Maurici Fius i Palà, de l'Arxiu Històric de la Ciutat, Manresa, on es conserva l'article que sobre Fius publicà, l'agost del 1935, la revista manresana "Revista Ilustrada Jorba" (pp.184-186).
21. Vid. "La Semana de Igualada", Igualada, 7.IX.1890, p.3 i 14.XII.1890, p.3. Vid. "La Campana de Gràcia", 4.III.1899, p.2, per a la necrològica de Vidal i Valenciano.
22. "La Publicidad", 2.VII.1890, p.1. Vid. V. Almirall, España..., p.96.
23. Vid. "La Publicidad", 5.I.1891, p.1. La cita sobre el caràcter dels lectors de "La Publicidad" es troba al setmanari "Barcelona cómica" i l'hem tret de Pedro Voltes Bou, La política de fin de siglo, a través de la prensa barcelonesa de la época, (Documentos y Estudios. vol.XXII. IMH Barna, 1978);p.200
24. "El Consecuente", Sant Martí de Prov., 31.VII.1892, p.1.
25. Vid. Joaquín Romero Maura, La Rosa de Fuego. El obrerismo barcelonés de 1899 a 1909; (Barcelona, Grijalbo, 1975), p.65. Vid. "El Diluvio", 21.I.1891, p.612.
26. Conferències a Biarritz, vid. "La Publicidad", 9.III.1891, p.1. Per a l'atac a la caserna, ibid., del 3 al 9 d'agost del 1891.
27. "La Avanzada", 7.I.1892, p.3, Los progresistas. I "La Publicidad", 13.VII.1894, p.2.
28. Vid. Ibid., 5.XII.1890, p.1.
29. A part dels centres indicats tenim constància de l'existència de l'organització progressista a Terrassa. Vid., "La Concordia", 9.V.1893, p.2, Boletín Republicano.
30. Sol, a "La Campana de Gràcia", 11.XI.1899, p.3, i 18.XI.1899, p.1-2; La manifestació del diumenje. Vid. E. Navarro, op.cit., pp.439-443.
31. Per a Codina Lánglin, vid. "La Publicidad" dels dies: 2.III.1899,p.2;(e.nit). Ibid. 19.VII.1899 (ed.matí),p.2. Ibid.,28.VII.1899,(ed.nit), p.3. Vid. també "Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona", 23.XI.1899, p.3. Vid. "El Látigo Nacional", 18.XI.1893, p.5. Vid. també R. Codina Lánglin, Memoria redactada y dirigida á la Excm. Diputación Provincial de Barcelona por el Dr.--- Delegado de dicha Corporación en el Congreso Internacional de Beneficiencia pública celebrado en París en 1889; (Barna, 1892). A la pàgina 1 figura amb diversos càrrecs no indicats en el text.
32. Giné i Partagàs; vid. E.Navarro, op.cit., pp.260-262.
33. La família Colominas , a ibid., pp.205-208.
34. Per Jover. ibid., pp.290-291. Per Mir, ibid.pp.351-354.
35. "El Látigo Nacional", 18.XI.1893, p.5.

36. "El Consecuente", Sant Martí de Prov., 8.I.1893, p.1, Desparpajo. El Directori comentat estava format per D. Buenaventura Gispert -metge de la Sagrera-, D. José Matas, D. Juan Bertrán i nou vocals.
37. "La Avanzada", 10.IX.1891, p.4, Nuevo Círculo Republicano. "La Publicidad", 8.IX.1891, p.3.
38. Vid. "Diario Republicano de Barcelona", 2.IV.1893, p.1, Ya estamos aquí, i p.3, A nuestros correligionarios. Vid. notícies de centres unitaris, p.ex. a 7.IV.1893, p.1 i 15.IV.1893, p.1. Suspensió temporal, ibid., 6.V.1893.
39. Vid. J. Romero Maura, op.cit., p.62. Per a la creació de comitès de coalició republicana serveix l'exemple de la província de Lleida, on es crearen comitès presidits, honoríficament i de manera conjunta per Pi, Ruiz Zorrilla i Salmerón; vid., "La Concordia", 3.V.1893, p.2, Boletín republicano; i ibid., 14.V.1893, p.2.
40. "La Publicidad", 21.VII.1893, p.2.
41. "La Consecuencia", Sant Martí, 20.VIII.1893, p.1-2, Crónica política (És el continuador de "La Consecuencia").
42. Vid. Adolfo Calzado (ed.), Correspondencia de Emilio Castelar. 1868-1898. (Madrid, 1908). pp.328-330 respectivament.
43. "La Publicidad", 29.III.1894, p.1.
44. Ibid., 28.VII.1891, p.1, S.P. Camino de la muerte.
45. Com a exemple pot servir la commemoració del 20^e aniversari de la proclamació de la I^a República; vid. "El Consecuente", 19.III.1893.
46. Ibid., 1.I.1893.
47. "La Publicidad", 20.I.1893, p.1, S.P. Lamentable serie de equivocaciones. Ibid., 18.V.1893, p.1, S.P. A las barricadas!
48. Desacreditació feta per canovistes i sagastins del sufragi, vid. Ibid., 16.IX.1892, p.1. Per a la necessitat de consolidar els hàbits democràtics, vid. "El Consecuente", 27.XI.1892, p.1; Lo dice Castelar, (J.M.Flores)
49. Vid. A. Calzado (edit), op.cit., p.241.
50. "La Publicidad", 2.VIII.1890.
51. Vid. J.M. Jover Zamora, La época de la Restauración. Panoorama político-social, 1875-1902, p.340; dins Historia de España-Labor, vol VIII.
52. "La Publicidad", 3.IX.1892, p.1, S.P. No hay otra solución.
53. Ibid., 26.IV.1893, p.1. En carta a Calzado de 4.I.1890, Castelar dirà: "Yo había soñado con una Monarquía de carácter inglés; parece que no hay nada de lo dicho". L'actitud intervencionista de la Regent a la crisi de govern del 1890 és el motiu de la seva desil·lusió; vid. A. Calzado (ed), p.243.
54. "La Publicidad", 27.VII.1890, p.1; S.P. Adelante.
55. Ibid., 22.V.1892, p.1; S.P. Vergüenzas y debilidades.
56. Ibid., 11.X.1890, p.1; Ibid., 29.I.1892, p.1.

57. Ibid., 28.II.1892, p.1; S.P. Sin Rumbo.
58. Ibid., 4.VII.1890, p.1; S.P. Sobre lo mismo. ACalzado (ed)pp. 246-248, una carta datada el 15.VII.1890.
59. Intervenció del "trono", vid. "La Publicidad", 8.VII.1890, p.1, S.P. La obra de gratitud. Opinió general favorable a la continuïtat de Sagasta, vid., ibid., 11.VII.1890, p.1, Partido sin país. Utilització de demòcrates i republicans, ibid., 13.VII.1890, p.1, La lección que nos da Sagasta. Unitat d'acció amb els liberals i "fetichismo político", ibid., 15.VII.1890, p.1, Aceptado.
60. Ibid., 3.I.1891, p.1, Lo dicho, dicho. L'acusació de que els liberals han deixat de confiar en el país per passar a recolzar-se en la monarquia es repetirà sovint; vid., ibid., 2.VII.1892, p.1, El debate político.
61. Ibid., 5.I.1891, Declaraciones políticas del Sr.Castelar
62. Ibid., 16.X.1892, p.1, Ese es el camino.
63. Per la simpatia, vid. ibid., 4.I.1893, p.1, No están autorizados. Per la valoració de la conducta electoral, ibid., 27.I.1893, p.1, Sinceridad electoral.
64. Ibid., 2.II.1893, p.1, Desconfianza.
65. Ibid., 9.VII.1893, p.1, Confianza y adelante i 19.VII.1893, p.1, Sagasta. Per als problemes locals sorgits entre possibilistes i fusionistes, vid., "La Consecuencia", 11.VI.1893, p.1.
66. "La Concordia", 9.V.1893, p.1, D.E.P.
67. Ibid., 29.V.1893, p.1, Retrato-Prostituciones (reproduït d'"El País").
68. "La Avanzada", 30.I.1890, p.2. "La Autonomía", 16.VII.1898, p.2; Basta de mentiras (s.J.Lluhí Rissech). Ibid., 13.V.1899, p.1, La postura estética (s.J.Lluhí Rissech).
69. "El Diario del Pueblo", 2.IV.1896, p.1.
70. "La Publicidad", 1.VI.1893, p.1, Con Castelar y con la República.
71. Ibid., 14.IV.1894, p.1, Ajuste de cuentas.
72. Ibid., 13.IV.1894, p.1, El partido posibilista...
73. Ibid., 14.IV.1894, p.1, Vida Nueva.
74. Ibid., 29.IV.1894, p.1, La política de la Restauración.
75. Ibid., 29.IV.1894, p.1, El programa federal i Ibid., 1.VII.1894, p.1, Leales siempre.
76. Ibid., 19.VII.1894, p.1, En busca de masas.
77. Ibid., 7.IX.1894, p.1, Nuevos moldes.
78. Ibid., 21.I.1894, p.1-2, La democracia y la Revolución (s.E.Castelar).
79. Ibid., 6.VIII.1894, p.1, Afinidades.
80. Ibid., 23.II.1895, p.2, En pro de la Unión Republicana, i 10.IV.1895, p.1, La Unión Republicana....
81. Ibid., 29.III.1895, p.1, Aprovechar-la ocasión.
82. Ibid., 13.V.1895, p.1, El Partido Republicano Nacional.

83. Ibid., 29.IX.1894, p.1, Fecha notable.
84. Ibid., 29.III.1895, p.1, Aprovechar la ocasión.
85. Ibid., 13.V.1895, p.2 i 27.V.1895, p.1, No, no es eso.
86. Ibid., 5.VII.1895, p.2, Carta de Madrid.
87. "La Montaña", Manresa, 17.IV.1894, p.1, Mensaje del Partido Federal Orgánico leído en la Asamblea Progresista, i 10.VI.1894, p.1, Concentración republicana.
88. Ibid., Manresa, 14.IV.1895, p.2, Los republicanos progresistas.
89. Vid. document a "La Publicidad", 7.VII.1895, p.1, i a "La Montaña", 14.VII.1895, p.1-2.
90. "La Publicidad", 11.VII.1895, p.1, La Junta Directiva del PRH á sus amigos.
91. "La Montaña", 21.VII.1895, p.3. "La Publicidad", 1.I.1896, p.1.
92. Ibid., 31.I.1896, p.2, En el Círculo Republicano Nacional; ibid., 6.II.1896, p.2. Ibid., 9.II.1896, p.2.
93. Ibid., 13.II.1896, p.1, Lo que deben hacer los republicanos españoles.
94. Ibid., 15.II.1896, p.1, Adelante. Ibid. 23.II.1896, p.2. Ibid., 28.II.1896, p.2.
95. Ibid., 1.III.1896, p.2. Ibid., 6.III.1896, p.1. i 25.III.1896, p.3.
96. "La Montaña", 11.XI.1894, p.1, El retraimiento.
97. Ibid., 10.II.1895, p.1-2. Más sobre la unión.
98. Miguel Artola, Partidos y programas políticos 1808-1936. t.I. Los partidos políticos. (Madrid, Aguilar, 1977) p.388. Vid. també la referència a la Unió revolucionària a Ramir Reig, Obrers i ciutadans. Blasquisme i moviment obrer (València, Dip. Val., 1982), p.9. Vid. també "La Montaña", 19.V.1895, p.1.
99. "La Bandera Progresista", 17.VIII.1895, p.1-2.
100. "El Diario del Pueblo", 5.III.1896, p.1, Los federales revolucionarios sojuzgan á Pi; i ibid., 17.III.1896, p.1. Vid. "El Federal", Sabadell, 7.VII.1892, p.1, Esperemos.
101. "La Montaña", 14.IV.1895, p.2.
102. Ibid., 25.VIII.1895, p.3. "La Bandera Progresista", 17.VIII.1895, p.1. i 24.VIII.1895, p.1.
103. "La Montaña", 15.IX.1895, p.2-3. i "La Bandera Progresista", 9.XI.1895, p.1.
104. Ibid., 17.VIII.1895, p.2-3.
105. "La Montaña", 1.XII.1895, p.2, Del Partido Centralista. "La Bandera Progresista", 1.II.1896, p.1, El meeting de mañana, i 8.II.1896, p.2-3, La Liga Popular.
106. "El Diario del Pueblo", 20.III.1896, p.1, Traición y engaño (s.El Solitario), i 23.III.1896, p.1, Porqué y para que optamos por el retraimiento.
107. "La Bandera Progresista", 17.VIII.1895, p.1, No importa (s.El Solitario).

108. Ibid., 16.XI.1895, p.2, Protesta revolucionaria. Ibid, p.3, La unión de los que producen (s. José Pérez Portillo). Ibid., 1.II.1896, p.2, La República y los obreros. "El Diario del Pueblo", 1.III.1896, p.1, Dos palabras.
109. Vid. A. de Albornoz, op.cit., p.251. Vegis també les històries d'altres autors. Fins i tot la del mateix Pi sembla deixar entreveure una manca de protagonisme del partit federal durant aquests anys, entre els medis socials que li són propis: els moviments populars. L'Afirmació feta sobre el tipus de fonts es fa a partir de la constatació de la discontinuïtat de la premsa federal i, sobretot, de les dificultats per poder-la consultar en un període significatiu de forma continuada.
110. Vid., p.ex. els dos primers números d'aquesta segona època: "La Montaña", 19.III.1893, p.1 i 25.III.1893, p.1.
111. Vid. F.Pi y Margall-F.Pi y Arsuaga, Historia de España en el siglo XIX, (Barcelona, M. Seguí ed., 1902), vol.VI, p.892. Vid. A. Jutglar Bernaus, Federalismo y Revolución. Las ideas sociales de Pi y Margall, (Barna, 1966) p.166. Vid. la crítica feta al programa per part de la dreta federal a "La Publicidad", 29.VI.1894, p.1, i 1.VII.1894, p.1, Leales siempre.
112. Pi y Margall,-Pi y Arsuaga, op.cit., vol.VII, p.38. "La Publicidad", 8.I.1895, p.1-2, También divididos.
113. Vid. A. Sánchez Pérez, op.cit., vol.III, p.942. Vid. "La Actualidad", Valls, 14.VII.1898, p.3.
114. "El Diluvio", 12.V.1895, p.30-4192, i 13.V.1895.
115. Ibid., 1.II.1896, (e.tarda) p.1056.
116. Ibid., 9.II.1896, p.31. Ibid., 10.II.1896, p.23. Ibid., 12.II.1896, p.1424. Ibid., 13.II.1896, p.1456. Ibid., 14.II.1896, p.7.
117. Pi-Pi, op.cit., v.VII, p.149. "El Diluvio", 18.II.1896, (e.matí), p.8, La renuncia del Sr. Pi ante la Asamblea. "El Diario del Pueblo", primera referència nota 100.
118. Vid. nota 94, i "El Diluvio", 13.II.1896, p.22, Asamblea progresista.
119. Vid. nota 100.
120. Per a l'Assemblea de Reus i les valoracions que varen fer els republicans "revolucionaris", vid. "El Progreso", 30.I.1897, p.1 i 27.II.1897, p.1. "La Publicidad", 9.III.1897, p.3.
121. Ibid., 18.III.1897, p.2. Vid. A. Jutglar, op.cit., p.168. Vid. "La Publicidad", 1.V.1897, p.2, i 7.V.1897, p.1.
122. Vid. "El Nuevo Ideal", Mataró, 29.V.1897; Ibid., 26.VI.1897, p.1-2; Ibid., 17.VII.1897, p.3; Ibid. 21.VIII.1897, p.1.
123. Vid. la convocatòria a "La Publicidad", 4.III.1898, p.2. Vid., "La Autonomía", 12.III.1898, p.1.
124. "La Publicidad", 22.III.1898, p.2.
125. "El Federal", Sabadell, 7.V.1898, p.1-2 i 14.V.1898, p.1. Vid. "La Autonomía", 4.VI.1898, p.3.

126. "La Autonomía", 18.VI.1898, p.2, Sobre organización.
127. "La Publicidad", 28.VIII.1899, (e.matí), p.1.
"La Autonomía", 16.IX.1899, p.1. Ibid., 2.IX.1899, p.2.
Ibid., 23.IX.1899, p.1.
128. "La Publicidad", 4.IX.1899 (e.matí), p.1.
129. Vid. "Badalona Federal", 14.IV.1900, p.1-2.
130. Els centralistes com a impulsors de l'Assemblea Mixta a M.Artola, op.cit., p.391.
131. "La Publicidad", 10.IV.1895, p.1, carta oberta reproduïda també a "La Montaña", 14.IV.1895, p.2.
132. "La Montaña", 1.XII.1895, p.2.
133. "La Publicidad", 27.III.1896, p.2, La Unión republicana
134. Ibid., 30.III.1896, p.1, Siempre la verdad (s.E.Corominas).
135. "El Diario del Pueblo", 1.IV.1896, p.1, Por la vida.
136. Vid. les bases a "La Montaña", 29.III.1896, p.1 i 12.IV.1896, p.1-2.
137. Miting a Rubí, vid. "La Publicidad", 7.IV.1896, p.2. La crida dels republicans de Gràcia, a "El Diario del pueblo", 10.IV.1896, p.1. La circular a "La Publicidad", 13.VII.1896, p.2.
138. "La Montaña", 12.IV.1896, p.1-2.
139. El partit a Lleida, "La Publicidad", 4.V.1896, p.1, Nuestro caluroso aplauso, i 6.VI.1896, p.1, Los republicanos nacionales de la provincia de Lérida. Pel Comitè de Propaganda Republicana, vid., "La Publicidad", 19.VI.1896, p.2, Un caluroso aplauso.
140. "La Publicidad", 2.IV.1896, p.1, En buena compañía. "El Diario del Pueblo", 2.IV.1896, p.1, Campo republicano "La Publicidad", 10.IV.1896, p.1.
141. "El Diario del Pueblo", 14.IV.1896, p.2; ibid., 20.IV.1896, p.1, Ambiente revolucionario; ibid., 24.IV.1896, p.1-2, ¡Revolución! No hay otro remedio, i ibid., 16.VI.1896, p.1, Nuestra campaña.
142. En lloc d'anar a Cuba, anar a les barricades a "El Diario del Pueblo", 3.VII.1896, p.1 i 6.VII.1896, p.1. Per a la disgregació de grups republicans, vid, ibid., 24.VI.1896, p.1-2, Los informales, en ell es diu que són un grup de redactors de "La Bandera Federal" que s'han integrat a "El Diario del Pueblo" i que des d'aquí continuaran lluitant contra els legalistes del partit federal, tot criticant àcidament l'actuació dins del partit de Pi i Margall.
143. Articles d'E. Corominas, a "La Publicidad", 26.VII.1896, p.1; ibid., 30.VII.1896, p.1; ibid. 2.VIII.1896, p.1-2.
Articles comentats al capítol V, nota 99.
144. "El Diario del Pueblo", 26.VII.1896, p.2, Velada republicana.
145. "La Publicidad", 4.VIII.1896, p.1. Ibid. 12.XI.1896, p.1, No nos sorprende (s.E.C.C.). Vid. M. Artola, op.cit., pp.391-392.

146. M. Artola, op.cit., p.393.
147. "La Publicidad", 20.II.1897, p.2 (ed.nit), Noticias de Barcelona.
148. "El Demócrata", Mataró, 4.III.1897, p.2, La comisión ejecutiva de la Asamblea de Reus.
149. "El Nuevo Ideal", Mataró, 23.IX.1897, p.2, La Unión (de "El Nuevo Régimen").
150. "La Autonomía", 1.VII.1899, p.1-2.
151. "La Publicidad", 20.II.1897 (e.nit), p.2.
152. Ibid, 23.III.1897 (e.nit), p.2. Ibid.5.IV.1897, (e.nit), p.3, El meeting republicano de Gracia. Ibid., 18.IV.1897, (e.nit), p.2, Provincias. Propaganda republicana. Ibid., 25.IV.1897 (e.nit), p.2, Provincias.El meeting de Ripoll. Ibid. 26.IV.1897, (e.nit), p.2, El meeting republicano de Igualada.
153. "La Publicidad", 1.V.1897 (e.nit), p.2, per a la decisió centralista. Per a la presentació de la candidatura, vid., ibid, 7.V.1897 (e.nit), p.2.
154. Ibid., 2.V.1897, p.2 (e.nit).
155. Vid. referències a l'assemblea a Ibid., 28.V.1897 (e.nit), p.2. Ibid., 31.V.1897 (e.nit), p.2; ibid., 1.VI.1897, p.2, i ibid., 2.VI.1897, p.2. "La República Social", Mataró, 3.III.1897, p.3. Vid. "El Espejo", Terrassa, 17.VI.1899, p.1.
156. "La Publicidad", 16.VI.1897 (e.nit), p.2 i 27.VI.1897, p.2.
157. Ibid., 7.VII.1897, p.2.
158. Ibid., 15.VII.1897, p.1.
159. Ibid. 1.VIII.1897, p.1, El meeting de León (s. a Corçà, E.C.C.).
160. Ibid., 12.VII.1897, p.1-2.
161. Per Gràcia, vid. ibid., 5.VII.1897, p.1. Ibid. 24.VII.1897, p.2, Fusión Republicana de Granollers. Ibid., 27.VII.1897, p.2, Fusión Republicana de Ripollet del Vallés. Ibid., 29.VII.1897, p.2, Fusión Republicana-Tarrasa.
162. Ibid., 2.VIII.1897, p.3 i 7.VIII.1897, p.2.
163. Ibid., 15.IX.1897, p.2 i 25.IX.1897, p.2.
164. Ibid., 7.IX.1897, p.2 i 13.IX.1897, p.3, Propaganda republicana. Meeting en Reus.
165. Ibid., 17.IX.1897, p.3. Ibid., 21.IX.1897, p.2, Provincias-Salmerón en el Bajo Ampurdán. Ibid., 22.IX.1897, p.2, Meeting en Palafrugell.
166. Ibid., 21.IX.1897, p.1, Propaganda republicana-Meeting en Lérida. Ibid., 22.IX.1897, p.2, El meeting de Puigcerdà.
167. Ibid., 27.IX.1897, p.2. Ibid., 29.IX.1897, p.1-2 (Es reproduïxen els discursos del dia 27).
168. Ibid., 5.X.1897, p.1-2, El meeting de Valencia.
169. Per Esparraguera, ibid., 11.X.1897, p.2. Per Sant Pere de Terrassa, ibid., 17.X.1897, p.2. Per Granollers, ibid.

- 27.X.1897, p.2. Per Vic, *ibid.*, 9.XI.1897, p.2.
170. *Ibid.*, 21.X.1897, p.1-2. *Ibid.*, 13.XII.1897, p.1.
171. *Ibid.*, 1.X.1897, p.1, En conmemoración de la Revolución de 1868. *Ibid.*, 8 i 10.XI.1897, ps. 1 i 2 respectivament.
172. "La Situación", Sabadell, 5.I.1898, p.3. "La Publicidad", 9.I.1898, p.2.
173. *Ibid.*, 24.I.1898, p.2 En honor de los héroes de Sarri pel que fa a la participació conjunta amb els federals en actes molt significatius. Davant l'aparició de la candidatura de Justícia, *ibid.*, 8.II.1898, p.1, ¿Con qué objeto?.
174. *Ibid.*, *Ibid.*, 28.I.1898, p.1, La verdad á los republicanos y al Diluvio. *Ibid.*, 8.III.1898, p.2, A los republicanos (s.J.Sol Ortega), intenta respondre a les acusacions de que és un candidat encasellat. Més articles, en el mateix sentit, els dies 9, 10 i 11. *Ibid.*, 19.III.1898, p.2. *Ibid.*, 25.III.1898, p.2. *Ibid.*, 21.III.1898, p.2, Los obreros y la candidatura revisionista, pel que fa a la comunicació de Fontanals i Elies. *Ibid.*, 16.II.1898, p.2. Vid. J. Romero Maura, *op.cit.*, p.67.
175. "La Publicidad", 12.II.1898, p.2. Cridant a participar a les eleccions, *ibid.*, 20.II.1898, p.1. *Ibid.*, 2.III.1898, p.1.
176. Votacions internes, vid. *ibid.*, 14.III.1898, p.2. Crides a votar procedents d'organismes fusionistes a, *ibid.*, 25.III.1898, p.1. Crida de suport amb 157 firmes a *ibid.*, 26.III.1898, p.1.
177. *Ibid.*, 28.III.1898, p.3.
178. *Ibid.*, 29.III.1898, p.1, Las últimas elecciones.
179. *Ibid.*, 25.IV.1898, p.1-2, Desde Olot. *Ibid.*, 11.VI.1898, p.2.
180. J. Romero Maura, *op.cit.*, pp.64-65. "La Publicidad", 24.V.1898, p.1, La Junta Central de F.R. (s. E.C.C.). *Ibid.*, 19.IV.1898, p.1, Este es el camino.
181. *Ibid.*, 22.IV.1898, p.1, Mensaje á Castelar, i 17.V.1898, p.2.
182. "El Espejo", Terrassa, 17.VI.1899, p.1.
183. "La Montaña", 4.II.1894, p.2, Cabalgata republicana.
184. "La Publicidad", 18.III.1899, p.4.
185. "La Actualidad", Valls, 2.IV.1898, p.2; *Ibid.*, 9.IV.1898, p.3; *ibid.*, 16.IV.1898, p.2; 23.IV.1898, p.2; 21.II.1899, p.3; 28.II.1899. Per als balls, vid. *ibid.*, dels mesos de setembre del 1898 al gener del 1899.
186. "La Publicidad", 8.III.1892, p.2, conferència sobre Los centros políticos, als locals del Centre Republicà Històric de Catalunya.
187. Vid. per posar uns exemples, "La Publicidad", 12.III.1892, p.2. I, "La Concordia", 4.V.1893, p.2; vid. també "La Montaña", 14.IV.1895, p.2.

188. "La Publicidad", 28.VIII.1899 (e.matí) p.1.
Vid. "El Espejo", 9.IX.1899, p.1, i ibid., 4.XI.1899, p.2-3. Vid. "La Autonomía", 28.X.1899, p.3, La Juventud Republicana (s.I.Bo i Singla)
189. Vid. "La Avanzada", 6.III.1890, p.3.
190. Ibid., 17 i 24.IV.1890, pp.2-3 i 2 respectivament.
Per Sabadell, ibid. 17.VII.1890, p.1-2.
191. La Juventud Republicana Federal de Barcelona, està inscrita al Registre d'Associacions del Govern Civil de Barcelona el 6.III.1890, donant com a adreça la del Ptge. Escudillers 3, pral. Vid. també "La Avanzada", 6.III.1890, p.1-2. La Juventud Federal Propagandista de Barcelona s'inscriu al mateix registre el 14.XI.1890, sota la presidència de Tirso Ortubia i amb adreça a Portaferriassa 16, 1er. Per veure la reacció de "La Avanzada", vid. l'exemplar del 16.X.1890, p.4.
192. Ibid., 29.V.1890, pl, Las disidencias. Els dissidents ocuparan alguns llocs de la direcció local del partit, però l'any 1892 els crítics abandonaran el Comitè local de Barcelona del partit, i "La Avanzada" els hi concedirà tot el seu suport, vid., 17.XI.1892.
193. Ibid., 24.XI.1892, p.2.
194. Ibid., 3.XI.1892, p.1; El personalismo. Intervenció d'"El Federal", Sabadell, 13.IX.1892, p.1.
195. "La Avanzada", 20.III.1890, p.1-2, Cuestión Social (s.J.Vidal). Vid. "La Tramontana", 23.VIII.1889, p.4, Correspondencia, parla de col.laboració frustrada de Bo i Singla.
196. Vid. conferències a "La Avanzada", 3.IV.1890, p.3.
197. Sobre la llei d'oferta i demanda i l'associació obrera, vid. l'article intítulat La cuestión social, que porta la signatura J.Ll.R. (J.Lluhi Rissech), a Ibid., 1.V.1890, p.2. Per al paper de l'Estat, vid. Ibid., 8.V.1890, p.1, El 1º de Mayo (s.J.Vidal)
198. Ibid., 15.V.1890, p.1-2; i 6.XI.1890, p.3 (Per al Congrés de Marsella).
199. Ibid., 10.VII.1890, p.1; 21.IV.1892, p.3-4; 5.V.1892, p.1, El primero de mayo; ibid., p.1-2, La sombra del Mal; ibid., 19.III.1891, p.2 (relacions amb Joan Montseny).
200. Ibid., 7.VII.1892, p.2; Huelgas!
201. Articles de J.Ll.R. a Ibid., del 4.VII.1892, p.2-3, Catalanismo. Publicats fins al IX.
202. Els articles de Lucas Llama comencen a publicar-se a Ibid., 20.III.1890, p.2.
203. Ibid., 8.V.1890, p.3, La política del "Centre Català".
204. Ibid., 3 i 10.XII.1891, p.1 i 1.
205. Ibid., 7.VIII.1890 i 21.I.1892. "La Publicidad" relaciona el tancament temporal de "La Avanzada", pel març del 1893, amb la Unió Republicana d'aquell any. El diari de Corominas considera "La Avanzada" com especialment contrari a la Unió. Vid., "La Publicidad", 1.IV.1893, p.1.

II. Alguns aspectes de la ideologia social i política dels republicans catalans.

1. Vid. Pere Sánchez i Ferré, La Lògia Lealtad-Un exemple de maçoneria catalana (1869-1939), (Barna, Altafulla, 1985), p.77. "La Publicidad", 18.I.1898, p.1.
2. Tirso Ortubia, El último Congreso Católico. Refutaciones por(---), (Barcelona, 1890), p.4.
3. "El Nuevo Ideal", 9.XII.1899, p.1, Las obligaciones eclesiásticas.
4. "Diario de Cataluña", 10.I.1890, p.1-2, Nuestra misión de paz (s.Zacarías Metola y Cuende) de "Dogma y Razón". L. de Cuenca y Pessino, Amargos frutos del liberalismo, (Barna, 1895), p.225. Aquest llibret té la censura eclesiàstica a càrrec de Torras i Bages.
5. "La Unión Martinense", St. Martí de Prov., 15.VII.1886, p.1, Las congregaciones y los conventos. "La Publicidad", 1.VIII.1897, p.1 i 3.XI.1897, p.2. Vid. "El Federal", Sabadell, 18.IX.1892, p.2, Los frailes.
6. J. Romero Maura, op.cit., p.175 i ss. De fet aquesta posició de Romero Maura pejorativa dels valors culturals i ideològics radicals, està present al llarg del treball. Només cal recordar quan es refereix a la cultura obrera d'aquests anys com una barreja de "pronografía" i "detritus del enciclopedismo".
7. "La Publicidad", 18.X.1892, p.2.
8. "La Ilustración Republicana", Madrid, 12.II.1885, p.5, La Religión (s.E.Castelar). Vid, carta de Castelar a Víctor Balaguer, 29.VIII.1896 (manuscrit 412-47); Biblioteca-Museu V.Balaguer; Vilanova i la Geltrú.
9. "El Eco Posibilista", Manresa, 25.XII.1885, p.1.
10. "La Publicidad", 26.III.1891, p.1-2, La religión y la libertad (s.E.Castelar).
11. Ibid., 10.X.1890, p.1, S.P. Los católicos en Zaragoza.
12. Ibid., 9.VIII.1891, p.1, S.P. Los tradicionalistas.
Ibid. 24.II.1892, p.1, El Papa y la República.
Ibid., 13.VIII.1892, p.1, ¿A dónde nos llevará la ortodoxia?. Ibid., 10.VIII.1892, p.1, S.P. Callarén.
Ibid. 25.IV.1894, p.1, Un Buen Papa (s.D.O.) (Daniel Ortiz). Ibid., 23.VIII.1894, p.1, El Carlismo.
Vid. "El Eco Posibilista", 8.VII.1888, p.1, La Encíclica de León XIII.
13. Denúncies, vid., "La Publicidad", 28.I.1891, p.1. Decisió del bisbe de Madrid, vid. ibid., 16.IV.1892, p.1.
14. Ibid., 30.VI.1892, p.1, La Iglesia democrática, i "La Campana de Gràcia", 8.XII.1900, p.3, Democracia cristiana (s. Fantástich).
15. "La Publicidad", 23.VIII.1894, p.1.
16. Ibid., 15.IX.1894, p.1. Ibid., 17.IX.1894, p.1. Ibid., 19.IX.1894, p.1. Ibid., 23.IX.1894, p.1, i p.1-2.
Ibid., 29.IX.1894, p.1.
17. Ibid., 14.V.1892, p.1.

18. Vid. referències al lliurepensament a "La Publicidad", 22.X.1892, p.1, i a molts altres números del mateix diari i de "La Campana de Gràcia". Per a les col.laboracion de Gener, són significatives les que dedicà a Ernest Renan, vid. "La Publicidad", 6.X.1892, p.1 i 11.X.1892, p.1. Sobre la qüestió Junoy, vid "El Diluvio", 2.IX.1894 La rèplica de Junoy el 12.IX.1894, p.7-9.
19. "La Avanzada", 17.IV.1890, p.1-2, El Estado y la Religión. Ibid., 17.IX.1891, p.1-2 i 24.III.1892, p.1.
20. Ibid., 8.X.1891, p.3, i, 12.V.1892, p.1-2. "El Grito del Pueblo", 17.XI.1894, p.2, Contra la reacción clerical
21. Ensenyança, vid. "El Federal", Sabadell, 21.V.1892, p.2 "El Nuevo Ideal", 10.VI.1899, p.2-3, La nueva reforma de la segunda enseñanza. (repr. d'"El Nuevo Régimen"). Atacs al clergat, vid. "La Avanzada", 14.II.1890, p.1-2, El banquete del martes, i 6.III.1890, p.2, En el "Círculo Libre" de Sabadell.
22. "El Federal", 9.VII.1898, p.2-3, En defensa dels frares (s.Satán). "El Pueblo", Tortosa, 21.VI.1902, p.1, Las comunidades (s.F.Pi y Arsuaga).
23. "La Montaña", 4.IX.1887, p.1, ¡Como degeneramos!
24. Cristobal Litrán, La mujer en el Cristianismo, (Barna, La Academia, 1892), p.12 i ss.
25. "La Situación", Sabadell, 22.XI.1897, p.1-2, El meeting de ayer.
26. A. de Albornoz, op.cit., pp.138-139.
27. M. Ruiz Zorrilla, A sus amigos y á sus adversarios, (Madrid, 1877), p.81. Celso Mir Deas, Catecismo republicano, (Barcelona 1889), p.29.
28. "El Diario del Pueblo", 13.VII.1896, p.1, Hipocresía jesuítica. Ibid., 15.VII.1896, p.1-2, El jesuita (s.R. Sevilla), i 6.VIII.1896, p.1-2, Nuestra política religiosa. Vid. rèplica a l'antisemitisme a "El Nuevo Ideal", 12.II.1898, p.1-2, El antisemitismo (s.A.Franquesa Sivi-lla).
29. Programa, vid. A. de Albornoz, op.cit., pp.190-191. Per la referència a O. de Buen, vid. E. Navarro, op.cit., pp.175-176. Vid. "El Radical", 27.IV.1890, p.1. Vid. "El Centro", Manresa, 27.XII.1890, p.1-2, Cementerios católicos (s.Antonio José Torrella).
30. "La Montaña", 6.I.1889, p.2.
31. "La Publicidad", 15.VII.1897, p.1. "El Espejo", 8.VII.1899, p.1-2, es parla del cas del sacerdot Santiago Estebanell el qual sembla que va aprofitar la celebració de la festa major per atacar el liberalisme. "La Unión Patriótica Republicana", 5.VII.1888, p.1. "Diario Republicano de Barcelona", 2.IV.1893, p.1.
32. A. Jutglar, Federalismo..., p.35. T. Ortubia, op.cit., p.31. "La Avanzada", 15.V.1890, p.2-3, Discusiones filológico-religiosas: la palabra Dios. (s.E.Riu Perignet). "El Federal", 27.VIII.1898, p.2, La hipótesis dios (reproduit de "L'education intégrale"). "La Avanzada", 14.II.1890.

33. "La Tramontana", 3.I.1890, p.2, Nostra campanya.
34. "La Avanzada", 22.IX.1892, p.3, La reacción (s.C.Litrán)
"El Federalista", 3.VI.1893, p.3-4, Gran reunión en Zaragoza, i "La Avanzada", 5.V.1892, p.4, El protestantismo y la cuestión social.
35. "La Montaña", 3.VIII.1890, p.1-2, Derecho, no merced, (s.A.Calderón) (reproduït de "La Justicia").
36. "La Montaña Republicana", Manresa, 14.VI.1902, p.1-2.
37. "La Montaña", 12.VIII.1888, p.1, Pobre Manresa! (s.Juan Puigpiqué).
38. "La Avanzada", 28.I.1892, p.3, Sobre una cátedra (s.Ll), i ibid., 4.II.1892, p.2, Sobre la cátedra (s.Ll.). Segurament es tracta de Lluhi. Vid. A. Duarte, Pere Coromines: entre la universitat, la militància republicana i els cercles obrers: 1888-1895, (Recerques 15. Barna 1984), pp.177-178.
39. "La Publicidad", 8.X.1895, p.1, Brutal atentado, i p.2 La manifestación escolar. Ibid., 10.X.1895, p.1. Ibid., 19.X.1895, p.1, Por la libertad de Cátedra (s.C.M.F.S.) Per a les conferències, ibid., 22 i 24.X.1895, pp.3 i 2 respectivament. Per al manifest, vid. "La Montaña", 20.X.1895, p.1. La identificació del bisbe amb l'actuació contra de Buen, "La Montaña", 29.IX.1895, p.1. Per a la independència de la ciència, ibid., 13.X.1895, p.1.
40. Vid. p.ex. "La Publicidad", 26.VIII.1895, p.1 i 10.IX.1895, p.1. Ibid., 30.IX.1896, p.2. "El Demócrata", Mataró, 16.IX.1897, p.3.
41. "La Montaña Republicana", 31.V.1902, p.1-2, El Corazón de Jesús. Vid. "La Montaña", 21.VII.1895, p.1-2. "La Montaña Republicana", 12.VII.1902, p.2-3, Un escolapio en la cárcel. Vid. "La Campana de Gràcia", dels dies 28.I.1899, p.2-3; 4.II.1899, p.2, i 18.II.1899, p.2. Vid. Alfredo Calderón, A punta de pluma, (Barcelona, Antonio López ed.), pp.115-124, "Santa y pecadora".
42. José Álvarez Junco, La ideología política del anarquismo español (1868-1910); (Madrid, E.S.XXI, 1976), p.118 i ss.
43. Odón de Buen, vid. "La Avanzada", 10.XII.1891, p.3, i "La Tramontana", 4.XII.1891, p.2, Los fundamentos de la Moral/ Vid. Antonio Petit, Para el porvenir, (Barcelona, Bibl. Popular, 1893), pp.5 i 53-54. Autodefinició de Pi com a panteïsta racionalista a l'estudi preliminar d'A. Jutglar a F.Pi y Margall, La Reacción y la Revolución, (Barcelona, Anthropos, 1982), p.21.
Per a la posició pimargalliana de confiança en la raó, vid. A. Jutglar, Federalismo..., p.36. Per al vitalisme moral llibertari, vid. J. Álvarez Junco, op.cit., p.121 i ss.
44. "La Montaña", 8.V.1887, p.2. Per a l'associació kantiana, vid. "El Diluvio", 24.I.1893, p.701, Moral sin religión.
45. "La Montaña", 16.I.1887, p.1-2, La Religión Laica (s. Manuel Navarro Murillo). Ibid., 6.II.1887, p.1, El Padre Nuestro (s. Charles Faavety (sic)).
46. Vid. p.ex. J.A.Ferrer Benimeli, Masonería española con-

- temporánea.v.II. Desde 1868 hasta nuestros días, el documento de les pp. 211-213.
47. Vid. "La Ilustración Republicana", 1.III.1885, p.39 (s.Gorjells). Vid. "La Fraternidad", 15.XI.1891, p.1, i 22.XI.1891, p.1.
 48. Ferrer Benimeli, op.cit., pp.13-14 i 18. P. Sánchez, op.cit., p.67, nota. Nombre de societats, ibid., p.19 i 77. Vid. "La Concordia", Revista masónica, ensels números següents: de II.1889, p.53, per E.Corominas; de IV.1889, p.65-67, per O. de Buen, M.Altabas i Pla i Mas; de IV.1889, p.67, per J. Caparà; i de X.1890 p.184, per Salas Anton.
 Tant per a la maçoneria com per al lliurepensament, és molt útil, Pedro F. Alvarez Lázaro, Masonería y libre-pensamiento en la España de la Restauración, (Madrid, Publ. de la Univ. Pontificia de Comillas, 1985).
 49. "La Tramontana", 5.VII.1889, p.2, La preocupació anti-masónica (s. un anarquista M.M.). Vid "La Publicidad", 22.II.1900 p.2, per a la tinguda blanca. Vid. també, P. Sánchez, op.cit., p.203; la nota de premsa no indica si es tractà d'una tinguda oberta o tancada.
 50. J.A. Ferrer Benimeli, op.cit., pp.39-41.
 51. "El Eco Posibilista", 18.IX.1886, p.2, i 23.X.1886, p.1.
 52. "La Montaña", 7.XI.1887, p.1.
 53. "La Publicidad", 30.VIII.1896, p.1.
 54. "La Montaña", II.1888. "El Eco Posibilista", 11.III.1888, p.1, La Masonería, institución legal (s.M.Morayta). "La Fraternidad", 25.X.1891, p.3.
 55. "La Publicidad", 16.IX.1896, p.1. Ibid., 7.X.1896, p.1. Ibid., 22.X.1896, p.1, Frailles y masones (s. Genaro Alas) Referència a Antonio Ballesteros, Historia de España y su influencia en la historia universal, (vol.VIII) (Bar-na, Salvat, 1936), p.408. Per l'escorcoll vid. P. Sánchez, op.cit., p.34. Per al preàmbul de la constitució filipina, vid. la revista bimensual i bilingüe, "Pangla-guip Ti-El Heraldo de la Revolución Hispano-Ilocana", I.1899, Constitución política.
 56. "La Montaña", 17.IV.1887, p.1-2. "La Tramontana", 13.XII.1889, p.2.
 57. "La Montaña", 26.I.1890, p.3. "La Avanzada", 10.IV.1890, p.4. "La Tramontana", 26.IV.1889, p.4. "La Avanzada", 28.IV.1892, p.3. López de Ayala pertany a la lògia d'adopció Las Hijas de los Pobres, a Madrid, vid., J.A.Ferrer Benimeli, op.cit., p.19. Vid. l'article de P. Álvarez Lázaro, Masonería y librepensamiento españoles de entresiglos, p.112, dins La masonería en la historia de España (J.A. Ferrer Benimeli coord.) (Zaragoza, 1985).
 58. "La Avanzada", 11.VIII.1892, p.3. "La Publicidad", 18.X.1892, p.2 i 22.X.1892, p.1. "La Tramontana", 13.X.1893, p.3. "La Bandera Progresista", 31.VIII.1895, p.2, Protesta (s.C.) i p.3, El meeting del domingo. "El Diario del Pueblo", 14.IV.1896, p.3, Meeting librepensador de mujeres. Vid. "El Federal", 13.X.1892, p.2. Ibid., 14.X.1892, p.2. Ibid. 16.X.1892, p.1. Ibid., 19.X.1892, p.2-3. Per al Congrés pot veure's l'article citat de P.Alvarez Lázaro, pp. 112 i 113.

59. "La Montaña", 30.I.1887, p.2, Los hechos espiritistas (s.c.) i ibid., 17.III.1889, p.2, Variedades espiritistas, és la 4ª entrega d'aquesta relació.
Vid. "El Campeón", Sabadell, 1.IV.1893, p.4. Vid. intervenció de Torres Solanot a la Societat Espiritista de Barcelona, "La Cosmopolita" a "La Publicidad", 19.I.1893. Per a la manifestació pública del seu republicanisme progressista, vid. "El Progreso", Barcelona, 13.II.1897, p.2. Per a les notícies referides al 1er congrés espiritista vid. Primer Congreso Internacional Espiritista (Sept.1888, Barcelona), (Barcelona, Imp.Daniel Cortezo y Cia, 1888), p.5. Com a delegats indicats vid. pp.88-89. Vid. relació d'entitats catalanes que hi participen a la p. 82 i ss.
"La Publicidad", 4.XII.1891, p.2, parla del "Círculo de la Buena Nueva", de la plaça del Sol, 5, a Gràcia.
60. "La Montaña", 24.IV.1887, p.2, Sesión de hipnotismo.
"La Publicidad", 28.IV.1891, p.3. Vid. J. Casassas, L'Ateneu..., p.63.
61. Vid. Gabriel Cardona, El poder militar en la España contemporánea hasta la guerra civil; (Barna, S.XXI,1983) p.19. Vid. "La Tramontana",11.I.1889, p.2. Ibid., 15.III.1889, p.4 i 19.IV.1889, p.2. Els estatus de la Lliga són recollits a "El Eco Posibilista", 2.VI.1889, p.3. Vid. "La Publicidad", 3.V.1899,(e.nit), p.2, El Congreso de la Paz y lo que deben hacer los obreros. A "La Publicidad", 3.VI.1899, p.1, apareix una foto del local on se celebrarà la conferència de la Pau.
62. "El Eco Posibilista", 7.II.1886, p.1; ibid., 4.IV.1886, p.2-3; ibid., 9.X.1886, p.1-2, ¿Qué es la enseñanza laica? (S. Adolfo Fernández Ferrando).
63. "La Montaña", 1.IV.1888, p.1, El laicismo, no es ateo (s. Soledad Gustavo)
64. La bibliografia existent sobre l'educació i els moviments populars catalans és àmplia i variada. Destaca l'obra de Pere Solà i Gussinyer, estructurada a partir de l'interès per les iniciatives llibertàries, i molt concretament per les figures d'Alban Rosell i Francesc Ferrer i Guàrdia, a l'educació. Vid. Educació i moviment llibertari a Catalunya (1901-1939), (Barna, E.62, 1980); Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya (1900-1939) L'Ateneu Enciclopèdic Popular, (Barna, La Magrana, 1978); i Francesc Ferrer i Guàrdia i l'Escola Moderna, (Barna, Curial, 1978). Algunes informacions d'interès aporta l'obra de Romero Maura pel que fa a les iniciatives republicanes en l'educació popular un cop s'ha entrat al segle XX, vid, pp. 341 i 440. L'obra d'Albertí no fa esment a la qüestió, centrara com està en l'evolució política.
65. Vid. El Libro del Ciudadano.El treball de Gener es troba a les planes 56-63. Vid. com a exemple de la reutilització de determinades idees del primer treball pel propi Gener, l'article publicat a "La Publicidad", 15.III.1893, p.1. El llibre de Correa és:Correa Zafrilla, Pablo; Democracia, Federación y Socialismo (Madrid, Tip. de Dionisio de los Ríos, 1836). Vid. Actas del Congreso Nacional Pedagógico de Barcelona.1888, (Barna, 1889), pp. 207 i 227.

66. Vid. "El Espejo", 19.VIII.1899, p.1. Vid. P.Correa, op.cit., p.254. Vid. P. Gener, op.cit, p.56.
67. "La Avanzada", 11.VIII.1892, p.1-2, República (s.Lucas Llamas)
68. "La Publicidad", 28.VII.1897, p.1. Ibid., 9.III.1893, pl, En nombre de la inteligencia! (s.Pomeyo Gener).
69. Vid., p.ex. "El Espejo", 20.I.1900, p.1.
70. Vid. P. Gener, op.cit., p. 56 i ss. Vid. Conferencias sobre artes y oficios en la asociación Fomento de la Producción Española durante el año económico de 1880-1881, (Barna, Imp. Leopoldo Doménech, 1880), a les pp. 1-17, trobem la conferència que féu Roca i Roca el di-lluns, dia 22 de novembre del 1880. La referència als estudis, base de tota la seva posterior argumentació, es troba a la P.2. Hi ha una declaració genèrica a favor de la "Educación integral y laica" dom a reflex del programa del P.R.C. al seu òrgan, "La República", 2.XII. 1893, p.1.
71. "La Publicidad", 10.XI.1898, p.1-2, Las reformas de Gamazo, on es denuncia el tracte de favor a les llengües i al llatí, però també al francès i al castellà. Ibid., 13.VI.1899, p.2-3, El decreto del Sr. Pidal, s'ataca també la preponderància del llatí. A "El Nuevo Ideal", 10.VI.1899, p.2-3, La nueva reforma de la segunda enseñanza (reproduït d'"El Nuevo Régimen") es va contra l'ensenyament de la religió i la presència continuada del llatí. Vid. també "La Publicidad", 13.X.1892, p.1, Ojeada á la instrucción pública (s.Genaro Alas). Per a les matriculacions a l'Escola d'enginyeria, vid. R. Garrabou, Enginyers industrials, modernització econòmica i burgesia a Catalunya (1850-inicis del segle XX); (Barna, L'Avenç, 1982), p.79.
72. També es pot veure "La Campana de Gràcia", 18.II.1899, p.2.
73. Contra la construcció de nous centres religiosos i el funcionament dels que ja existien, vid., "La Montaña", 17.III.1895, p.1, Los colegios de los jesuitas: comen-ta entristit la construcció d'un col·legi per part dels jesuites, a la capital del Bages, amb el vist-i-plau de l'Ajuntament. Ibid., 26.V.1895, p.1, La ense-ñanza en los colegios de la órdenes religiosas por dentro (s. José Crespo) (reproduït de "La Publicidad") "La Montaña Republicana", 26.VII.1902, p.1 Qué absurdo y qué vergüenza! (s. Ángeles López de Ayala). "La Fraternidad", Manresa, 15.VIII.1891, p.2, Los maes-tros rutinarios.
74. "La Publicidad", 17.XI.1899, p.1, La libertad de ense-ñanza (s. Santiago Valentí Camp). Ibid., 9.IV.1899, (e. nit), p.1 Abajo la enseñanza oficial! (s. Mariano Cuber). Vid. també "La Ilustración Republicana", 22.II.1885, p.26-27, La instrucción pública (s. José Alvarez Sierra)
75. "La Publicidad", 4.IV.1898, p.1. Ibid., 17.IX.1899, p.1. "El Eco Posibilista", 7.X.1888, p.2. Ibid., 14.X.1888, p. Ibid. 21.X.1888, p.1-2, tots els articles sota l'epígraf comú de Las escuelas municipales fan un extens repàs de la situació de l'ensenyament municipal. "La Publicidad", 15.III.1893, p.1.

76. J. Romero Maura, op.cit., p.341, per al cercle republicà del Poble Nou. "La Publicidad", 17.VI.1893, p.3, festa escolar al Teatre Lope de Vega, amb la participació de Litrán, López de Ayala, etc. "La Avanzada", 2.IV.1891, p.4, al "Círculo" de les Corts de Sarrià, Hurtado "pronunció un redactado discurso sobre la instrucción del Obrero"; també participà Bo i Singla. Ibid., 15.X.1891, p.4, vetllada al mateix cercle amb la intervenció de Salas Anton ressaltant la necessitat que el proletariat té de la instrucció. Ibid., 30.VII.1891, examen al col·legi laic "Guttemberg". Per a l'escola federal de Sabadell, vid., "El Federal", 1.XI.1892, p.2.
77. "La Publicidad", 27.IX.1898, p.1. Ibid., 19.XI.1899, p.1 (e.nit) Enseñanza obligatoria-Instrucción integral (s. A. Sardà).
78. "La Publicidad", 25.XI.1898, p.1, Instructores y Maestros (s. Santiago Valentí Camp).
79. Ibid. 5.VIII.1897, p.1; Ibid., 11.VIII.1897, p.1. També els dies 16 i 21 del VIII, i 1, 10 i 20 del IX.
80. P. Solà i Gussinyer, Consideracions generals sobre l'evolució de l'educació de la primera infància (segles XIX i XX), dins el vol. III de les Actes de les 5enes. jornades d'història de l'educació als Països Catalans, (Vic. EUMO, 1984), p.9.
81. P. Gener, op.cit., p.56--63; i P. Correa, op.cit., p.266.
82. "La Publicidad", 28.VII.1897, p.1. "La Fraternidad", 13.IX.1892, p.2. "La Montaña Republicana", 19.IV.1902, p.2, Sobre la enseñanza (s. Constantino Buades) Ibid., 3.V.1902, p.2, mateix títol i autor que l'anterior.. "La Publicidad", 15.VII.1893, p.1, La familia y la escuela (s. Antonio Gavalda). Vid. "La Avanzada", 2.IV.1891, p.4. Per a la reflexió de Pi i Margall, vid., "La Publicidad", 5.VI.1900 (e.nit), p.2, La educación (s. F. Pi y Margall).
83. P. Gener, op.cit., p.60. P. Correa, op.cit., p.267.
84. "La Publicidad", 28.VII.1897, art.cit.,
85. P. Correa, op.cit., p.267. "La Publicidad", 13.X.1892, p.1, art.cit.. Ibid., 13.VIII.1897, p.2.
86. Rebomboris a la Universitat: "La Publicidad", 7.XII.1892, p.2, Los alborotos en la Universidad. Mitings pro i contra tancament de la capella evangèlica, ibid., 2, 5, 6 i 7.II.1893, p.2. Conflicte escolar amb el professor Sanz Benito. Ibid., 23.III.1893, p.2 i 25.III.1893, p.2. Enfrontaments on es barregen els problemes de febrer i març, ibid., 29.III.1893, p.2. Incidents de Buenestudiants, ibid., 5.V.1893, p.2. Conflicte ministerial de Buen, ibid., 8.X.1895, p.1 i p.2.. Ibid., 10.X.1895, p.1. Ibid., 19.X.1895, p.1, Por la libertad de cátedra (s.C.M.F.S.). "La Montaña", 13.X.1895, p.1. "La Campana de Gràcia", 12.X.1895, p.1-2, Lo conflicto escolar (s. P.K.). Afirmació de Clarín, "La Publicidad", 4.I.1898, p.1, Revista mínima (s. Clarín) Vid. Odón de Buen, Síntesis de una vida política y científica, (Buenos Aires, Pub. del Patronato Hispano-Argentino de Cultura, 1943), pp. 7 a 11.

87. Vid. "La Avanzada", 11.II.1892, p.3, Velada federal.
88. Vid. Gabriel Cardona, op.cit., pp.45-49. Vid. Manuel Ballbé, Orden público y militarismo en la España constitucional (1812-1983); (Madrid, Alianza Univ.,1983), p.233 i ss, i pp. 247-248. A les pègines següents parla de la proclamació dels estats de guerra a Barcelona i Catalunya.
89. Per a la crisi moral, vid. Cardona, op.cit., p.20; i per a l'antimilitarisme, ibid., p.45. L'identifica - d'una manera que creiem un xic superficial- amb el federalisme, ja des dels temps de la I^a República.
90. "El Centro", 17.I.1891, p.2.
91. "La Publicidad", 10.IV.1892, p.2. Vid. A. de Albornoz, op.cit., p.194.
92. "La Publicidad", 15.III.1893, p.1. "La República", 2.XII.1893, p.1. "La Publicidad", 13.VIII.1897, p.2. Ibid, 13.IX.1897, p.3, pel que fa referència a la intervenció d'Odón de Buen. A. de Albornoz, op.cit., pp.138-139 i 190-191.
93. F. Fernández Basterreche, El Ejército español en el siglo XIX; (Madrid, S.XXI,1978), p.41.
94. "El Nuevo Ideal", 27.VIII.1898, p.1-2. Ibid., 3.VI.1899, p.1-2.
95. "El Federalista", 3.VI.1893, p.3-4. "La Autonomía", 23.XII.1899, p.1, A licenciar el ejército (s.un miliciano).
96. "La Montaña", 22.IV.1888, p.1, El militarismo (s.J.Lluhí Rissech). "La Avanzada", 15.V.1890, p.2.
97. Ibid., 30.X.1890, p.3-4, i 4.VIII.1892, p.1-2, El ascenso de Pavía (s.R. Castrovido). "La Publicidad", 11.VII.1891, p.1. "El Nuevo Ideal", 2.IX.1899, p.3, El ejército y el militarismo (s. Jerónimo Palma), i 13.XI.1897, p.1, Las redenciones militares.
98. "La Montaña", 1.XII.1895, p.1-2, Sanch del Poble (article reproduït d'"El Regionalista"). Vid. "La Llanterna", Manresa. 11.III.1899, p.3 i 6.
99. "El Nuevo Ideal", 17.IX.1898, p.2. "La Autonomía", 29.VI.1899, p.1-2. L'altre model exterior d'exèrcit defensat pels republicans és el dels Estats Units, vid. "La Unión Patriótica Republicana", 5.VIII.1888, p.1.
100. A. de Albornoz, op.cit., p.151. Celso Mir, op.cit., p.30 i ss. A les pp. 32-34, parla, en un altre apartat, de la Marina, en el mateix to que el mantingut per a l'exèrcit. "La Concordia", 24.VI.1893, p.1.
101. Celso Mir, op.cit., p.31.
102. "La Publicidad", 25.III.1896, p.1-2, i 16.X.1890, p.2.
104. Ibid., 23.VI.1891, p.1. Ibid., 2.III.1894, p.1. Ibid. 27.VIII.1897, p.1. Per a la idea d'un exèrcit adequat a la societat de classes, vid., Ibid., 10.III.1892, p.1 El Presupuesto de la Paz, (s.G. Alas), Vid també, Ibid., 6.XI.1899 (e.nit), p.1, Milicias ciudadanas y ejércitos profesionales (s. G. Alas),

103. Ibid., 23.VI.1891, p.1 i 27.X.1894, p.1.
105. Crítiques als liberals, vid. "La Publicidad", 10.VII.1890, p.1, La crisis i el ejército (s.G.Alas). Ibid., 27.VII.1890, p.1, El militarismo de ahora (s.G. Alas). Per al militarismo folliculario, vid. ibid., 6.VIII.1890, p.1, Pedirán la luna (s.G. Alas).
106. Ibid., 1.IV.1893, p.1, Vino viejo en odres nuevos, (s. Genaro Alas); ibid., 7.IV.1893, p.1. Ibid., 12.IV.1893, p.1. Ibid., 8.VI.1893, p.1.
107. Ibid., 14.XI.1890, p.1, La política militar de los conservadores (s. Genaro Alas).
108. Ibid., 20.III.1892, p.1.
109. Ibid. 14.VII.1892, p.1. Ibid., 26.XI.1892, p.1.
110. Per la sublimació de l'activitat militar, vid. ibid, 7.X.1890, p.1. Per a l'apoliticisme de l'Exèrcit, ibid., 14.V.1891, p.1. Problemes amb la justícia, ibid., 20.III.1895, p.1, (s. Emilio Junoy). Per a l'assal a "El Globo" i la constitució de l'exèrcit com a cos autònom, vid. G. Cardona, op.cit., p.46. Per al carlisme, vid. "La Publicidad", 6.IX.1896, p.1. Vid. també, "Almanach de la Campana de Gracia", 1892, La quinta republicana (s. P.K.)
111. "El Diario del Pueblo", 9.III.1896, p.1, i 23.VII.1896, p.1, Sin redención (s. A. Betoret). "La Publicidad", 15.VI.1898, p.2-3, i 18.VI.1898, p.1.
112. "El Diario del Pueblo", 2.VII.1896, p.1, Desertores patriotas (s. un emigrado); ibid., 3.VII.1896, p.1, i 6.VII.1896, p.1.
113. "La Publicidad", 7.III.1895, p.1. Ibid., 17.VII.1896, p.1; i 25.III.1896, p.1-2.
114. "El Eco Posibilista", 1.V.1886, p.2.
115. Per a Romero Robledo, vid., la crítica duríssima que fa "La Publicidad" el 31.VIII.1892, p.1.
116. Vid. A. de Albornoz, op.cit., pp.190-191. Aquests punts de manera sintètica, estan reproduïts a la capçalera del diari centralista "La República", 2.XII.1893.
117. Vid. "El Centro", 29.XI.1890, p.1. És el 8è punt de la relació d'objectius del nou partit.
118. Vid. "El Centro", 10.I.1891, p.1-3; i 17-1.1891, p.2-3. Vid. manuscrit 383 n.106 i 107, datades el 26 i 27 de desembre del 1887, a la Biblioteca-Museu V. Balaguer.
119. Vid. programa del partit federal de 22.VI.1894.
120. "La Concordia", 2.V.1893, p.1.
"La Publicidad", 6.X.1894, p.1.
121. "Diario Republicano de Barcelona", 23.IV.1893, p.1.
122. "La Publicidad", 15.XII.1894, p.1, Las reformas en Cuba.
123. "El Nuevo Ideal", 9.I.1898, p.1, Ley ineludible (s. J. Lluhí Rissech).
124. Joel James Figarola, Un episodio de la lucha cubana contra la anexión en el año 1900, (Santiago de Cuba, Ed. Oriente, 1980), pp.22-23.

125. "La Avanzada", 24.VII.1890, p.2. "La Publicidad" dels dies 25, 27 i 29 de juliol del 1890, pp.1, 2 i 1 respectivament.
126. Ibid., 29.IX.1890, p.1. Ibid., 2.IX.1890, p.1 i 20. II.1892, p.2. Per a Guinea, vid. Ibid., 17 i 28.XII.1890 (ps.1). Vid. també ibid., 26.V.1892, p.1 i 23. VII.1892, p.1.
127. Ibid., 9.VII.1892, p.1, i 25.X.1892, p.1.
128. Vid. "La Publicidad" dels dies següents:
 17.VII.1892, p.1, La llave del Mediterráneo
 21.VII.1892, p.1, Buenos consejos.
 28.VII.1892, p.1, Otra opinión sobre Marruecos.
 9.VIII.1892, p.1, En actitud expectante.
 Vid. "El Federal", 21.VIII.1892, p.1-2.
 Vid. "El Diluvio", 13.I.1893 (e.tarda), p.390-392, Cuestión de Marruecos.
129. "La Publicidad", 3.X.1893, p.3 i 5.X.1893, p.1-2.
 Vid. Fernández Almagro, Melchor; Historia política de la España contemporánea, (Barcelona 1968), vol.II, p.213. També es pot consultar, A. Duarte, art.cit., p.181.
130. "La Publicidad", 7.X.1893, p.1, i 12.X.1893, p.1.
131. Ibid., 15.X.1893, p.2 i 17.X.1893, p.1-2. "La Consecuencia", 15.X.1893, p.1, A vengar la afrenta (s.E.C.C.)
 "La Publicidad", 13.X.1893, p.1. "La Fraternidad", 15.X.1893, p.2. "La Montaña", 8.X.1893, p.1 i 15.X.1893, p.1.
 Vid. "El látigo Nacional", 28.X.1893, p.2.
132. "La Publicidad", 4.XI.1893, p.1 i 5.XI.1893, p.2. "La Montaña", 22.X.1893, p.1.
133. "La República", 2.XII.1893, p.1, La semana política (s. El Moro Muza). "La Publicidad", 19.X.1893, p.2, parla del "enemigo dentro de la plaza". "La Publicidad", 17.XI.1893, p.1; vid. els comentaris i els retrats sobre la població del Riff. "La Montaña", 15.X.1893, p.1.
134. "La Publicidad", 17.XI.1893, p.1. Ibid., 28.XI.1893, p.1. "La República", art.cit., Vid. S.G. Payne, Los militares y la política en España contemporánea, (París, 1968), pp.53-54.
135. "La Publicidad", 1.I.1894, p.1. "La Bandera Progresista", 24.VIII.1895, p.3. Vid. Odón de Buen, El conflicto de Melilla y la cuestión hispano-marroquí, (Barcelona, 1893); p.5 antecedents; p.5-6 causes del conflicte; p.11 i ss. qüestió militar del conflicte; p.15 objectius diplomàtics; p.16 i ss. aspecte internacional del conflicte; p.18 acords amb el soldà; p.21 i ss. repercussions en la vida interna de l'Estat, i p.31 defensa de la "Triple Alianza del Mediodía".
136. Enrique Collazo, Cuba independiente, (Santiago de Cuba, 1981) (La primera edició és del 1900), pp.24-25. "La Publicidad", 5.V.1893, p.1, es fa ressò de la preparació de tropes per anar a Cuba.
137. "La Publicidad", 3.III.1895, p.1. Ibid., 5.III.1895, p.1 i 9.III.1895, p.1-2.
138. Carlos Serrano, Final del Imperio. España 1895-1898, (Madrid 1984), p.80.

139. "La Publicidad", 11.III.1895, p.1 i 24.V.1895, p.1.
140. "La Publicidad", 7.VI.1895, p.1, i 20.VII.1895, p.1.
141. "La Publicidad", 1.VIII.1895, p.1.
142. Ibid., 26.IX.1895, p.1, Españolismo (s.Francisco Roselló) i 25.XI.1895, p.1, El problema colonial. Asimilación, identidad y autonomía (s. Fco. Roselló). Vid. E. Collazo, op.cit., p.25.
143. "La Publicidad", 15.XI.1895, p.1; ibid., 22.IX.1895, p.1-2 i 27.VIII.1895, p.1, Cajón de Sastre (s.Mateo Pico), respecte de l'escàs entusiasme registrat en l'embarcament de tropes diu: "Parece que acompañamos víctimas al matadero, según lo tristes y silenciosos que nos mantenemos cuando presenciamos el embarque." Respecte de la popularitat de la guerra del Marroc diu: "Verdad es que la guerra al moro siempre ha sido popular en España".
144. "La Bandera Progresista", 24.VIII.1895, p.3.
"La Montaña", 29.IX.1895, p.1-2, i p.2.
145. "La Publicidad", 29.XI.1895, p.2-3.
146. Ibid., 23.I.1896, p.1, i 7.VII.1896, p.1. C.Serrano, op.cit., p.88.
147. Per als desembarcaments, vid. "La Publicidad", 14.VII.1896, p.1. Per a les traccions, vid., Ibid., 19.VII.1896, p.1. Per a la idea que al davant de l'exèrcit espanyol hi ha tot el poble cubà, vid., Ibid., 8.VIII.1896, p.1, Verdadero aspecto de la Guerra de Cuba (s.Genaro Alas).
148. Per a Labra i els autonomistes cubans, vid. "La Publicidad", 27.X.1897, p.1. Per al Centre d'Unió republicana, vid. ibid., 3.XI.1897, p.2. Per a la concessió de l'autonomia vid., ibid., 2.XII.1897, p.1 i "El Demócrata", 2.XII.1897, p.1.
149. "La Publicidad", 17.II.1898, p.3 i 3.III.1898, p.1. Vid. també "La Campaña", París, a.I n.8 s.d. Crónica.
150. "La Publicidad", 25.VII.1894, p.1 hi ha un grabat de Weyler, sota l'encapçalament Nuestras autoridades.
151. "La Bandera Progresista", 28.XII.1895, p.2.
152. Vid. "La Publicidad", 7.I.1896, p.1, 9.I.1896, p.1 i 19.I.1896, p.2.
153. Ibid., 25.I.1896, p.1 i 1.II.1896, p.1.
154. Ibid., 18.III.1896, p.1 i 24.IX.1896, p.1.
155. Ibid., 30.IX.1896, p.1. Ibid., 1.XII.1896, p.1. Ibid., 13.X.1897, p.1. Ibid., 14.VII.1897, p.1. "La Campana de Gràcia", 30.V.1896, p.1 Ab vilipendi.
156. "La Publicidad", 14.XI.1897, p.1.
157. Ibid., 23.XI.1897, p.1, Bienvenido.
158. Ibid., 29.III.1895, p.1, Aprovechar la ocasión.
159. Ibid., 9.VIII.1896, p.1.
160. Ibid. 2.IX.1896, p.1.

161. "La Publicidad", 7.IV.1898, p.1.
162. Ibid., 4.V.1898, p.1. Ibid., 26.VI.1898, p.1.
"El Demócrata", 14.IV.1898, p.1.
163. "La Publicidad", 6.V.1898, p.2. Ibid., 21.V.1898, p.1.
164. "La Publicidad", 19.III.1895, p.1-2.
165. Ibid., 2.IV.1898, p.1.
166. Ibid., 19.VI.1898, p.1.
167. Ibid., 10.IV.1895, p.1 per les repercussions a la premsa internacional. Per la visió dels insurrectes, vid. E.Collazo. op.cit., pp. 55 i 95. Per a la declaració americana i les reaccions patriòtiques, vid. "La Publicidad", 1.III.1896, p.1 i p.2 en la que hi ha la crida del P.R.N. a participar en una manifestació de protesta per la influència dels Estats Units. També "El Diario del Pueblo", 2.III.1896, p.1, on es demana la dimissió de Cánovas per haver posat l'exèrcit davant els manifestants. Per l'article de to patriòtic, vid., "El Diario del Pueblo", 27.VI.1896, p.1. Per a la intervenció vid. P.S.Foner, La guerra hispano-cubana-americana y el nacimiento del imperialismo norteamericano, (2 vols.) (Madrid, Akal, 1975), Vol.I p.126 i ss.
168. "El Nuevo Ideal", 28.VIII.1897, p.2.
169. "La Publicidad", 4.IV.1898, p.1.
170. Declaracions patriòtiques, vid. "La Publicidad", 8.IV.1898, p.1. Per l'armistici, ibid., 9.IV.1898 Imposible tamaña humillación i La acción de las potencias. Ibid., 10.IV.1898, p.1. Per a les declaracions del general Correa, vid. Ibid., 11.IV.1898, p.2.
171. Ibid., 12.IV.1898, p.1. Ibid., 15.IV.1898, p.1-2. Ibid., 16.IV.1898, p.2. Ibid., 17.IV.1898, p.2.
172. Notícies de l'ultimatum a Ibid., 21.IV.1898, p.2. Ibid., 24.IV.1898, pl. i 25.IV.1898, p.1.
173. Trencar el bloqueig a Ibid., 29.IV.1898, p.1; culpabilitat de Moret, a Ibid., 30.IV.1898, p.1; notícies dolentes a ibid., 3.V.1898, p.1 i 5.V.1898, p.1. Vid. Tamné "El Demócrata", 19.V.1898, p.1.
174. "Cabalgata" organitzada pel Centre de Lectura i el Centre d'Unió Republicana de Valls, a "La Actualidad", Valls, 23.IV.1898, p.2 Vid. "La Campana de Gracia", del mes d'abril del 1898 pel rebuig a la mediació del Vaticà;
175. "La Avanzada", 23.X.1890, p.2. "La Publicidad", 19.VIII.1892, p.1. "La Bandera Progresista", 24.VIII.1895, p.3.
176. "La Publicidad", 31.VIII.1896, p.1. Ibid., 28.IX.1896, p.1.
177. "La Publicidad", 3.XI.1897, p.2, acords del Centre d'Unió Republicana. "La Campana", 5.I.1898, p.2. "La Publicidad", 3.IX.1897, p.1. Vid. els articles de Manuel Adán Guanter (p.126), i P. Alvarez Lázaro (p.109-110), dins La masonería en la Historia de España. La cita de la carta del frare s'ha tre de "El Correo Sino-Anamita ó correspondencia de las Misiones del Sagrado Orden de Predicadores en Formosa, China, Tong-King

- y Filipinas, vol. XXVI.(Manila. Imp. del Real Colegio de Santo Tomás, 1892), pp.152-161.
178. "La Publicidad", 28.IX.1896, p.1. Ibid., 3.X.1896, p.1, ¿Qué debe hacerse en Filipinas? Lo contrario que en Cuba (s. Genaro Alas)
179. Ibid., 1.I.1898, p.1.
180. Vid. els manuscrits: 379 n.139, i 385 n.168; al Museu Biblioteca Víctor Balaguer. Vilanova i la Geltrú.
181. "La Bandera Progresista", 24.VIII.1895, p.3-4 i 14. IX.1895, p.3-4.
182. "La Publicidad", 18.IX.1896, p.1 Desertores!(s.Emilio Junoy, Vichy, 13.IX). Ibid., 22.VII.1896, p.1 i p.2.
183. "La Campaña", 5.I.1898, p.1.
184. "La Autonomía", 2.IV.1898, p.2, Política internacional (s.Odón Martí). "El Federal", 16.IV.1898, p.1. "La Autonomía", 23.IV.1898, p.1, El plebiscito (s. F. Pi y Arsuaga).
185. Ibid. 23.IV.1898, p.4, El Ejemplo (s. Ramón Sempau). Ibid., 21.V.1898, p.1, reproducció d'un article de Pi i Margall -La Guerra- publicat a "El Nuevo Régimen". Ibid., 4.VI.1898, p.1, Imitadores de Nerón (s.J.Lluhí Rissech). Ibid., 18.VI.1898, p.2, Nuestro deber (s.J. Lluhí Rissech). Ibid., 11.VI.1898, p.2, Responsabilidades (s. F. Pi y Arsuaga).
186. "La Publicidad", 21.VI.1898, p.1.
187. "La Autonomía", 16.VII.1898, p.2, Basta de mentiras (s. J. Lluhí Rissech).
188. Pérez-Sarracino, La Guerra Chiquita: una experiencia necesaria (La Habana, Ed. Letras Cubanas, 1982),p.218.
189. Ibid., p.83-84. Vid. E.Collazo, op.cit., p.65.
190. "La Publicidad", 10.XII.1896, p.1. Ibid., 22.XII.1897, p.1. Ibid. 10.X.1896,p.1.
191. Ibid., 20.VII.1898, p.1, i 12.III.1895, p.2. "La Campana de Gràcia", 23.III.1895, p.8. Ibid., 24.VIII.1895, p.1.
192. "La Publicidad", 6.VIII.1895, p.1.
193. Vid. nota 141.
194. "La Publicidad", 13.III.1895, p.1. Vid. també Sergio Aguirre, El Partido Revolucionario Cubano: génesis y análisis, p.7, dins El Partido Revolucionario Cubano y "Patria" trinchera de ideas; (La Habana, Edit. Política, 198
195. "La Avanzada", 14.II.1890, p.3. "Diario Republicano de Barcelona", 7.IV.1893, p.1.
196. "La Campana de Gràcia", 18.IV.1891, p.2; el comentari sorgeix amb motiu de la realització d'un míting de dones, possiblement organitzat per l'Agrupació de Treballadores de Barcellna, que comentarem en aquest capítol.
197. "La Montaña Republicana", Manresa, 16.VIII.1902, p.2 A las de mi sexo (s. Concha Sala)
198. Vid. Pere Sánchez, La Lògia Lealtad...., p.74, parla de l'escàs interès per al manteniment i promoció de les

- lògies d'adopció, integrades per dones. Opinió positiva a "Las Afueras de Barcelona", 8.V.1892, p.1, La Mujer. Opinió negativa a "La Publicidad", 15.VI.1899 (e.nit), p.1, Las faldas en la política (s. Polibio) Vid. "La Publicidad", 25.IV.1891, p.2, per a la crida de L'ATB. Ibid., 27.IV.1891, p.1, parla del míting. Algunes de les dones presents a la direcció del míting foren: Joaquina Matas, Francisca Lostaló, Carmen Abreu, Carmen Llovera, Consol Roqueta, Isabel Vila, Inés Ventura, Carmen Demota, Maria Torres, Mercedes Fontseré i la pròpia Teresa Claramunt.
199. "La Tramontana", 4.XII.1891, p.3; *ibid.*, 1.I.1892, p.4, i 22.I.1892, p.3-4.
200. Anada a la presó a "La Avanzada", 30.VI.1892, p.3. Intervenció en el míting zorrillista, *vid.* "La Publicidad" 2.I.1893, p.1. Crida a integrar-se a la Societat Progressiva Femenina a *Ibid.*, 19.II.1898, p.2.
201. Vid. "La Concordia", 12.V.1893, p.1, Sus... y á ellos! (s. Ángeles López de Ayala). *Ibid.*, 13.V.1893, p.2. *Ibid.*, 6.VI.1893, p.1, En guardia! (s. A.L. de A.) Vid. "La Publicidad" 17.VI.1893, p.3 i 6.II.1893, p.1.
202. "La Unión de los Pueblos", 28.VIII.1887, La democracia práctica (s. Teresa Mañé). *Ibid.*, 24.XII.1887, p.3, A las mujeres del siglo XIX, (s. Rosario de Acuña)
203. En un míting al Teatre Novetats, per enlairar l'ensenyament laic, l'any 1892, participen A. López de Ayala i Amàlia Domingo Soler, al costat de Litrán, Lluas i altres; *vid.* "La Tramontana", 11.III.1892, p.3. Vid. "La Montaña Republicana", 26.VII.1902, p.1.
204. Vid. P.ex. "La Avanzada", 30.VII.1891, als examens varen assistir Conxa Seràs i López de Ayala. Vid. "La Tramontana", 15.IV.1892, p.3 i 4. També a la p.3. parla d'una vetllada de la Societat Autònoma de Dones. De la comissió creada per la Societat Progressiva Femenina en trobem referència a "La Publicidad", 2.III.1899 (e.nit), p.2.
205. "La Tramontana", 2.IX.1892, p.2. "La Avanzada", 2.V.1892, p.3, parla d'una vetllada lliurepensadora al Cercle La Llum. "El Diario del Pueblo", 14.IV.1896, p.3. "La Publicidad", 12.II.1898, p.2, Al pueblo de Barcelona.
206. Vid. "La Autonomía", 30.IV.1898, p.3, La Mujer. Vid. "La Avanzada", 10.XII.1891, p.3. Més informació de la tasca propagandística anterior al llibre de Litrán, p.20-21: Ganer del 1886, conferència al cercle lliurepensador La Llum; conferència al cercle obrer "La Regeneración", i l'1 de març del 1890, conferència al centre federal de Sants.
207. Vid. el pròleg d'O. de Buen, La mujer ante la ciencia, dins, C. Litrán, La mujer en el cristianismo, (Barna, La Academia, 1892), pp. 5,6,7,9,10-11,12 i 15.
208. C. Litrán, *op.cit.*, p.74.
209. "La Montaña Republicana", 2.VIII.1902, p.2.

210. Ibid., 31.V.1902, p.2-3; i "La Montaña", 20.VII.1890, p.2-3.
211. Vid. "El Diluvio", 15.II.1896 (e.tarda), p.5, Mujeres bogados. "La Tramontana", 8.II.1889, p.2.
212. Vid. "La Publicidad", 23.X.1892, p.2, En el Círculo Socialista, conferència de Paula Mink, contra l'anarquia. El tema de "La mujer en la sociedad actual" el desenvolupà al Centre Republicà Democràtic Federalista; vid., Ibid., 29.X.1892, p.2. El dia 31, al mateix diari, a la pàgina 1, hi ha la ressenya de la conferència.

III. Republicanisme i obrerisme.

1. Vid. "La Avanzada", 3.IV.1890, p.3, es tracta d'una ressenya de la conferència de Bou i Bauló al Centre de Sants, sobre les reformes socials. Vid. ibid., 20.III.1890, p.1-2, Cuestión social (s.J. Vidal).
Vid. Ramón Casterás, Actitudes de los sectores catalanes en la coyuntura de los años 1880, (Barna, Anthropos, 1985) p.97.
2. Vid. "Badalona Federal", 26.V.1900, Federales y obreros; i "Diario Republicano de Barcelona", 2.IV.1893, p.1.
3. Ibid., 23.IV.1893, p.1.
4. "La Aurora", l'òrgan dels Cors de Clavé, IV.1890, p.1. Ibid., V.1890, p.1-2. Ibid., VII.1890, p.2.
5. Ibid., VIII.1891, Nuestro derecho; i "La Avanzada", 24.IX.1891, p.4.
6. "La Aurora", 1.VI.1897, p.3.
7. Ibid., II.1892, p.7. Vid. "La Publicidad", 4.IV.1899, p.2.
8. Per a "La Unión", vid. "La Aurora", 1.III.1897, p.4.
9. Vid. Pere Solà, Els ateneus obrers..., p.45 i ss.
10. "La Montaña", 16.I.1887, p.2. "La Avanzada", 4.IX.1890, p.2. "El Ateneo Obrero de Badalona" XII.1889.
"La Unión Martinense", 23.V.1886, p.1. Ibid., 13.VI.1886, p.1-2. Ibid., 17.VI.1886, p.3.
11. "Revista del Ateneo Obrero Manresano", XI.1897, p.6-7.
12. "La Publicidad", 10.III.1894, p.2. Per a l'Ateneu Obrer de Barcelona, vid. R. Casterás, op.cit., p.47.
13. "La Avanzada", 18.IX.1890, p.4, Acto de servilismo.
14. "La Publicidad", 7.VII.1894, p.2. "La Unión de los Pueblos", 25.XII.1886, p.2.
15. "La Publicidad", 30.IX.1895, p.1, Ateneo Obrero de Hostafranchs. "El Eco Posibilista", 11.VI.1887, p.2, Inauguración del Ateneo Obrero Manresano. Per al programa de l'acte, vid. "La Montaña", Manresa, 5.VI.1887, p.2.
16. "La Montaña", 7.II.1887, p.1-2, La Festa federal de Vilafranca del Panadés (s. Víctor Ferrer).
"Revista del Ateneo Obrero Manresano", III.1895, p.3.
"La Montaña", 17.IV.1887, p.1-2.
17. Vid. relació de l'A.O. de Badalona a "El Ateneo Obrero de Badalona", I.1890. No només els llibertaris influeixen a través de la seva premsa. Pel maig del 1896, a l'Ateneu Obrer de la vila de Gràcia, Pere Coromines i Jaume Brossa -ex-republicà centralista el primer, amb contactes llibertaris tots dos a través de la revista "Ciencia Social"- donaren una conferència sota el títol, prou significatiu aleshores, de "Sociología".
18. Vid. els següents exemplars de la "Revista del Ateneo Obrero Manresano", I.I.1893, p.4; 1.II.1893, p.4; IV.1893 p.4, i XI.1893. p.4.
19. Ibid., 1.XII.1892. p.4; 1.I.1893, p.2; 1.III.1893, p.1, La visita del señor Junoy; VI.1894, p.3-4, Los ateneos y la clase obrera (s. M. Fius y Palà); II.1899, p.4-5,

Filiación política (s. José Martrús)

Per a la conferència de Fius i Palà -29.VI.1900- veure la invitació feta per la Junta de l'Ateneu Obrer Manresa a l'Alcalde de la Ciutat, vid. manuscrits A.H.C. Manresa, 4-D.

20. "Revista del Ateneo..", retrat i comentari sobre Pi i Margall a III.1894, i també a VI.1893, p.1-2, La cuestión social (s.F.Pi y Margall). Ibid., II.1894, ¿Vivimos realmente en plena democracia? (s. F.Pi y Margall); ibid., IV.1894, p.3; VI-VIII-IX i X.1894, p.1-2, Individualismo y socialismo (s. F. Pi y Margall). L'article Montrari a la política a ibid., I.III.1893, p.2, El obreiro político (s. Ángel Carbonell).
21. Ibid. I.1895, Historia de un amor (s.E. Castelar); Ibid. V.1894, p.2, La Fiesta del Trabajo (s. Odón de Bue); Ibid. I.III.1893, retrat i comentari sobre S. Moret.
22. Instància signada el 5.VIII.1895. Consta al Registre d'Associacions, en el Fol. 148 n.1979. Vid. "La Asociación", órgano de los obreros tipógrafos de Barcelona, 27.I.1894, p.4. Ibid., 24.II.1884, p.2-3, polèmica amb Toribio Reoyo; ibid., 27.IV.1884, vid. llista de publicacions rebudes; 31.VII.1885, p.1, donacions per a la Biblioteca d'editors com Daniel Cortezo, Valentín Acha, i autors com Litrán, Lluçanà i G. Gumà. Ibid., 31.VIII.1886, p.1, intercanvis amb "La Unión de los Pueblos" i exemplars d'Ubaldo R. Quiñones. Ibid. 30.IX.1886, p.1, necrològica d'E. Ullastres.
23. "La Avanzada", 21.VIII.1890, p.4, i 25.IX.1890, p.3-4, De la Sociedad de Impresores de Barcelona. Vid. "Boletín de la Sociedad del Arte de Imprimir de Barcelona", 31.XII.1899, p.1-2, A los obreros tipógrafos.
24. "La Avanzada", 6.XI.1890, p.4, i 5/V.1892, p.3-4, i "La Publicidad", 2.V.1892, p.1.
25. Vid. "Boletín del Círculo de la Juventud Mercantil", Barcelona, VI.1889, p.5, Las Conferencias en el Círculo, i "La Avanzada", 25.IX.1890, p.4.
26. Vid. al registre d'associacions del govern civil el lligall corresponent al nº de registre 1210, corresponent a aquesta societat. "La Avanzada", 6.III.1890, p.2. Ibid., 14.VIII.1890, p.4, Centro de Oficiales Confiteros y pasteleros.
27. Vid. "La Tracción Ferroviaria Ilustrada", 30.IV.1894, p.156. R. Casterás, op.cit., pp.46 i 97.
28. "La Avanzada", 27.II.1890, p.2 i 6.III.1890, p.2.
29. "La Publicidad", 30.VIII.1893, p.2. Ibid., 4.VI.1892, p. "La Montaña", 16.II.1896, p. 1 a 3. "La Concordia", 19. VI.1893, p.1-2.
30. L'interès més marcat pel primer de maig dels anys 1890, 91 i 92 no és privatiu dels republicans. També entre els conservadors, regionalistes i liberals es fa present en diversos graus. Vid. p. ex., Maties Remisa, Els orígens del catalanisme conservador i "La Veu de Montserrat" 1878-1900; (Vic, Eumo, 1985), p.132-133. "La Avanzada", 8.V.1890, p.1, El 1º de mayo (s.J. Vidal)
31. "El Radical", 27.IV.1890, p.3-4; ibid., 1.V.1890, p.4.

32. Conferència esmentada a "La Publicidad". 9.IV.1892, p.2. Les referències d'aquests anys són innombrables. Vid, "La Publicidad", 20.IV.1891, p.1, per a reunions obreres preparatòries; 21.IV.1891, p.2, reunió al Cercle Socialista; 24.IV.1891, p.2 reunió de tipògrafs; 25.IV.1891, p.2 més reunions (xocolaters i guixaires); 26.IV.1891, p.2 efervescència obrera; 27.IV.1891, p.1 adhesió de l'associació de treballadors. Evidentment tot l'exemplar del dia 1.V.1891. Ibid., 2.V.1891, p.2, relacions de llocs on es va treballar feta pel F.T.N.; 3.V.1891, p.1 la pacificació arriba a la ciutat. A la p.2 hi ha una relació de l'atemptat del dia anterior. Més reunions: Ibid., 4.V.1891. Ibid., 7.V.1891, p.2 encara encapçala una part del diari amb LAS HUELGAS. Ibid., 23.VI.1891, recolectes per ajudar els obrers empresonats i les seves famílies. Per a l'any 1892, podríem fer una relació similar ja des del mes de març, que ens estalviem per creure-la innecessària.
33. "La Publicidad", 16.IV.1893, p.1-2. Ibid., 1.V.1893. "La Concordia", 1.V.1893, p.1.
34. "La Publicidad", 2.V.1895, p.2. "La Montaña", 21.IV.1895, p.2 i 5.V.1895, p.2.
35. Ibid., 26.IV.1896, p.3, i 3.V.1896, p.2. "El Nuevo Ideal", 24.IV.1897, p.2-3. "El Federal", 30.IV.1898, p.2.
36. "La Montaña Republicana", 19.IV.1902, p.1, i 10.VIII.1901, p.2.
37. "El Eco Posibilista", 2.III.1890, p.3; Ibid., 20.IV.1890, p.1. "La Publicidad", 27.VII.1890, p.2. Els conflictes de maig del 1890 a Manresa estan recollits per Miquel Izard, Industrialización y obrerismo. Las Tres Clases de Vapor, 1869-1913, (Barma, 1973), p.162 i ss.
38. "La Publicidad", 25.VII.1890, p.2. "El Eco Posibilista", 20.VII.1890, p.1 a 3. Per a la vaga pot veure's Joaquim Ferrer, El primer "lr.de maig" a Catalunya, (Barna,1986), pp.61-69.
39. "La Campana de Gràcia", 29.III.1890.
40. "La Publicidad", 12.VII.1892, p.2; ibid., 24.IX.1892, p.2; ibid., 4, i 5.X.1892, p.1 i 2 respectivament; ibid., 3.VII.1890, p.2. "El Eco Posibilista", 6.XII.1885, p.3. A "La Montaña Republicana", VII.1901 hi ha una crònica de treball denunciant, dava setmana, irregularitats salarials, pressions dels encarregats sobre les obreres i altres notícies del mateix caire.
41. "La Campana de Gràcia", 10.V.1890, p.1-2, i 5.VII.1890, p.2.
42. "La Publicidad", 16.X.1892 i 12.II.1893, p.3. Per a Ripoll, vid., Ibid., 2.VII.1894, p.1. Ibid., 7.VII.1894, p.1. Per a Sant Andreu, ibid., 5.VII.1894, p.2 i 6.VII.1894, p.2.
43. "La Montaña", 9.III.1890, p.2-3 i 16.III.1890, p.1-2. Ibid., 23.III.1890, p.2. Ibid., 30.III.1890, p.2. Ibid., 20.IV.1890, p.1. Ibid., 6.IV.1890, p.1. L'afirmació inicial dels federals sobre l'actitud del capital sur publicada a "El Federal", 28.VIII.1892, p.1, amb motiu

d'un accident laboral: a un nen d'11 anys -aprenent a una fàbrica- se li enganxà la mà a una màquina i la va perdre 2 dits.

44. "La Montaña", 3.III.1887, p.2.
45. "La Avanzada", 3.IV.1890, p.1.
46. "La Montaña", 22.VI.1890, p.1-2, Lo de Suria (I.Perramó y Mer).
47. "La Avanzada", 24.VII.1890, p.2. Ibid., 31.VII.1890, p.3. Ibid., 7.VIII.1890, p.2-3, les societats esmentades són: Sociedad de Tintoreros, Cadena 32 baixos; Centro de Albañiles, Sant Sadurní 10,1ª; Societat de Fusters, Cervceria del Correo, pça. Bonsuccé; Centre de Serrallers Mecànics, Correo Viejo 5; Societat de Serrallers d'obres, Ponent 11 (xocolateria); Centre de forners, Barbarà 20.
Vid. també "La Montaña", 28.IX.1890, p.3.
48. "La Fraternidad", 8.I.1893, p.2. Vid. també "La Montaña", 27.VIII.1893, p.3. Hi ha societats obreres quehi contribueixen de Barcelona, Terrassa, Sabadell, Manresa, Sallent, Olesa, Sant Martí de Provençals, Sant Joan de Vilassar, Mallorca i de la UGT, que fa un préstec.
49. "El Centro", 14.II.1891, p.1, vegis la subscripció. Ibid., 14.XII.1890, p.1, Una carta de Salmerón. "La Fraternidad", 17.I.1892, p.3, dona la notícia de la sentència favorable del Tribunal Suprem.
50. "El Demócrata", 27.X.1898, p.1-2. "El Espejo", 28.IV.1900.
51. "La Fraternidad", 20.IX.1891, p.3, i 4.IX.1892, p.2, Las víctimas del trabajo (s.un obrero)
52. "La Montaña Republicana", 1.XI.1901, els paletes demanen les vuit hores. Ibid., 25.I.1902, p.1, Más víctimas del trabajo, accident a Pont de Vilumara, i p.2, referències a la vaga de paletes. Ibid., 22.II.1902 i 1.III.1902, vaga general a Barcelona i intervenció de Lerroux. Ibid., 26.III.1902, p.3, actuació de Junoy. Ibid. 24.V.1902, p.2-3, Protesta obrera.
53. "La Tramontana", 18.I.1889, p.3-4 i 15.II.1889, p.4.
"El Productor", 15.II.1889, p.4.
54. "La Publicidad", 6.IX.1892, p.2. Ibid., 12.XI.1892, p.2. Ibid., 12.XI.1892, p.2. Ibid., 28.XI.1892, p.1.
55. Ibid., 7.V.1893, p.3.
56. "La Tramontana", 21.IV.1893, p.3. "La República Social", Mataró, 15.IX.1897, p.2.
57. "La Publicidad", 9.II.1898, p.2, El proceso de Montjuich
58. Ibid., 12.II.1898, p.2, Al pueblo de Barcelona.
59. "El Nuevo Ideal", 26.II.1898, p.1, i "El Demócrata", 24.II.1898, p.1.
60. Santiago Albertí, El republicanisme català i la Restauració monàrquica, (1875-1923) (Barcelona, 1972), p.111.
"La Autonomía", 19.III.1898, p.1, Bien por los obreros! (s. F.Pi y Arsuaga) i p.2-3 Manifiesto. Ibid., 26.III.1898, p.4.
61. "La Publicidad", 8.II.1898, p.1; es fa ressò de l'aparició de la candidatura. Ibid. 14.III.1898, p.2.

- Ibid. 21.III.1898, p.2. Ibid., 25.III.1898, p.2.
62. Vid. "El Nuevo Ideal", 8.VII.1899, p.1. Ibid., 23.IX.1899, p.2, Sobre el proceso de Montjuich-Carta de Londres (s. Fernando Tarrida). També surt a "El Demócrata", el 21.IX.1899, p.1-2; això ens dóna una clara idea de la importància que el text del conegut militant anarquista tingué entre els republicans catalans. Vid. també "El Espejo", 17.VI.1899, p.2, on s'associa la demanda de revisió del procés. Ibid., 15.VII.1899, p.1-2, El meeting del domingo, és un míting organitzat pels federals que va excloure bona part dels elements socials i polítics de Terrassa. El diari diu que els actes no unitaris no desvetllen gaire interès.
 63. Contra el sometent, vid. "La Avanzada", 8.X.1891, p.4, Los somatenes. "El Eco Posibilista", 20.VII.1890, p.2, El somatén. "La Publicidad", 17.VII.1890, p.1. Per a les colònies industrials, vid., "La Publicidad", 1.VII.1890, p.2. També "La Tribuna", Manresa, 29.V.1887, p.1, Las colonias industriales. Vid. "La Publicidad", 21.I.1893, p.2: Colonia obrero modelo.
 64. Vid. Albert Balcells, El problema agrario en Cataluña. La cuestión Rabassaire, 1890-1936. (Madrid, 1980), pp. 51-52 i 59-60.
Andreu Mayayo, El naixement del moviment cooperatiu a la Conca de Barberà, dins "Estudis d'Història Agrària", n.5 (Barcelona, 1985), p.133.
 65. Vid. E. Navarro, op.cit., p.293.
 66. Ibid., pp.293-294, 319-320, 347-348, i 466-467.
 67. Andreu Mayayo, op.cit., p.140 i 142. Vid. R. Roig Armengol, Memoria acompanyatoria al Mapa regional Vinícola de la Provincia de Barcelona ("ab las traduccions castellana y francesa"), (Barna, 1890), p.5 i 6.
Vid. Juan Tutau, Medios de levantar la agricultura del Ampurdán de su postración..., (1888).
Vid. Congreso Vinícola de San Sadurni de Noya (19.V.1898), (1898, Barcelona), p.31 Acta i p.94.
 68. Agricultors de Rodonyà, a "La Autonomía", 7.IV.1900, p.1 representada per F.A. Colom. La Federació d'Agricultors de Sant Cugat, ibid., representada per Jaume Llusell i Josep Martí.
 69. El Libro del Ciudadano, pp.90-93. Vid. "La Montaña", 28.I.1894, p.1, Por los labradores.
 70. Cap referència al programa agrari del partit progressista, vid. p.ex., A. Sánchez Pérez, op.cit., pp.926-929. Comenta aspectes del programa social del P.R.Pr. i no hi ha cap referència al problema del camperolat. En el programa manifest signat per Ruiz Zorrilla a Londres, el 26 de febrer del 1888, tampoc no hi ha cap referència destacable; vid. Celso Mir y Deas, op.cit.; vid. també A. de Albornoz, op.cit., pp.138-139.
 71. "El Centro", 20.XII.1890, p.2, Igualdad (II) (s. Antonio Cullarà) i 14.XII.1890, p.2-3, amb el mateix títol.
 72. "La Publicidad", 26.I.1895, p.1, Armas y arados. Bancs agrícoles a França, a "La Ilustración Republicana", IV.1888, pp.98-99. Per a preus de cereals i farines, vid., p.ex., "La Publicidad", 13.III.1897, p.2. Ibid.

- 14.IV.1897, p.1, La Agricultura, s'expliquen les tècniques amb les quals han fet front, amb èxit, a la fil·loxera a la regió de Dordogne, a França. La cita de "La Campana de Gràcia", al número del 2.II.1895, p.1. Vid. "La Fraternidad", 20.XI.1892, p.1-2. Vid., "La Publicidad", 26.VI.1891, p.1.
73. Pablo Correa, op.cit., pp. 230, 231, 239, 240 i 248. Vid. "El Igualadino", 24.VI.1893, p.1-2, La cuestión agraria (s.I.Bo i Singla). Vid. A. Jutglar, Federalismo..., pp.125-127. I el manifest del 22.VI.1894.
74. "La Autonomía", 9.IX.1899, p.2-3.
75. Vid. Juan Tutau, op.cit., p.12-13; serveix per posar de manifest el to bucòlic que adoptava inexorablement qualsevol reflexió republicana sobre la realitat del camp.
76. A. Jutglar, op.cit., p.129.
77. Vid. "Gaceta Agrícola del Ministerio de Fomento", tomo 34, 1.V.1893, pp. 350-351, Los "Rabassaires" catalanes, i tomo 36, 1.X.1893, pp.108-109. Agraïixo a l'amic Antonio López Estudillo l'amabilitat d'indicar-me la conveniència de conèixer aquestes fonts.
78. "La Tramontana", 27.I.1893, p.2, Organisació agrícola obrera. "La Fraternidad", 26.II.1893, p.2. "La Montaña", 16.III.1890, p.1-2, és una menció de les 3 C.V. on es fa la crítica indicada.
79. "Gaceta Agrícola.." tomo 35, 16.VII.1893, pp.246 i 249. "La Publicidad", 3.VII.1893, p.1, La huelga de los huertos.
80. "La Concordia", 28.VI.1893, p.1.
81. A. Balcells, op.cit., p.63. Vid. Conferencia de los trabajadores del campo celebrada los días 20 i 21 de Mayo de 1893 en Barcelona, (Barna, 1893). "La Tramontana", 3.I.1893, p.2, Organisació important.
82. Ibid., 4.VIII.1893, p.2, i 25.VIII.1893, p.2.
83. Notícia del Congrés a "La Fraternidad", 12.XI.1893, p.1. Notícia del míting federal citat com antecendent, vid. "La Montaña", 7.II.1887, p.1-2.
84. Vid. Registre d'associacions fol. 104 n.1606; fol. 109 n.1656; fol. 111 n.1680, i fol. 115 n.1718. Vid. A. Balcells, op.cit., p.65, i A. Mayayo, art.cit., p.135.
85. "Gaceta Agrícola...", tomo 36, 16.XI.1894, p.502. Vid. el cas estudiat per Mayayo, art.cit., pp.138-140 i 142. Vid. "El Baluarte", Sabadell, 1.XII.1894, p.3, Meeting en San Vicente de Junqueras.
86. "La Publicidad", 12.VII.1896, p.1.
87. "La Voz del Panadés", Vilafranca, 19.III.1898, p.2 i 27.III.1898, p.2.
88. Xavier Cuadrat, Socialismo y anarquismo en Cataluña (1899-1911) Los orígenes de la CNT, (Madrid, 1976) p.31-32.
89. "El Centro", 3.I.1891, p.1-2, La conjunción (s.Salas Anton). A "El Radical", 27.IV.1890, p.1, es fa una declara-

- ció de principis i afirmen que es indispensable "una vida comú amb aquells que busquen més allà de la República el benestar del obrer i que tenen els mateixos enemics que nosaltres".
90. "La Concordia", 1.V.1893, p.1, La cuestión social.
 91. "La Avanzada", 1.V. 1890, p.1; *ibid.*, 22.I.1891, p.1-2. *Ibid.*, 29.I.1891, p.1-2, Los socialistas (s.II.). *Vid.* "El Nuevo Ideal", 29.V.1898, p.3.
 92. "La Unión Martinense", 8.VII.1886, p.2, és una crònica de la presentació a Sant Martí del PSOE amb la presència de Reoyo i Iglesias. Intenta deslluir l'acte i la seva importància. "La Publicidad", 20.VIII.1897, p.1; *ibid.*, 10.II.1898, p.1. *Vid.* "La Campana de Gràcia", 3.I.1891, p.6.
 93. "La República Social", 22.IX.1897, p.1, República burguesa y socialismo. *Ibid.*, 31.III.1897, p.3, referències iròniques sobre Castelar. *Ibid.*, 17.III.1897, p.3, sobre les baralles i sobre el Dr. Esquerdo. *Ibid.* 7.IV.1897, p.2, polèmica amb Doys i "La Publicidad". *Ibid.*, 10.XI.1897, p.1, Calumnias republicanas.
 94. *Ibid.*, 3.III.1897, p.3. *Ibid.*, 21.IV.1897, p.2. *Ibid.*, 28.IV.1897, p.3. *Ibid.*, 12.V.1897, p.3. La sèrie titulada Ideas de Pi y Margall, signada per Un jornalero, comença el 19.V.1897 i acaba el 25.VIII.1897. Ocupa sempre les dues primeres pàgines del periòdic.
 95. "La Avanzada", 21.IV.1892, p.3-4.
 96. *Ibid.*, 5.V.1892, p.1 i p.1-2. "El Nuevo Ideal", 12.VI.1897, p.2, Los anarquistas (reproduït d'"El Nuevo Régimen"). "El Federalista", 23.II.1895, p.4, reproduïx articles i comentaris de "La Tramontana" car es posa en evidència l'aproximació produïda arran del nou programa federal, l'any 1894.
 97. "La Fraternidad", 6.IX.1891, p.2, Democracia y anarquía (s. Margarit)
 98. *Ibid.*, 2.VII.1893, p.2, La autoridad (s.J.Lluís Rissech) "La Tramontana", 30.X.1891, p.2. *Vid.* Claudi Ametlla, Memòries polítiques (1890-1917), (Barna, 1963), p.166.
 99. "La Tramontana", 15.IX.1893, p.2, i 24.VII.1891, p.3. Per més referències sobre la persona i l'orientació de Lluçà, *vid.*, l'article de Pere Gabriel i Sirvent, a *Ictineu*, p.282-283. Per a una crítica a l'actuació concreta dels republicans, *vid.* "La Tramontana", 7.VII.1893, p.2, Consums, en el qual es parla d'un motí a Cehégín (Murcia) i es pregunta el perquè del silenci dels republicans en aquest afer. *Ibid.*, 22.II.1889, p.3 i 1.III.1889, p.1, Vetllada federal, àmplia crònica de la inauguració del Centre del carrer de Portaferriça, amb discursos de Vallès i Laport
 100. "La Tramontana", 29.VIII.1890, p.2. "La Montaña", 9. III. 1890, p.1-2, La clase obrera y la pequeña clase media. "La Avanzada", 19.III.1891, p.2.
 101. "La Tramontana", 18.VII.1890, p.2. *Ibid.*, 3.V.1894, p.4. *Ibid.*, 30.IV.1891, p.7. *Ibid.*, 8.V.1891, p.3. *Ibid.*, 5.VI.1891, p.3. Les portades del mateix setmanari corresponents al 16 i 23 de juny del 1893 són també un bon exemple de les simpaties anarco-col·lectivistes pels republicans,

102. "La Tramontana", 5.XII.1890, p.2, Un candidat especial, referència a Joan Giné Partagàs. Ibid., 20.V.1892, p.2.
103. Ibid., 15.II.1889, p.2. Ibid., 22.II.1889, p.3, ataca a "La Campana".
104. Ibid., 10.X.1890, p.2. Ibid., 16.I.1891, p.2.
105. "El Productor", 22.II.1889, p.1-2, El principio federativo. Per a anarquistes votant als republicans, vid. les denúncies fetes per "El Socialista", 5.VII.1901, pp.2-3, Las eleccionse y los anarquistas.
106. "La Protesta", 22.IX.1900, p.1.. Ibid., 29.IX.1900, p.1, Brutalidad socialista-republicana. També a la mateixa publicació apareix, el 31.VIII.1900, p.3, una crònica Desde La Habana, on es planteja la idea que abans amb els espanyols i ara amb els nordamericans, l'opressió a la classe obrera continua, "pero, en fin, siempre se hace algo para que el pueblo vaya comprendiendo que lo mismo con la república que sin ella hay que luchar para llegar hasta el fin." La polèmica amb Sant Feliu es pot veure a Ibid., 27.VII.1900, p.2. I ibid., 15.IX.1900, p.2.
107. "El Diario del Pueblo", 14.VI.1896, p.1, No lo olvidemos (s. L. Ardid). "El Demócrata", 7.VII.1898, p.1-2, Los anarquistas y el carlismo. "La Montaña", 12.XI.1893, p.1, Los anarquistas.
108. "La Fraternidad", 24.I.1892, p.1, Risas inmotivadas (s. Antonio Sánchez Pérez). Ibid., 10.IV.1892, p.1, La propaganda anarquista.
109. "La Publicidad", 8 i 26.IV.1892, pp. 1 i 2 respectivament. Vid. nota 30, d'aquest mateix capítol. Vid. "La Publicidad", 19.I.1894, p.1 i 2.VI.1894, p.1. El febrer del 1896, en una època especialment conflictiva, Teresa Claramunt donarà una conferència sobre el tema "La família" al Centre d'unió Republicana del carrer Luna 14, 1ª, vid. la referència a "El Diluvio", 22.II.1896, p.7.
110. Vid. nota 1.
111. "La Avanzada", a.1888 (no es reconeix la data), p.4.
112. "El Trabajo", 28.IV.1899, p.2-5, Táctica (s. J.Salas Anton). "El Centro", 3.I.1891, p.2, La Igualdad (III) (s. Antonio Cullaré).
113. "La Avanzada", 21.VIII.1890, p.1, Los improductivos, (s.J.Ll.R.).
114. "La Fraternidad", 10.VII.1892, p.2, La redención social (s. F. Garrido). Ibid., 15.XI.1891, p.1, El cristianismo y el porvenir social (II), (s.Manuel Navarro Murillo). Ibid., 18.X.1891, p.1, Un discurso de Bebel. Ibid., 25.X.1891, p.1, Los socialistas alemanes. Ibid., 30.XII.1894, p.2, Resultado del trabajo colectivo (s. Carlos Marx). Per a Carles Marx, vid, "El Radical", 1.V.1890. A la p.1 hi ha un retrat seu; a la pàgina 2 un article que porta el títol del seu nom i la firma de Salas Anton, i a la p. 4 un articulista -que signa Rhin- lliga unes reflexions sobre la personalitat de Marx, amb la lluita del primer de maig.
Vid., "La Montaña", 7.I.1894, p2, El anarquismo en Barcelona (De "La Justicia", s.Salas Anton).